

بروسکا نامہ

www.brwska.org
brwska2@gmail.com

فاروقی

- نہ نوہر نہ سہ دزادہ
- نہ مین سورخابی
- فاروقی وہ کیلی
- خالد محہمہ دزادہ
- ہیوا سہ لیمی
- ہترش پالانی
- سالار پاشایی
- جہلیل نازادیخواز
- نالان حہ سہ نیان
- شاہو حوسہ یینی

وتوویر

سؤران پالانی
موعتہ سہم تاتایی

فاروقی

- سہراب کریمی
- شاہو حسینی
- د. اسعد رشیدی
- امین سورخابی
- رشاد مصطفی سولتانی

- کوردستانی رۆژھەلات، ئە وررۆژ، رێکخستو جۆشدانی چە ماوەری
- هەلپەساردنی ئەخلاق لە سیاسەتدا
- لە نیشتمانەو بەرەو غۆربەت
- رۆژھەلات لە بەردەم ھارپین و لێدانی پارچەکانی ئێدا
- پرسی "حیجاب" لە سێ وێنەدا
- ئاسایشی نەتەوہیی ئێران و تراویلکەکی چارەسەری دیمۆکراتیکی کوردی
- رەجەلەکناسی ئابدیای دادپەرزوہری و جیھانی ئەندێشەکی کورد
- یزووئەوہی دیمۆکراتیکی رزگاربخواری خەلکی کوردستان
- رۆژھەلاتی کوردستان، دووپات بوونەوہکان و ئاراستەکان
- گورد، بووتیکی سترۆکتورال
- بەشی وتووێژ:
- ترسی ئۆپۆزیسۆنی ئێرانی لە فیدرالیزم ناواقیعی، ئاراستە، تیروانیی ئەوان
- ناوہندگەرایانەیی
- دارمانی ئابوووری ئێران لە تیوان مۆدێلی ستەیت کاپیتالیزی رووسی و
- نیۆلیبرالیزی ئەمریکی
- فارسی،
- خیزش فرودستان و پایان ھسانە اصلاح طلبان
- پرۆبلماتیژە شدن محیط زیست
- تاریخ کرد و کردستان
- حواریون منصور حکمت، زانده جنبش کرد
- تحولات ارگانهای دیمکراتیک

پېوېستی سهردهم و دۆزېنه وهی ټه و ره گه بنه رته تيانه په که ده توانن له قهرانی هه نووکه یی پرگارمان بکات.

له راستیدا دیسانه وه خویندنه وه و ره خنه گرتن له دۆخی هه نوکه یی به هه موو پیکه اته و بکه ره کانیه وه، که ره سته په که که ټه و توانایی و ده سه لاته به تاکه کان ده به خشیت تاوه کوو له جیکه و پیگه ی ئانتالوژیانه ی خو ی له بازنه ی ده سه لاتی گوتاری و کرده یی سهردهمدا په یدا بکات. به دهر پرینیکسی تر روانگه ی ره خنه گرانه و ره خنه گرتن جوړیکه له دیسانه وه ساخ کردنه وه ی هه لوومه رجه کان. له وه ته ی حه قیقته و هک دیارده په کی ریژه یی له قه لثم دهر پت، زمانیش تاکه که ره سته په بۆ راگواستنی چه مک و توخمه کان ی حه قیقته ت. هه ر به و هوکاره ش وه ها راگواستنیک پېوېستی به نیوانجیکه ر هه په. نیوانجیکه ره که ش تاکی مروییه. ره خنه ی سهردهمی مؤدیرن له راپه رینی مرو فیکه وه سه رچاوه ی گرت که لایوابوو ټه و خویندنه وه و ته فسیره ی که زال بووه و جیکه و ته وه ره نگدانه وه ی واقعی ژبانی نییه. ټه و دۆخی که ئیستا که ش

سالی پار له م کات و ساته دا وه شانی نو یی مالپه ری برووسکه له لیواری جیه جیکردندا بوو. هه ولئیکسی خو به خشی کومه لیک له نووسه ران و چالاکانی سیاسی کوردستانی روژه لات بوو بو زه ق کردنه وه و وه بیره ینانه وه ی کومه لیک بابته و پرسى سیاسی و کومه لیه تی که روژانه له پانتای گشتی و تاکه که سی روژه لاتدا به رچاو ده که وی و هه ندی جاریش ده بنه مژارو بابته ی ئاسایی و که س لایان لی ناکاته وه. مالپه ری برووسکه به تابه تی به ستینیکه بۆ هه لدانه وه ی ټه و بابته و پرسانه ی که له رای گشتیدا ئاسایی و جیکه ی بوون به لام به راده ی پېوېست شه نوکه و نه کراوه و نه دراوته به رباس و لیکو لینه وه. له ماوه ی سالی رابردوو تاوه کوو ئیستا به ریوه به رانی برووسکه هه ولیان داوه به بی زرانندی نیوی هیچ که س و ریکه خراوه په ک، دیسانه وه گریمانه سه ره کی و جیکه ی کراوه کان بخوینته وه و له روانگه په کی ره خنه گرانه و پیکه ینه رانه وه بنکو لیان بکات. ټه وه ش نه ک به مه به ستی لیدان یان توانجی پلان بۆ دارپژراو، به لکوو له پیناو

ئىمەى تىداين دەرخەرى ئەو راستىيەيە كە چىتەر خويىندەنەو و تەفسىرە زال و چىكەوتەو كەن دەرخەرى واقىيەى ژيانى ئىمە نىن. راپەرىنى فكىرى و دىسانەو و خويىندەنەو و ئەو دۆخەى كە ئىمەى تىداين بە ماناى سىنەو و يان لەباربردنىشى نىيە، بەلكو تەنانەت دەبىتە بنەمايەك بۆ تەفسىرىكى نوئى لە خۆمان. ئالوگۆرەكانى چەند دەيەى رابردو و لە كوردستان سەرەرايى سەرنجراكىش بوون و كارىگەرى ئەرىيان لەسەر هاوكيشە سىاسى و ئابورى و كۆمەلايەتتە كان مەترسى زۆرىشى لەگەل خۆى هىناو. چالاكى ناوئەند و ئاژانسە راگەياندىيە كان و پىشكەوتنى تۆرە كۆمەلايەتتە كان لە كوردستان هەرچەند وشىيارى و زانىارى تاكى كوردى بەرز كردو تەو بەلام لەهەمانكاتىدا بوەتە هوئى ئەتۆمىزە بوونى تاكى كورد، پەيوەندىيە كۆمەلايەتتە كان بەرادەيەكى زۆر بە كالاىى كراون، عەقلىيەتى كە رەستەتەوەر زۆر نابەجئى لە گەشە كردندا، ئەخلاق لە سىياسەت كردندا لە هەلپەساردندا، كەلىنى نەوئى نوئى و نەوئى رابردو تا دىت زياتر دەبىت، سوننەت و نەرىتە سەقەت و دواكەوتووە كان لە بووژاندەنەو و دان، رىكخراو سىياسىيە كانى رۆژەلات چ لە گوتارو چ لە كوردەو دا تووشى سەرلپشىواوى و سەرگەشتەگىن، گوتارى چاوپروانى بۆ هپرشى سەربازى بۆ سەر ئىران دىسانەو و زەق بوەتەو، خەرىكىن دەبىنە لۆجىستىك بۆ پارچەكانى تىرى كوردستان و بە ئاسانى بەسەرماندا تىدەپەرن، پلانى داها توومان لەهەمبەر ئىرانى داها توو ديارو چىگر نىيە، گەشەى هپزى مرۆبى كە زۆر بەرچاوه لە كوردستان نەك تەنيا لە لايەن هپزە

سىياسىيە كانەو كەلكى لى وەرناگىرئىت بەلكو لە بوغزاندان و هتد... .

برووسكە لەم يەك سالدەدا هەولیداو پەررژىتە سەر بەشىك لەو بابەتەنە. بىگومان برووسكە ناتوانئى بانگەشەى ئەو بەكات كە بە تەنيا دەتوانئى يان توانىويەتى هەموو ئەو پرسانە هەلبداتەو، بەلكو ئامانجى گرتنەبەرى رىچكەيەكە كە تىيدا لەباتى رەوتى مۆنۆلۆگ پەرە بدات بە دىالوگ و لىكتىگەشتن. لە روانگەى برووسكەو رەمزى سەرکەوتنى هەر كۆمەلگايەك هپشتەوئى درگاي رەخنەيە لەهەموو بوارەكاندا بە بن ئەوئى هپچ بوارىكى پىرۆزكراو پىرژىت جگە لە هپلە سوورە نەتەوئىيە كان كە ئاسايشى كۆمەلگا تىك دەدات. رەخنە گرتن لەهەر كەس و سىستەمىك وەكوو راپۆزىكارى ناراستەو خۆيە كە كەموكورتىيە كان دەخاتە بەردەستى بكەرانى سىياسى و كۆمەلايەتى. لەهەمان كاتىدا رەخنە گرتن دەتوانئى هەر چەشنە زمانلووسى، هەلپەرەستى، ترسنوكى و خۆهەلۆسىنىك لە كۆمەلگا و رىكخراو كەندا سنوردار بكاتەو. برووسكە بەتەمايە لە سالى دووهەمىشدا هەر بەم نەفسە بەردەوام بىت و بىت بە دەروازە و بەستەرىك بۆ نووسەران و چالاكانى دلسۆزى گەل و نىشتمان .

دەستەى بەرپۆهەبەرى برووسكە ۲۴ى مارس ۲۰۱۹

ناوه روکی برووسکه

- ۴ کوردستانی روژهلآت، نهو روژ، ریکخستو و جوشدانی جه ماوهی
- ۱۰ هه لپه ساردنی ته خلاق له سیاسه تدا
- ۱۴ له نیشتمان هوه به ره و غوربه ت
- ۱۸ روژهلآت له بهرده م هارین و لیدانی پارچه کانی تر دا
- ۲۰ پرسى "حیجاب" له سى وینه دا
- ۲۳ ئاسایشی نه ته وهی ئیران و تراویلکه ی چاره سه ری دیموکراتیکی کوردی
- ۳۱ ره چه له کناسی ئایدیای داد پهروه ری و جیهانی نه ندیشه ی کورد
- ۳۹ بزووتنه وهی دیموکراتیکی رزگار یخوازی خه لکی کوردستان
- ۴۵ روژهلآتی کوردستان، دوویات بوونه وه کان و ئاراسته کان
- ۴۹ کورد، بوونیکی سترۆکتورال
- به شی و توویژ:
- ۵۱ ترسی ئۆپۆزیسیۆنی ئیرانی له فیدرالیزم ناواقیعیه، ناراسته، تیروانی نی ئه وان ناوه ندگه رایانه یه
- ۶۳ دارمانی ئابووری ئیران له نیوان مۆدیلی ستهیت کاپیتالیزمی رووسی و نیۆلیبرالیزمی ئه مریکی
- فارسی،
- ۷۴ خیزش فرودستان و پایان افسانه اصلاح طلبان
- ۸۰ پروبلماتیزه شدن محیط زیست
- ۸۴ تاریخ کرد و کردستان
- ۹۶ حواریون منصور حکمت
- ۱۰۲ تحولات ارگانهای دیمکراتیک
- ۴ ئه نهر ئه سه دزاده
- ئه مین سورخایی
- فاروق وه کیلی
- خالید محه مه دزاده
- هیوا سه لیمی
- هیرش پالانی
- سالار پاشایی
- جه لیل نازادیخواز
- ئالان حه سه نیان
- شاهۆ حوسه ینی
- سۆران پالانی
- موخته سه م تاتایی
- سهراب کریمی
- شاهو حسینی
- د. اسعد رشیدی
- امین سورخایی
- رشاد مصطفی سولتانی

کوردستانی روژه‌لات، نه‌ورۆز، ریکخستن و جۆشدانی جه‌ماوه‌ری ئه‌نوه‌ر ئه‌سه‌دزاده

ریکخراوه سیاسیه‌کانه‌وه خه‌باتی سیاسی بکات، به‌لام
به‌رده‌وامی خه‌بات و هه‌تانه ئارای هه‌ندیك چه‌مک و پیتاسه‌ی
نوویی خه‌بات به‌پیی تاییه‌مه‌ندیه‌کانی ئه‌و به‌شه‌ی کوردستان،
قۆستنه‌وه‌ی ده‌رفه‌ت و مه‌جاله‌کانی وه‌ک کولتوووریکی به‌هه‌یز له
هه‌ناوی ناوچه جیا‌جیا‌کانی کوردستان جی‌گی‌ر کردووه.

ده‌ستپێکی هه‌نگاوه نوێیه‌کان

ئه‌م کولتوووره به‌هه‌یزه‌ی به‌رده‌وام بوون له‌پیناو راگرتن و
هه‌شتنه‌وه‌ی هه‌میشه‌یی بنیاته‌کانی تیکۆشان و خه‌بات زۆر جار
به‌قۆرم و شێوازی دیکه‌و له‌کات و مه‌جالی خولقاو یان خود
خولقی‌تراو له‌لایه‌ن سه‌رجه‌م کۆمه‌لانی خه‌لکی کوردستان و
به‌تاییه‌تی کادری مه‌یدانی و ریه‌رانی عه‌مه‌لی ناوچه
جیا‌جیا‌کانی کوردستان و به‌هاو‌په‌شتی چالا‌کانی مه‌ده‌نی و بویری
کوردستان تا ئیستا‌که له‌ کوردستانی روژه‌لات ده‌کرێ وه‌ک
خال‌تکی دیار و به‌رجه‌سته بی‌زیت و خویندنه‌وه‌ی بۆ بکری‌ت.
ئه‌گه‌ر کۆی ئه‌و هه‌اتنه مه‌یدان و چالاکیانه‌ی نزیك به‌ دوو
ده‌یه‌ی رابردو له‌ گرتنه‌ به‌ری شێواز و ریکاری جیا‌وازی خه‌بات
جیا له‌ پرسه‌ سیاسیه‌کان وه‌ک خه‌باتی مه‌ده‌نی پیتاسه‌ بکه‌ین،
راسته‌وخۆ ئه‌و ئه‌نجامه‌ی لێ وه‌رده‌گرین که خه‌باتی مه‌ده‌نی و
ناتوندووتی‌ئانه له‌ کوردستان له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی زۆر جار به‌هۆی دۆخی

کورد له‌ کوردستانی روژه‌لات و بزوو‌تنه‌وه‌ی سیاسی ئه‌و
به‌شه‌ی کوردستان به‌دری‌زایی یه‌ک سه‌ده‌ی رابردو له‌ قۆناغ و
برگه‌ی جیا‌وازی له‌ گه‌ڵ هه‌موو که‌ندوکۆسه‌کان توانیوه‌تی به
پیی پێویست و به‌خویندنه‌وه‌یه‌کی ژیرانه هه‌ندیك هه‌لی تاییه‌ت
بشۆزیته‌وه‌و ده‌ست به‌جێ به‌شه‌په‌یه‌کی دیمۆکراتیانه هه‌ول
بدات بۆ دامه‌زراندنی کبان و ده‌سه‌لاتیکی سیاسی. قۆستنه‌وه‌ی
دۆخی ناله‌باری سالی ۱۳۲۴ی هه‌تاوی له‌ ئێران و دامه‌زراندنی
کۆماری کوردستان و پاشان رووخانی رژیمی پاشایه‌تی له‌ سالی
۱۳۵۷ی هه‌تاوی دو برگه‌ی میژوو‌یی دیار و به‌رجه‌سته‌ن
به‌تاییه‌مه‌ندی و خویندنه‌وه‌ی جیا‌وازی خۆیانه‌وه‌و له‌هه‌رکام
له‌م دو قۆناغه‌دا کورد و بزوو‌تنه‌وه‌ رزگار یخوازه‌که‌ی له‌ ژێر
هه‌ول و کاریگه‌ری جیزب و لایه‌نه‌ سیاسیه‌کانیدا بۆ ماوه‌یه‌کی
دیار یکر و ده‌سه‌لاتی سیاسی خۆیان له‌سه‌ر بنه‌ما‌کانی
دیمۆکراسی و به‌شدار هه‌مه‌لایه‌نه‌ی جه‌ماوه‌ر بنیاتنا. ئه‌گه‌رچی
پاش ئه‌و دوو رووداوه‌ میژوو‌ویه کورد له‌ کوردستانی روژه‌لات
که‌متر له‌ بواره‌ سیاسیه‌که‌یدا به‌هۆی بوونی ده‌سه‌لانداریه‌تی
داخرا و نادیمۆکراتیکی کۆماری ئیسلامی مه‌جالی بۆ
نه‌رپه‌خساوه به‌شپه‌یه‌ی راسته‌وخۆ و ئازادانه له‌ریگه‌ی جیزب و

كۆرۈكۈبۈنۈەى جىاواز لە پشتىوانىكىردن لەخۇپاگرى كۆبانى،
 ھاتنە مەيدانى خەلكى شارى مەريوان لەدژى يېزى كوردن بە
 جلى كوردى ژنان، چالاكىيەكانى ژىنگەپارىزى، وەرپىخستى
 چەندىن چالاکى جۇواجوۆرى گشتى لە شارەكانى كوردستان بە
 مەبەستى ھەلۈەشانەۋەى حوكمى ئىعدامى حوكمدراوان بە
 ئىعدام، نارەزايەتى دەرپرېنى خەلكى شارى مەھاباد بە كوشتى
 فەرىناز خوسرەۋانى، كۆبوونەۋەى نارەزايەتى لەدژى تەقە كوردن
 لە كۆلبەران بەتايىبەتى لەشارى بانە، پشتىۋانى كوردن لە
 رىفراندۆم لەكوردستانى باشوور و رىكخستى كەمپەينى
 پشتىۋانى كوردن لە خەساردىتۋانى بوومەلەرزەى كرماشان و ئەم
 دوايانەش ھاتنە سەرەشەقامى چەندىن شارى كورد لە نارەزايەتى
 بەدۆخى ئىستاكەى حاكىمىت لە ئىران و مانگرتى شارەكانى
 بانەو پىرانشار لەدژايەتى بە داخستى سەنۋورەكان و لەپال
 ئەۋەشدا سازدانى چەندىن كەمپەينى ئىنتېرنېتى لە تۆرە
 كۆمەلەتايەتتەىكان بۇ پشتىۋانى لە بنەماكانى مافى مەرۋف و
 ھەلۈەشانەۋەى حوكمى ئىعدام و پشتىۋانى لە كۆلبەران... و ھتد.
 ھەر يەك لەم چالاكىانە لە ھەناۋى خۆيدا ھەلگىرى جۆرپىك
 نارەزايەتى و دژايەتى بوو لەدژى دۆخى ئىستاكە لە كوردستان و
 ھەولداراۋە بەجۆرپىك رەخنە ھاوكاتىش داخۋازىيەكان كۆمەلانى
 خەلك لەلايەن بەشداربوۋانەۋە يىتە ئاراۋە. لەگەل گىرنگى و
 پىداگرى بۇ بەردەۋامى ئەو جۆرە جۈلە و چالاكىيانە لە
 كوردستاندا، بەرپۆەبەردن و رىكخستى بەرچاۋى رپۆرەسمەكانى
 نەورۆز جېگەى راۋەستانى زياترە پتر دەچىتە خانەى گەشەى
 بوارى خەباتى مەدەنى و دەرپرېنى خواست و داواكارىيەكانى
 كۆمەلانى خەلك كورد لە چوارچىۋەى بەرپۆەبەردن كازنەۋال
 ئاساى نەورۆزى كوردەۋارى. رۆچوون بە ناو ھەر يەك لەم
 رووداۋە جىاوازانە ئەو راستىمان پىدەلىت كە قۇناغ بە قۇناغ و
 سالى بە سالى شاھىدى پىگەبشتى زياتر و چوونە سەرەۋەى
 ئاستى زانىارى چالاكان و تىكۆشەرانى ناوخۆى تىدا بەدى
 دەكرىت.

نەورۆز ۋەك پوتانسىيەلىكى بەھىزى جۆشدانى جەماۋەرى

بەدەر لە چەمكى نەورۆز و قورسايىيە مېژوۋىيى و
 نىشتامانىيەكەى بۇ گەلى كورد، كورد لە كوردستانى رۆژھەلات
 مېژوۋىيەكى پرشنگدارى لە نەورۆزدا تۆمار كوردوۋە و مەلمەلتى
 ئىۋان سەھۆلبەندان و جوانى سروشت گوازراۋەتەۋە بۇ
 بەر بەرەكانىيەكى راستەقىنە لە ئىۋان دەسەلات و جەماۋەرو
 نەورۆزى خويىناۋىيى سەنەش لە سالى ۱۳۵۸ى ھەتاۋىيى
 مەۋنەيەكى بەرچاۋى ئەو مېژوۋە پرشنگدارەيە. ھەلبۇزاردى
 نەورۆز ۋەك دەرەتتەك بۇ كۆبوونەۋەى جەماۋەرى دەرخەرى
 دركىكى قوۋل و وردىننەيە لە پوتانسىيەلە تۋانايەكانى ئەو بۇنە
 نەتەۋەيىيە لەلايەن چالاكانى ناوخۆۋە.

نەورۆز لە ماۋەى چەند سالى رابردوودا ۋەك باسى ھات
 بۆتە دەرەتتەك بۇ قۆستەنەۋەو رىكخستى ھىزىكى خاۋەن
 پوتانسىيەلى كۆمەلەتايەتى بەرىن كە تۋانراۋە بەشپۆەبەكى
 مەدەنى و سەردەمىيانە كارى گونجاۋى تىدا بىكرىت. ھەلبۇزاردى
 نەورۆز ۋەك دەرەتتەك بۇ ھاتنە مەيدانى سەرچەم كۆمەلانى
 خەلك و لە ھەنا و ناۋەرۆكى پىرۆگرامەكانىدا دەرەكەۋتتى ئامازە
 راستەقىنەكانى خەباتى رىزگارخۋازانەى كورد لەكوردستانى
 رۆژھەلات جېگەبەكى تايىبەتى داۋە بەم بۇنە نەتەۋەيىيە. ۋەك
 بىنراۋە نەورۆز و جىكارندنەۋەى لە گرتى رپۆرەسمىكى
 ئاگرگىردنەۋەى كوچە و كۆلان و سەردان كىردىكى ئاسايى خىزم و
 كەس بۇ گرتى رپۆرەسمىكى كازنەۋال ئاسا بۆتە ھۆى
 بەھىزكردى چەندىن پىۋەرى كارى خەباتى مەدەنى لە
 كوردستانى رۆژھەلات. بۇ مەۋنە ئەو شىۋازانەى بە زۆرى بۇ
 خەباتى مەدەنى ۋەكوۋ بنەمايەك لەبەرچاۋ گىراۋن خۆى لە
 ئاستى شارەزايى خەباتكاران، دىسىپلىن لە تىكۆشان و ھەرۋەھا
 خاراۋىي و لىھاتۋوبى چالاكان لە پەپرەۋكردى ئەو شىۋازە لە
 تىكۆشان دەبىنەتەۋە كە لە رپۆرەسمەكانى نەورۆزى ئەم چەند
 سالى دىۋايدا بەجۆرپىك خۆى نىشانداۋە. دەكرىت ئامازە

تیده پەریئیت و ھەمووان لەم رۆژە وەك دەرفەتێك دەگەرێن بۆ ھێنانە ئارای داخوایییە رەواکانیان.

ھوتەم: بەھێزکردنی روۆی کۆمەڵایەتی و پیکەوھ کارکردن لە پینا و جۆشدانى جەماوەرى.

ھەشتەم: ئەزموونى چوونە سەرەوھى كەلك وەرگرتن لە تۆرە کۆمەڵایەتیەکان و پاشان بەراگە یاندن کردن و بلاوکردنەوھى فیلمى رۆپرەسمەکان بەشیوھەکی سەردەمیانە.

نۆیەم: پەرەدان بە روۆى مەلەکان و رەكە بەریەکی ئەمروۆییانە لە ئێوان ناوچە و شارو گوندە جیاوازه کانی کوردستان بۆ ھەرچی باشتەر بەرپۆرەبردنی ئەو بۆنە نەتەوھییە.

دەھەم: پەرەدە بوونى ژمارەھەکی نوێی لە چالاکانى مەدەنى ناوچۆ و ھاتنە مەیدانى روخسارى نوێ و چالاکانى مەدەنى گەنج و لاوی تازە بۆ تێو گۆرپەانى ئەو شیوازە لە خەبات و بەرپرسیارەتى قەبول کردن لە پینا و باشتەر بەرپۆرەچوونى بۆنەكە.

یازدەھەم: قالی بوون و خاراوتر بوونى چالاکان و رێبەرانى ھەمەلى لە مەیداندارى و چوونە سەرەوھى تواناییەکانیان لە ریکخستن و بەخەت کردنى جەماوەرى بەشدار بوو.

دوازدەھەم: کۆکردنەوھى یارمەتى ماددى بەشیوھى خۆرسك لە لایەن کۆمەلانى خەلکەوھ بۆ گەشەپێدانى زیاترى بۆنە و رۆپرەسمەكە.

کۆى ئەم چەند خالەو چەندین خالی دیکەشى لەگەل بیت بۆ گومان نیشانەدرى ئاستى بالای گەشەى تاکی کورد لە کاروبارە ھاوبەشەکان و بەھێزبوونى روۆى ھاوکارى و پشتیوانى کردن و ھاوخمى دەربەرىن بۆ باشتەر بەرپۆرەبردنی دەرفەتە گونجاوھەکانە. ھاوکاتیش ئەم پڕۆسەھە سالی بە سالی نەورۆزى لە

بەچەندین بواری گرنگی ئەم رۆپرەسمانە بکریت کە ئاماژەھەکی راستەقینەھە بە ناسینی دوۆخى تێستاکی کوردستان، ناسینی زیاتر و چوونە سەرەوھى رادەى توانایی چالاکانى ناوچۆ و ھاوکاتیش ناسینی زیاترى دەسەلات و تێگەشتنى زیاتر لە بەکاربردنی فاکتەرەکانى ناوچۆ بۆ چالاکی کردن.

یەكەم: بەھێز بوونى کولتوروى کۆبوونەوھو ھاتنە سەر شەقام.

دوویەم: کۆى گشت چالاکیەکانى سەرچەم ناوچەکانى کوردستان ئەوھى نیشانداوھ کە ھەر سالەو بۆ بەرپۆرەبردنی ئەم رۆپرەسمە بەباشترین شیوھ، پۆیستى بە کارێکی چروپرو کۆکردنەوھو ریکخستنى کۆرو گرووپو کەسانى خوشنا و چالاکانى بوارە جیاچیاکانى کوردستان لەدەورى یەكتر بووھ.

سێیەم: ئامادەكارى و خوێرپیکخستن بۆ ناوھروۆكى چالاکیەکان و شیوازەکانى تێپەراندنى ئەم بۆنە نەتەوھییە.

چوارەم: ھەبژاردنى دروشم و خویندەوھى شیئەرى شوێرگێرى و پیکھێنانى گرووپى مووسیقی و وتنەوھى گۆرانى و سروودى نیشتمانى.

پینچەم: ھێنانە ئارای شیوازى نوێی کردنەوھى ئاگر لەشاخەکانى کوردستان و پاشان سپاردنى کردنەوھى ئاگر و رۆپرە سمەکان بە کەسانى خوۆش ناو و بنەمالەى شەھیدان لەچەندین شارو ناوچەى کوردستان.

شەشەم: بەشداریکردنى ژنان و کچانى کوردستان ھەر لە ئامادەكارى بۆ چالاکیەکانەوھ بگرە، تا دەوریان لە ریکخستن و دانى پریارو بە گشتى بەشداریکردنى چالاکانەیان لە گرووپە جیاوازه کانی ناو ئەو بۆنەدا. ژنانى کورد توانیویانە زۆر جار باشتەر و بە ھێزتریش لە رۆپرەسمەکانى نەورۆز دەوریان بیت و ئەمەش ئەو راستیە دەردەخات کە "نەورۆز" خاوەن پوتانسىە لێکی بەھێزى کۆمەڵایەتیەو سنوورە جینسییەکانیش

پېناسه کلاسیکه که ی هیئاوه ته دهر و پېناسه یه کی له پانتاییه کی به برینی کومه لایه تی پی به خشپوه.

ئەزمونەکان و کاریگەری

قۆستنه وهی ئەم دهرفته و پرۆفه کردن له پینا و کۆکردنه وه و به یوه بردنی جووله یه کی کومه لایه تی و ریزی کومه لیک پروگرام و چالاکي له ناواخنی رپوره سمه که دا تا تیسستا که په یامیکی زیاتر له خودی ئەو بۆنه نیشتمانییه ی ل ده خو پتر پته وه. تیرامان له نیو جهوه هری سروده کان و شیعره خویندراوه کان و هه لپه رکس و رازاندنه وه ی جلو به رگی کچان و کوران به ئالای کوردستان و ئیلهام و هرگرتن له هیما نه ته وه ییه کان و هه ندیک سیمبولی دیکه دهرخه ری ئەو راستیه یه که ئەم گه له داخواییه ره واکانی خو ی به م شیوه یه دینته گوړی. کولتووری کۆبونه وه و ریکخستنی کومه لانی خه لک له نه ورۆز بوته ئەمریکی واقعی و له نه ورۆزدا ئەوه کومه لانی خه لکن به های واقعی خو یان وهرده گرن و ده بنه خاوه ن شه قام و گه ره ک و مه یدانه سه ره کییه کانی شاره کان. نه ورۆز ئەو دهرفته ته به که تاکی کورد کۆبونه وه ی گه ره و جه ماوه ری ئەزمون ده کات و خو ی ریکده خات و به پلان هه نگا و ده تیت و به دوور پینیه کی به رینه وه له هه ولی خو ئاماده کردن دایه بو ریکخستنیکی به رینترو کاربوکراوتر.

به گشتی ئەم هه ولانه و چه ندین هه ولی دیکه دهرخه ری ئەو خاله راسته قینه یه که خه لکی کورد و خه با ته که شی به رده وام برۆای به م جوړه له خه باتی مه ده نی بووه. له گه ل ئەوه ی رژی مه داگیر که کان هه میشه دژی جو له کومه لایه تی و هاتنه مه یدانی هیمنانه ی کومه لانی خه لکی کورد بوون. به لام کوردستانی رۆژه لات سه لماندوو یه تی که هه میشه خوایاری ئاسایشی و هیمنی بووه و ئەوه ی شه ری به سه ردا سه پاندوو ه حاکمانی داگیر کهر بوون.

بئ گومان ئەم هه ولانه ی چالاکانی بواره جیا جیا کانی کوردستان و به شداریکردنی به رینی کومه لانی خه لک دهر بری

وینایه کی راسته قینه ی خه باتی مه ده نی و چالاکي ئاشتیخوازانه ی کومه لانی خه لکی کورد و بزووتنه وه ی رزگار یخوازانه که یه تی. هاوکاتیش له رووی سایکۆلۆژییه وه، هه لگرتنی دروشم و جوړی ناوه روکی رپوره سمه کانی خه باتکارانی مه ده نی و چالاکانی کورد به گشتی ئەرکدار ده کات که گو تار و پراکتیکی خو یان له گه ل ئەو دروشمانه دا هاوئا هه نگ بکه ن و وه ها دۆخیک، کورد به م جوولانه له پینگه یه کی پر مانا و پته ودا نیشان ئەدات و به گشتی کورد له پینگه یه کی قورستر وه خو ی وینا ده کات.

ته نانه ت بلاوکردنه وه ی فیلم و وینه کانی چه ند سالی رابردوو ی ئەم رپوره سمانه نیشانی داوه خه لکانیکی زۆری باقی شاره کانی دیکه ی تیرایش سه ردانی کوردستان ئە که ن و به شدار ی ئەم رپوره سمانه بوون. به دلنیا ییه وه ئەمه ش ده کریت وه ک خالیکی گرن گ سه یر بکریت له به ره ودان به کولتووری یه ک قه بو لکردن و خولقاندنی دهرفته تیکی هاوبه ش بو یه کتر ناسینی راسته قینه ی نه ته وه جیا وازه کانی تیران و پووچه لکردن و هه لوه شان وه ی هه وله نا ره واکانی ده سه لانداران کومه لاری ئیسلامی له دانی وینایه کی پینچه وانه له کورد و بزووتنه وه یه کی. بۆیه به رده وامی و بردنه سه ره وه ی ئەزمونی زیاتری کاری به کومه ل و هه ولدان له پینا و گه شه ی زیاتری به خشپنه وه ی کولتووری شادی و سه رودلخو شنی له نا هه موارتیرین کاته کانی شدا خو ی جوړیکه له دژایه تی به دۆخی هه نووکه یی و دواکه و توهانی سه پینزروی کوماری ئیسلامی.

داها تووینی و به رده وامی ریکخستنه کان

له گه ل گشت ئەوانه ی باس کرا پینیه ته ئەو راستیه ش بپینیت که کورد له کوردستانی رۆژه لات له گه ل ئەوه ی له ژیر ده سه لاتیکی نادیمۆکراتیک و دوژمنیکی وه ک کوماری ئیسلامی دایه، به لام به و حاله شه وه توانایی خولقاندنی ده یان جه ما سه و جووله ی کومه لایه تی به هیزتر له وانه ش که تا تیسستا که خولقاندوو یه تی لینه کریت. کوردستانی رۆژه لات و کومه لانی

سەرکەوتتى ئەم جولانە زياترەو چ نامرازگەلەك بۇ كۆكردنەووە رېكخستى خەلك گىرنگىرتن و پىوئەندىيە كۆمەلەيەتتەكان و تەنانت شۆپىن و جىگەي كۆبوونەوكان و ھەلبۇزاردى كەسانى خۇشناو و خاوەن پىگە بۇ وتارخوئىندەنەووە... ھتە، چەندىن درگا دەلاقە لەبەردەمماندا دەكاتەووە و ئاسۇ بىنىشمان بۇ داھاتوو بەرفراوانتر دەكات. لەبىرمان نەچىت ئەووە ئىستاكە لە ولاتانى پىشكەوتوو بەجۆرەك دەبىزىت تەنجامى وەرپكەوتتى شەپۇلى ناپەزايەتتە جەماوەرپىيەكان و جەنگ و مەملەتتى سەخت و دژوارو ھاوكاتىش خەباتى مەدەنى بوووە كە بە زۆرى سەرچاوەكەي لە رېكخستى ئەم جۆرە كۆبوونەوانەووە بىنچى داكووتاو. بە گشتى داھاتوو كورد لە كوردستانى رۆژھەلات بە جۆرەك لە جۆرەكان لەدلى ئەم جۆرە جۆشەدانە جەماوەرپىيەنەووە بىچم دەگرىت و بەھىزبوون و رىكخراوتر بوون و بەردەوام بوون و ھاوكاتىش رادىكال بوونى لەھەندىك دەرفەتى ديارتردا گەرەنتى دىمۆكراتىزە بوونى سىستەمى داھاتوو لى بەدى دەكرىت.

كۆى ئەم ھەولانە وەك باس كرا گوزارشتە لە گەشەي بەرچاوى كۆمەلگەي كورد لە كوردستانى رۆژھەلات و ھەول بۇ كارى پىكەوئەيى و گەشەي زياترى كۆلتورى ھاوخەباتى و ھاوپىشتى و ھاوكاتىش ھەلگىرئەم پەيامەيە بۇ حىزب و لاينە سىياسىيەكان كە خوئىندەنەووە نوئى و سەردەميانەيان ھەبىت بۇ دۆخى نوئى ئىستاكەو راستەوخۆش داواكارىيە لىيان بۇ كارى گەورەترو رىكخراوتر. بە چاوخشانىكى خىرا بەدۆخى گشتى حىزبە سىياسىيەكانى كوردستانى رۆژھەلات، ئەگەر ھەولئىكى جىددى بۇ گۆرانكارى ھاوشان لەگەل گەشەي بەرچاوى ئىستاكەي كۆمەلگەي كوردى تىياندا نەبەتە ئاراو، ئەستەمە بخرىنە ئاستىكى يەكسان لەگەل ئاستى گەشەي و شىاروتىفكرىنى كۆمەلگەي كوردى لەو بەشەي كوردستان.

بەرىنى خەلك لەو بەشەي كوردستان ساردى و گەرمى زۆريان چىشتوووە لەگەل گشت ئەو تىچووانەش داويانە بەردەوام پىشتىوانى لىبراوى بزووتنەووە رىزگارپىخووانەي كوردى ئەم بەشەو تەنانت باقى بەشەكانى دىكەي كوردستانىش بوون. ھەولى زيات لەپىناو بەھىزكردنى وەرى خۇراگرى و رىكخستى ھەمەلايەنەترو بەرپلاوتركردنى رادەي چالاكى و تىكۆشانەكان لە ئاستگەلى جياوازدا ئەركى زياتر دەخاتە سەر شانى چالاكانى مەدەنى و سىياسى ناوخۆي كوردستان.

گومان لەو دەنەيە كە بەردەوام بوونى كۆكردنەووە كۆمەلانى خەلك و رىكخستىيان بەھەر بۆنەو ھوكارىك بىت لە ئەنجامدا دەبىتتە ھۆى دەولەمەندبوون و گەشەي زياترى رۆخى كارى بە كۆمەل و ھاتنە مەيدانى خىراو بەپەلەو لە كاتى تايەتتى تر بۇ كورد لە كوردستانى رۆژھەلات و بەھىزبوونى رەوتى كۆبوونەووە رىكخستى كۆمەلانى خەلك و ئاراستە كوردىيان ئەزمووئىكى دىكەي پىرپايەخ دەخاتە سەر خەبات و تىكۆشانى كورد لە كوردستانى رۆژھەلات و بە گشتى دەپواتە خانەي ئاستىكە لە وشىيارى بە كۆمەل و ھاوكاتىش دەتوانى دەورى وشىيارى بەخشەنە بگىرئەت و بى گومان رۆلى دەبىت لە رىكخستن و ئۆرگانىزە كوردنى شىاو بۇ ھەر رووداوىكى پىشپىنى نەكراو لە داھاتوو كوردستانى رۆژھەلات دا.

ئەم جۆرە كۆبوونەووە مەدەنيانە دەبىت پردەبازىك بىت بۇ گەشەي بەرچاوتر لەپىناو ھاتنەمەيدانى رىكخراو كرىكارىيەكان، جوولەو چالاكى بزووتنەووە ئزان، بازپريان و مامۆستايان و سەرجمە توپزەكانى دىكەي كۆمەلگەو لە تىكەلەبوون و يەكگرتنەووە كۆى ئەم جوولەو بزاقانەيە كۆى كۆمەلگا دەپواتە چوارچۆپەيەكى سىستەماتىك بۇ دارشتنى پلانى دىيارىكراو لەپىناو دەستەبەركردنى داخووزىيە رەواكان. كەلەكەبوونى ئەم ئەزمونانەيە پىمان دەبىت چۆن شۆوازەكانى خەباتى ئىعترازى گەشە دەكات و لە چ بارودۆخىكدا شانسى

لێك چەمكى دووفاقى پێك دێت وەكوو درۆ و راستى، جوامىرى و ناجوامىرى.

جياكردنەوهى ئەخلاق لە سیاسەت

پاش ئەو شەرەنەى نەتەوه ئەوروپاییهكان بۆ چەندین دەیه له سه ره تاكانى سه دهى حه فده يه م پێكه وه كردیان و هه موو كونوو قوژبنێكى ئەوروپایان تێوه گلاندو به شێك له ئیمپراتوریه كان یان وڵاتانی سه قامگرتووی ئەو سه رده مه ی له به ره به ك هه لوه شانده وه و ئازاوه كه وته ئیوانیان، به ره به ره ئەم روانگه لای بیرمه ندانی وه ك “ماکیافیلی” په ره ی سه ند كه بۆ سه قامگیری وڵات و رێگه گرتن له دابه شبوونی تانووپۆی كۆمه لگا، باسی جياكردنەوه ی ئەخلاق له سیاسه تیان هێنایه ئاراوه. هه رچه ند وه ها تێروانینێك ره گی له میژوودا هه بوو، به لأم ماکیافیلی یه كه م كه س بوو كه ئەم بابه ته ی تیوریزه كردو هێنایه سه ر كاغه زو له تۆی كتیبی “میر” دا بۆ یه كه مجار ئاماژهی به وه كرد كه بۆ پاراستنی ده سه لآت، میر یان ده سه لآتدار پتویست ناكات به ها ئەخلاقیه كان به ته واوی له به رچا و بگریت به لكوو بۆی هه یه ئەو به هاو رێسا ئەخلاقانه بكاته قوربانى مانه وه ی چوارچێوه ی ده سه لآت. هه رچه ند ماکیافیلی ئەم كتیبه ی تاییه ت به بشیویه كانى ئەوكات نووسیبوو، ته نانه ت دواتر

په یوه ندی ئیوان “ئەخلاق و” سیاسه ت “ته نیا بابه تێكى سه رده میا نه نییه، به لكوو میژووه كه ی بۆ زیاتر له ۲۵۰۰ سا ل له مه وپیش ده كه رتیه وه .به شێك له بیرمه ندان جه ختیان له سه ر په یوه ندی ئیوانیان كردوه ته وه و به شێكیشیان نكو لیان لـ كردوه. به لأم پیده چیت بۆ به رچا وروونی و به دوا داچوون له هه مبه ر ئەم پرسه ئالۆزو له میژینه یه ته نیا رێگا ولام دانه وه به كۆمه لێك پرسیا ر بێت. وه ك ئەوه ی، مرۆف له بنه ره تدا سیاسیه یان ئەخلاقى؟ چ جو ره دژبه ری یان دژایه تیه كه هه یه له ئیوان ئەخلاق و سیاسه تدا؟ ئایا ده كریت بنه ماكانى سیاسه ت له سه ر ئەخلاق دا پرێژین؟ چو ن ده كریت له گێژاوی قه یرانه سیاسیه كانى ئەم سه رده مه دا جو رێك له هاوته رییه له ئیوان ئەخلاق و سیاسه تدا پێك بێت؟ بۆچی زۆربه ی رێكخراوه سیاسیه كانى لای خو مان ئەخلاقیان له سیاسه تدا هه لپه ساردوه؟

له رووی تیورییه وه بیرمه ندانی ئەم بواره دابه ش ده بن به سه ر چه ن روانگه ی جیاوازا دا. هه ر بیرمه ندێك هه ولێ داوه به به لگه هێنانه وه له میژووی ئاكارى مرۆف رێچكه ی بیروه زرى خو ی بكاته سه رچه شن یان هه وونه یه كه. ئەخلاق كۆمه لێك رێسا و به ها له خو ده گریت كه مرۆف چ له ئاستى تاكه كه سی و چ له ئاستى كۆمه لایه تیدا هه ول ئەدات ره چاوی بكات. ئەو رێسا و به هایانه ش له كۆمه

ى خەباتكارانە بۆ ۋەدەيھېننى ئالوگۇرھ بىنرھتېيەكان. كەۋاتە لەم روانگەبەدا جياۋازىيەك نىيە لە ئېۋان ئەخلاقى تاكە كەسى و ئە خلاقى كۆمەلەيەتى. تەنيا يەك چۈرچۈپوھى ئەخلاقى برەۋى ھەيە ، ئەۋىش ئەخلاقى چىنى خەباتكارە.

ئەخلاق لە دوو ئاستدا

“ماكس فېبەر” لى وايە ئەخلاق لە دوو ئاستى تاكە كەسى و كۆمەلەيەتيدا يەكدەگرئەۋە. بەلام بەۋ مانايە نىيە كە ئەم دوو ئاستە يەكتەرې بن بەلكو تەۋاۋ كەرى يەكترن. لە روانگەي ماكس فېبەرەۋە ئەخلاق لە ئاستى تاكەكەسيدا رەھەندېكى رەھاۋ ئايدىيالىستى ھەيە، ۋەلئ ئەخلاق لە ئاستى كۆمەلەيەتيدا رەھە ندىكى نىشتىمانى و نەتەۋەيى ھەيە. ئەۋ لەسەر ئەۋ برۋايە كە ئە م دوو ئاستە لە ئەخلاق بەردەۋام لە ژياگاندا ھەيە و ناكريٹ پتوهرەكانى ئەم دوو ئاستە پىكەۋە تىكھەلگىش بكرىت. لەم

سۆنگەيەۋە جياۋازى ئېۋان سىياسەتۋان و كەسى ئاسايى لە ۋەدایە كە كەسى سىياسەتۋان ئامادەيە بەھا ئەخلاقىيە تاكە كەسى و ئايدىيالىھەكانى خۇى لە پېناۋ بەرژھوۋەندى نىشتىمانى و نەتەۋەيىدا لەبەرچاۋ ئەگرىت

و ناچار ئەبى مۆركى بى ئەخلاقى باۋ كە لە بەھا ئەخلاقىيەكانى ئەخلاقى تاكەكەسىيە سەرچاۋە دەگرىت، قەبول بكان. لەلای فېبەر ئەخلاقى سىياسى” بەرپرسايەتى “ھەلگەرە لە ئاست كۆمەلگا يان جقاتىكى ديارىكراۋ، بە ئەخلاقى ئۆبژېكتىف يان رنالىستىش دە ناسرىت، بەلام ئەخلاقى تاكەكەسى تەنيا لەئاست تاك و دەرۋنى كەسەكەدا بەرپرسىارە. ھەر ئەم دۆئالېزم و دوۋفاقىيە كە تەۋاۋكە رى يەكترىشن لە روانگەي فېبەرەۋە بىنەماي ئەخلاقى پرتۇتېستانىيە لە ۋلاتانى رۆژئاۋايى.

لە كىتېبەكەي ترىدا ۋاتە“ ۋتارەكان ”كە لەبارى ناۋە رۆك و تېۋورىيەۋە زۆر گرنگتەرە لە كىتېبى مير، ئەلئ سىياسەت لەسەر شانى ئەخلاق و نازادى پىكدىت كە دواتر دەپەرژىنە سەرى، بەلام زياتر كىتېبى مير دەنگىدايەۋەۋ بوۋە بىنەمايەك بۆ رېچكەيەكى سىياسى كە لەۋدا ئەخلاق لە سىياسەت جيا دەكاتەۋەۋ بوۋە بە بەلگەيەك بۆ پاكانە ھېئانەۋەي سىياسەتۋانان و سەركردهى ھەلپەرەست.

ئەخلاق ۋەك بەشېك لە سىياسەت

يەكېكىتەر لەۋ روانگە گرېنگانەي لەم بوارەدا مشتومرى زۆرى لە سەرە روانگەي ماركسىستىيە. لەم سۆنگەيەۋە ئەخلاق ۋەكۋو تۆخمىكى جياۋاز و داپراۋ لە سىياسەت سەبر ناكريٹ. لەم چۈرچۈپوھەدا ئەخلاق بە تەنيايى ھېچ مانايەكى نىيە و ھەموۋ بە ھاكانىشى داپراۋە لە پاشخانىكى مېژۋوبى تايپەتەۋە. لەسەر ئەم بىنەمايە تۆخمە پىكھېنەرەكانى ئەخلاق تەنيا لەژىر كارىگەرى

لەم ھەلومەرجهي ئىستا كە ئىمەي تىداين پەتاي ھەلپەساردنى ئەخلاق ھەموۋ رېكخراۋە سىياسىيەكانى لاي خۇمانى گرتوۋتەۋە. پەتايەك كە نەتەنيا بوۋەتە ھۆي لەبارچون و لەدەستدانى سامانى كۆمەلەيەتى و مړۋىي بەلكو ئاستى ھەلپەساردنەكە ئەۋەندە مەترسىدارە كە داھاتوۋى ھەبوۋنى ئەۋ رېكخراۋەنەشى خستوۋتە مەترسىيەۋە.

ناكۆكىيە چىنايەتېيەكاندا مانا ۋەر دەگرىت و پەرە دەستېئىت. لە روانگەي ماركسىستىيەۋە ئەخلاقى چىنى سەردەست و ژىردەست لەبەك جياۋازە. ئەۋە بەرژھوۋەندىيەكانى ئەۋ دوو چىنەيە كە بەھا ئەخلاقىيەكان ديارى دەكات. چىنى خەباتكار يان شۆرشگىرپىش ھەموۋ بەھا ئەخلاقىيەكانى لەۋ كرده يان“ پراكسىسە “سىياسىيە شۆرشگىرپىيە سەرچاۋە دەگرىت كە دەبى بۆ رزگار كرنى خۇى، بېگرىتە بەر. ئەۋ بەھايانە كە لەدەرەۋەي كردهى سىياسى شۆرشگىرپىئەۋە بىت، دەبى ۋەلا بىزىت، چونكوۋ بە پىنى ئەم روانگەيە دەبىتە كۆسپ لەسەر رېگەي خەباتى چىنايەتى و كرده

كانى تردايە كە مانا زەينى و ئابستراكتەكە لى دەپھوتتەو و دە يىتە بابەتتىكى ديارىكرارو.

بە دەربىرىنىكىتەر ئەخلاق بە تەنبايى ھەلگىرى ھىچ مانا ھىمبايەك نىيە و تايەتتىش نىيە بە سىياسەت يان ئامانجىكى ديارىكرارو.

ئەخلاق جۆرىكە لە روانگە و رىوشوئىنى گشتى. وەك چۆن دەلىين سىياسەتى دەغەلكارانە، سىياسەتى درۆو فرتوفىل، ھەر بە و جۆرەش دەتوانىن بلىين سىياسەتى ئەخلاقى. يانى ئەو جۆرە لە سىياسەت كردن كە بەھاي ئەخلاقى تىدا رەچا و كراوہ. سىياسەتى ئەخلاقى جۆرىكە لە ھەلسوكەوتى سىياسى كە دەبى لەگەل پانتايى گشتى بە جۆرىك رىك بخرىت كە ئەنجامەكەى نەبىتە دارمان و لە باربردنى سەرمایەى كۆمەلەيەتى و مرۆپى. لەھەمانكەتاشدا بە ھۆبى بزوئىبى و بگۆرى ناوكۆى سىياسەت ناكرىت كۆمەلەك پىوہ رى نەگۆر بۆ ھەلسوكەوتى سىياسى لە ئاستى جىھانى و يونىفېرسالدا دابتاشىن. بەلكو توخمە سەرەككەى رەفتارىكى سىياسى كە بەھاي ئەخلاقى تىدا رەچا و كرايى، تەنبا بە پىي ئەو ژىنگەيە ديارى و پىناسە دەكرىت كە تىيدا كارى پىدەكرىت و كارىگەرى لەسەر دەبىت.

بەلام چۆن دەكرىت تاكىكى ئاسايى كە دەبىتە چالاكى سىياسى و سىياسەتوان پىملى بەھا ئەخلاقىيەكان بىت. بەكامە بەلگە و ئارگومىنت دەكرىت سىياسەتوانانى لاي ئىمە رازى بن كە لە كاروبارى سىياسىدا رەچاوى بەھا ئەخلاقىيەكان بكنە؟ بىنگومان جىگرىبونى وەھا ھەلسوكەوتىكى سىياسى، وانەيەك يان ئەركىكى ئايدىال نىيە. بەلكو تەنبا لە رىگەى بەرژوہوندىيەكى بابەتيانەو ئۆبژېكتىقەو دەبىتە دى و تاكى سىياسەتوانى پى رازى دەبىت.

ھۆلدېرلىنى شاعىر دەلى لەھەر كوئى مەترسى ھەبىت، رزگار كە رىش ھەر لەوئىيە. بەم پىيە ئىمە ناچارىن بگەرىنەوہ لاي ماكىافىلى. بە پىچەوانەى ئەو ناوبانگە خراپەى كە لەسەر ئەو ھە

ھەر چەند ئەم سى روانگە سەرەككەيە و چەندىن روانگەى تر لەم بوارەدا، ھەركاميان بە پىي ئەو بەلگانەى باسى دەكەن ھەلگىرى بەشېك لە راستىيەكانى پەيوەندى ئىوان ئەخلاق و سىياسەتن، بە لام تا ئىستاش بەھۆى ھەبونى قەيرانى جۆراوجۆر كەس ناتوانى يەككە لەم روانگانە بە تاقە سەرچەشنى ئەم پەيوەندىيە بزانىت. بىچگە لەوہش ئەو رووداوانەى ئەمپرۇكە لە جىھان و بەتايەتى رۆژھەلاتى ناوہراست و كوردستان روو ئەدەن تا رادەيەكى زۆر دەرخەرى ئەم راستىيەكە كە سىياسەت مانايى بووہ بە پىشەيەكى دەغەلكارانەى پەرلە فرتوفىل و خىانەت و كوردەى سىكتارىستى. يانى ناكرىت چالاكى سىياسى و سەركردەو بىكردەى و لات و حىزب لە ولاتى ئىمەدا وەھا ھەلسوكەوت بكات كە دىسان مانا راستە قىنەكەى سىياسەت كردن بخرىننىتە مىشكى تاكەوہ كە گواپە سىياسەتكردن كوردەيەكى بەتال لە بەھا ئەخلاقىيەكان نىيە؟ بە شىكى زۆرى ئەو ترسەى لە سىياسەتى فەرمى ھەيە، رەنگدانەوہى ئەو كوردانەى كە كەسە سىياسىيەكان رۆژانە جىبەجىبى دەكەن، بۆ سەر خودى سىياسەت نىيە بەلكو ترسە لە رەنگدانەوہو كارىگە رى لەسەر كيانى گشتى كۆمەلگا و دارمانى ھەموو تانوپۆى كۆمە لگا. ترسىكى بەردەوام لە لاي كۆمەلگا ھەيە كە سات و شوئىنك لە ھەرچەشەنە كوردەيەكى سىياسەتوانىكدا ھەيە كە تىيدا ئەخلاق ھەلپەسىردىت.

لەراستىدا بەستىنى ئەخلاق زۆر لە سىياسەت فراوانترو ئابستراكتەر. تەنانەت لە ھەندىك بوارى بەرفراوانتر لە سىياسەت وەك فەلسەفە و ھونەرىش بەربلاوترە. بۆ ھوونە دەكرىت كەسىك بلىت من سىياسەت دەكەم، من كارى ئەدەبى و شىعر دەكەم، من كارى فەلسەفى دەكەم، بەلام نىيە بلىت من كارى ئەخلاقى دەكەم. چونكو ئەخلاق بە تەنبا خۆى ماناي نىيە بەلكو لەگەل بوارە

یہ، لہ کئیبی وتارہکاندا بہ تیروتهسہلی باسی پھیونندی نیوان ئە خلاق و سیاست دەکات. ئەو لەو کئیبەدا باس لە پھیونندی دوولایەنەسیاسەت و ئەخلاق دەکات و لای وایە مانەوہیان گریڈراوی یەکتەر. ئەو لایوابە ہیچ ریڤکخستن و ریڤکخراوہیەکی سیاسی ناتوانی سەقامگیر و بێ قەیران بێت ئەگەر پشتگیری لە ئازادی تاکەکان نەکات. ئەوہ تاکێ ئازادە کە دەبێتە ھۆی سە قامگیری سیستەم یان ریڤکخستنێکی سیاسی. ھەر چەند ئەو ھەک لیبرالەکان برۆی بەوہ نیبە کە ھاسۆزی بۆ ئازادی لە ناخی تاکدا بێت. بەلکوو ئەو لای وایە کە ئازادی دەبێت لە ناخی مرۆڤ یان تاکەکاندا بچیندری. ھەرلەسەر ئەو ریڤکخەبەش ئەوہ ئەرکی ئەو ریڤکخستنەبە کە دەبێت یاسا و ریساکان و دابریڤت کە ئازادی تاکەکان مسۆگەر بکات و پێشیل نەکریت و بەرەبەرە مینتالیتەبی ئازاد لە مێشکی تاکەکاندا جیگیر بکات. کەوابوو ئەو ریڤکخستنە سیاسیە یان سیستەمە سیاسیەکەبە کە ئەرکیکی ئەخلاقێ جیبە جی دەکات واتە، خەلک بەرەو ئازاد بوون ئاراستە دەکات و ھەر ئەمەش بە ھۆکاری ماناوەی ھەر ریڤکخراوہیەک دەزانیت. لە ھە مان کاتیشدا ماکیافیلی ئاماژە بە وتەبەکی ئەفلاتون دەکات کە نابیت کەسێک کە یاسا بۆ ھەر ریڤکخستنێک دادەپێژیت خۆبشی بێت بە جیبەجیکاری ئەو یاساپانە. ھۆکارەکەشی بۆ ئەوہ دەگە پێنیتەوہ کە لەم حالەتەدا ئەگەری کەوتنە مەترسی ئەخلاقێ سیاسی و لە ئەنجامیشدا دارمانی ئەو ریڤکخستنە ھەبە.

لەم ھەلومەرجەبێستا کە ئیمەبی تیداین پەتای ھەلپەساردنی ئەخلاق ھەموو ریڤکخراوہ سیاسیەکانی لای خۆمانی گرتوہتەوہ. پەتایەک کە نەتەنیا بووہتە ھۆی لەبارچون و لەدەستدانی سامانی کۆمەلایەتی و مرۆبی بەلکوو ئاستی ھەلپەساردنەکە ئەوہندە مەترسیدارە کە داھاتووی ھەبوونی ئەو ریڤکخراوہ نەشی خستوہتە مەترسیەوہ. بیزاری و بێ ھیوابیەک کە تەنانەت گە شیبینترین کەسەکانیشی تووشی گومان و داتەپین کردوہ. ئاستی

ھەلپەساردنەکە ئەوہندە بەرزە کە تەنانەت ئەکتەرە سەرەکییەکانی ئەو ریڤکخراوانەش لە مانەوہی سیاسی قەوارەکەبی خۆیان دلتیا نین و ترسیان لە بچوکترین جولەو بزۆزی ناناشناش ھەبە. لە راستیدا وەھا دۆخێک تەنیا ھێمای کۆتایی ھاتن و لە گێژنەگە دە رچوونی ریڤکخراوہی و سیاسیە.

دیارە لە بارودۆخی ئالۆزی ناوچەبی ئیمەدا کە دیسانەوہ رەوتی رووداوہکان بەرەو ئەوہدەچیت کورد تووشی نەکسەبەکی تر بێت، تاوانبار تەنیا دراوسێکامان نین. بەلکوو تاوانباری سەرەکی بکەرانی ریڤکخراوہ سیاسیەکان کە ھەلومەرجیکیان خولقاندوہ کە بنەماکانی سیاسەت بەتال بکەنەوہ لە ھەر چەشنە ئەخلاقێک. بێگومان دیسانەوہ جۆشدانی جەماوہری خەلک وەک پێشتر بە ریڤکخراوہ سیاسیەکان خەونێکی ساواپانەبەوہ لەدەستدانی ئەو سامانە کۆمەلایەتی و مرۆبیەش کە پێشتر لە پیناوی ریڤکخراوہکاندا بوون خەسارێکە بە ئاسانی قەرەبوو ناکریتەوہ. وەھا جۆشدان و قەرەبوو کردنەوہبەک تەنیا کاتیک دیتە دی کە سیاسەت بچیتەوہ سەر شانی ئەخلاق. دەبی ریڤکخراوہ سیاسیەکان خۆ ببوین لەو ئەخلاقەبی“ فریدیش نیتشە” لە کئیبی بالتر لە خیروشەردا پێی دەلی ئەخلاقێ کۆیلەکان. ئەخلاقێک کە لە زمانلووسی، ھەلپەرەستی، ترسنۆکی، خۆھەلواسین، سوالکەر سفتی و زیاتر لە ھە موویان درۆ کردن، پیکدیت. سەردەست بوون و برەودان بە ئە خلاقێ کۆیلە نەک تەنیا سیاسەت کردن دەکاتە دەغەلبازی بەلکوو دەبیتە ھۆی لەناوچوونی ھەر ریڤکخراوہیەکی سیاسیش.

له نيشتمانوه بهره و غوربەت

فاروق وهكيلى

چه خماخه ئه قوناغه راسته له دهيه په نجادا ليدرا، به لام دواترو و له شهسته كان دا بليسه سهند. كهواييت هاورا بين له سهر تهوه دهيه شهست يه كيك له جيددى ترين قوناغه كانى خهباته له كوردستانى روژهلالت. به تاييهت له بواري خهباتى چه كدارى به شپوهى ريكخراو موركى ئەم دهوره له ميژووى هاوچهرخى كوردى روژهلالت دا به روونى دياره. كه وايه چ بۆ خودى ئەو كه سانهى لهو قوناغه دا به شدارى سياسهت بوون و چ بۆ تيمه مانا نيك كه خویندوو مانه تهوه و بيستو مانه هه له نيهه ئەگەر بليين دهيه شهست دهيه زيرينى خهباته له كوردستانى روژهلالت. ههر بوپه شه بهشى ههره زورى كتيب، گوڤار، نووسراوه، وتوپزه كان و به گشتى ئەو سهراچاوه سياسى ميژوويانەى كه تاييهتن به بزووتنهوهى كوردستانى روژهلالت ياش رووخانى رژيمى پاشايان و به دهسهلات گهيشتنى كوومارى ئيسلامى، جيا له بهشيكى كه پهرژاوه ته سهر دووسى سالى كوئايى دهيه په نجا، زياترينى له دهوروبهري دهيه شهست دا كو بووه تهوه. به لام تهوش هه له نيهه كه پيمان واييت كوئايى دهيه شهست خالى دهسپيكى نوشوست و دامرکانى بزووتنهوهى كوردستانى روژهلالت.

كوچ وهك دياردهيه كى كومه لايهتى ميژوويه كى كوني ههيه كه رهنكه به قهدهر تهمنى خودى مروڤ بيت. به لام باس كردن له دياردهى كوچ نه له تاقهتى ئەم نووسراوه دايه و نه ئامانجى نووسه ريشه. ئەوهى ليره دا مه بهسته ليكدانه وهيه كى كورتى دهيه شهست و حهفتاي ههتاوييه و كوچى نه وهيه كه كه پاش رووخانى دهسهلاتى پاشايهتى بوونه پيشمه رگهى حيزبه كانى روژهلالت و له دهيه حهفتادا روويان له ههندهران كرد. واته نه وهيه كه به شيكى كه مى له نيوهى دووهه مى دهيه چلهوه هوگرى سياسهت ببوو و به شهكهى تريشى له دهيه په نجا و هاوكات له گه ل دهستپيكردى نارهبازيه تيبه كان به دژى دهسهلاتى پاشايهتى تيكه ل به دنياى سياسهت ببوون كه سه رته نجام بهشى ههره زوربان دابهش بوون له نيوان ههر دوو حيزبى كومه له و ديموكرات دا .

هيشى دهولتهتى تازه به دهسهلات گهيشتووى كوومارى ئيسلامى بو سهر كوردستان بوه هوى ئەوهى بهشيكى بهرچاوى چالاكانى سياسى كورد رووبكه نه شاخ و ببنه پيشمه رگه. كهواته له گه ل هاتنه سهر كارى دهسهلاتيكى خراپتر له وهى پيشوو، قوناغيكى تازهى بزووتنهوهى كورد له روژهلالت له دايك بو.

ئوردو و گاكانى باشور بووه شوپنى مانهوهى ههزاران پيشمه رگه كومه له و ديموكرات. هيژىكى ئىنسانى كه بارى قورسى خه باتى كوردى رۆژه لاتى تا ئيره هيئابوو. قوناغى يه كه مى ئەم كۆچه به كومه له له رۆژه لاتوه بو باشور جيا له وهى بووه هۆى له دەس چوونى به شيكى بهرچاوى به سستين و پالپشته تۆبژىكتيو و مادديه كانى هه ر دوو حيزى كومه له و ديموكرات، داپرانى هيژى پيشمه رگه ش له خاك و خه لك له لايه كه وه كارى گه رى ده روونى بهرچاوى له سه ر هيژى پيشمه رگه ش داناو له لايه كى ديكه شه وه تا ئاستيك بزووتنه وه كه ش تووشى بئ هيوايى بوو. سروشتى بوو بزووتنه وهى كوردستان له وه ها وه زعيه تيك دا پى بپتته قوناغىكى نويوه. گرینگترين دره ئەنجامى ئەم قوناغى نوييه

پاشه كشه ي گوتارى حيزه كانى رۆژه لات و ته جره به كردنى كومه ليك ورده گوتارى نووى بوو. واته بو شاييه كى سياسى گه ره كه له غيا بى هيژموني حيزه كان دا

له رۆژه لات درووست ببوو، كومه ليك گوتارى وه ك ئيسلامى سياسى، ئيسلاح خوازى ده ولته تى له لايه ك و دوو گوتارى هه نارده ي پ.ك.ك و دواتر يش گوتارى فيدارلى باشور بوونه گوتارى بزووتنه وهى كورد له رۆژه لات. جگه له دوو گوتارى يه كه م كه بو خويان ده سته موى حكومه ت بوون، مه تره ح بوونى دوو گوتارى باكوور و باشوور يش بئ ته وهى گرفت يكيان بو دروست بكرىت خويان خزانده تيو بزووتنه وهى كوردستانى رۆژه لات. هه ر چه ن دواتره كان له ئىوان ئەم دوو گوتاره ي دووه مدا سه ر ئەنجام گوتارى فيدارلى باشوور به حوكمى

ئەگەر دهيهى شهست، دهيهى باوهش كردن به نيشتمان دا بووييت، ئەوا دهيهى ههفتا دهيهى كوچ و دوور كهوتنه وه له نيشتمانه. ئەگەر دهيهى شهست دهيهى دۆزينه وه يان درووست كردنى ميژوو بوو له رۆژه لات، دهيهى ههفتا بو خه باتگيرانى پيشووى رۆژه لات قوناغى دۆزينه وهى شوپن بوو. ئەگەر دهيهى شهست رۆژه لات كوانووى شوپش بوو، دهيهى ههفتا قوناغى نوشوستى شوپش بوو. ئەگەر دهيهى شهست بو چه پ و راستى كوردستان پاريزگارى له "خاك" ته وه رى سه ره كى بوو، دهيهى ههفتا كوچ بووه بژارده ي سه ره كى خه باتكارى ماندووى رۆژه لات. نه نانه ت سه ره راي شه رى ناپويستى چه ن ساله ي ئىوان ديموكرات و كومه له، تيرور كردنى رييه رانى هه ر دوو حيزب و ههروه ها سه ره له داني كيشه ئىوخوييه كانى

ئەگەر دهيهى شهست دهيهى دۆزينه وه يان درووست كردنى ميژوو بوو له رۆژه لات، دهيهى ههفتا بو خه باتگيرانى پيشووى رۆژه لات قوناغى دۆزينه وهى شوپن بوو. ئەگەر دهيهى شهست رۆژه لات كوانووى شوپش بوو، دهيهى ههفتا قوناغى نوشوستى شوپش بوو.

هدكا(رييه رايه تى شوپشگير) و كومه له(كومونيزمى كرىكارى) هيشتا بزووتنه وهى كوردستان له ژير كارى گه رى كومه له و ديموكرات دا بوو و گوتارى سه ره كى، گوتارى ئەم دوو هيژه بوو. دهسته واژه كانى وه ك نيشتمان، يه كسانى، جياوازى چينايه تى، حيزب، پيشمه رگه، كادر، ئەندام، زيندانى سياسى، شوپشگير، هه وادار، جاش هه لگري ماناى تايه تى خويان بوون .

به ره به ره و پاش رويشتنى پيشمه رگه به ره و باشوور پيوهندى بزووتنه وهى كوردستان و حيزبه كان كه لپنى گه وه رى تيكه وت و چى ديكه گوتارى زال گوتارى حيزبه كان نه ما. واته به ته واو بوونى شه رى ئيران و عيراق له كوتاييه كانى دهيهى شهسته وه

كۆمەلنىڭ نىشانە و تايىبەمەندى لە چاۋ گوتارى پ.ك.ك، زياتر جىيى خۆي كردهۋە.

بگەر پىننەۋە سەر باسە ئەسلىيەكە. عادەت كىردن بە ژيانى ئوردوۋگا مانەۋەي درېژماۋە بۆ ھېزىڭ كە تا دوپىنى لە شاخ بوو و ھەموو شىتېكى كۆلەپشتىيەكەي و چەكەكەي بوو، كاريكى ئاسان نەبوو. ئوردوۋگا ۋەك ژىنگەيەكەي نوپى ھەرچەن روالەتى ژيانى پىشمەرگانەي پىۋە ديار بوو، بەلام نە خەبەرېڭ لە چالاکى پىشمەرگانە بە شىۋەي پىشوو مابوو و نە ئەۋ پىۋەندىيە بەردەوامەش لە گەل خەلك. واتە ژيانى ئوردوۋگا كولتورى تايىبەت بە خۆي بەرھەم دىنپىت كە من تىستا نامەۋىت بچمە تپو وردە كاريپەكەيەۋە. لە پال ئەمەشدا روخانى سۆڧىيەت و كۆتايى ھاتنى سىستەمى دوو جەمسەرى لە پال ئەۋ ئالوگۇرانەي كە بە شوپن خۇيدا ھىناي، ئازادى كوردستانى باشورىشى لىكەۋتەۋە. ئەگەرچى ئازاد بوونى باشورى كوردستان دەسكەۋتپىكى گەرە بوو بۆ كورد بە گشتى، بەلام بە ھۆي لاۋازىي دەسەلاتى كوردىيەۋە دەرۋەتپىكى لەبار بۆ كۆمارى ئىسلامى رەخسا تا جيا لەۋەي ھەر دوو ئوردوۋگاى كۆمەلەۋ دىمۆكرات موۋشەك باران بكات، بگەۋىتە گيانى ھىزى پىشمەرگەيش و توانى كۆمەلنىكى بەرچاۋ لە پىشمەرگەي ھىزبەكان تېرۇر بكات. واتە ھىزى پىشمەرگەي رۇژھەلات جيا لەۋەي لە ژىنگە سىياسىيەكەي خۆي ھەلگەندرابوو و ئىمكانى چالاکى پىشمەرگانەي نەمابوو، كەۋتېۋە ھەل و مەرجىكېشەۋە كە عەمەلەن ئىمكانى بەرگى لە گيانى خۇيشى بۆ ئاسان نەبوو. لە پال ئەمانەشدا سەرگردايەتى باشوو و بە تايىبەت يەكپىتى نىشتمانى بەلپىنى نەھىشتىنى ھەر چەشەنە چالاکىكى نىزامى بە كۆمارى ئىسلامى دابوو. خالىكى تر كە جىيى سرنجە ئەۋەيە كە بەرەبەر خەرىك بوو گوتارى باشور لە نپو بەشېك لە سەرگرايەتى رۇژھەلات دا چەكەرەي دەبەست. كاريگەرى نەزىمى نوپى جىھانى و ھەرۋەھا شەرى خەلىچ و ئازاد بوونى كوردستانى باشوو ھۆكارە سەرەكپىيەكانى مەيل بەرەۋ گوتارى باشوو

بوون. بەشەكەي دىكەپىشى ئەگەر چى فكرەن خۆي بەۋ گوتارە نرىك نەدەزانى، بەلام لە كىردەۋەدا شىتېكى لە دەرەۋەي ئەم سىياسەتە لى نەدەبىنزا. گوتارىك كە دواترەكان لايەنگىرى زياترى پەيدا كىرد و بىرى لە كۆپى كىردنى وىرژىتى باشوو دەكردەۋەۋ پىيى خراپ نەبوو تىرانىش ۋەك عىراق ملۆزمىكى (ھىزىكى دەرەكى) بۆ پەيدا بىت و دەسەلاتى ناۋەندى لە شەرىكەۋە بگلىت و ھەمان سىنارىۋى باشوو لە رۇژھەلاتىش دوۋپات بىتەۋەۋ ھاۋكىشە سىياسىيەكان بگۆرپن. دەنا بە ھۆي دۆخىك كە بزۋوتتەۋەي رۇژھەلات تپى كەۋتوۋە رىگابەكى دىكە بۆ لاۋاز كىردنى دەسەلاتى ناۋەندى و گەيشتن بە ئامانجەكانى بزۋوتتەۋەي كورد نىيە. قىۋولى دانىشتن و چاۋەروانى درېژماۋە لە باشوو (لە ژىر نپوى بەرژەۋەندىي كوردستانى باشووردا) و لە خۇشپىنانەترىن حالەتدا ھەندىك كارى مېديايى و تەبلىغى سەرەكپىرتى تايىبەمەندى ئەم گوتارە بوون كە تا تىستا لايەنگىرى خۆي ھەيە. بە واتايەكى تر كاتىك تواناي گوتارسازى لە نپو خۆ نامىنپىت، ھىزبەكانىش خۇيان بەۋ قەناعەتە دەگەيەنن لە گەل نرىكترىن گوتار (جا با لە پارچەيەكى دىكەشەۋە ھاتىپت) خۇيان بگونجپنن.

لەۋەھا دۆخىك دا پرسىارىك كە بۆ كادر و پىشمەرگەي ھىزبەكان مەترەج بوو ئەۋە بوو: چارەنووسو ژيانى ھەزاران پىشمەرگەۋ بنەمالەكانيان لە كوردستانى باشوو چى بە سەر دىت؟

بەشېك لە ھىزى پىشمەرگە ھەر لە سەرەتاي كۆچ بۆ باشوو كەۋتېۋەنە خۆ و خۇيان گەياندېۋە ھەندەران. بەلام ئەۋ بەشەي وا مابوۋەۋە لە تېرۇر دەرېازى ببوو بە پىيى ۋەزىيەتى ھىزبەكان و ھەل و مەرجى دژۋارى باشووريش، سىروشتى بوو بىرىكى جىددىت بگەنەۋە لە ژيان و داھاتوۋى خۇيان. چونكوۋ لە راستى دا باشوو بۆ پىشمەرگەي رۇژھەلات نە "شوپن" بوو نە "ناشوپن". بەشېك لە جوگرافىي كوردستان كە بەشېك لە كورد

تیبدا تیرانین! واتە جینگایەك لە نیوان نیشتمان و غوربەت دا كە مهعلووم نییه دەبیته كووی بۆ كوردی روژه‌ه‌لات. لە نیشتمان دای كە چی هاوكات لە غوربەتیش دای. بە حوكمی كۆمەڵەك تاییه‌مه‌ندی هاوبەش لەگەڵ ئەویدی رەنگە وێستە عاتفی و دەروونییه‌كانت تیر بیئت، كە چی وهك ئەویش نیت و بەرده‌وام میوان بوون و غەریب بوونت بە گویت دا ئەدریته‌وه. ئەم گیرخواردنه لە سنووری نیشتمان و غوربەت دا واده‌كات بەرده‌وام بگه‌رێت بە دوای "شوین" دا. مەبەست لە "شوین" بریتییه لە جوگرافایەك كە لانیکەم مروّف تیبدا تەكلیفی مهعلووم بیئت و بنوائیت ژيانی خووی پێوه گری بدات. بزائیت چی دەكات و چۆن دەتوانیت ژيان بدۆزیته‌وهو رێکی بخات.

قۆناغی دووه‌می كۆچ لە باشووره‌وه بەره‌وه هەندەران دەستی پێكرد. بەشێك لە رێگای بنكەكانی UN لە كوردستانی باشوور و بەشەكە دیکەش لە رێگای توركیه‌وه خۆیان گەباندە روژئاوا. لیروەه ئیتر دۆزینەوه‌ی شوین دەست پێدەكات. دۆزینەوه‌ی شوین وهك بوارێکی دی بۆ رزگاری، وهك دەرڤه‌تێك كە ئیمكانی ژيانیتکی نووی ئەدات بە دەسته‌وه. شوین وهك دەرگایەك كە دەرگرت زۆر شتی لێ بیته ژووری. تەكلیفت مهعلووم بیئت و ئیمكانی رێكخستنی ژيانت هەبیئت. بەلام لە هەمان حالیشدا شوینیکی وه‌كوو ولاتانی روژئاوایی بە هەموو دەرڤه‌تەكانیشیه‌وه فەزا و روخسار و وێنه‌كانی بۆ خەباتگێری كورد ئاشنا نین. دونیایەکی نامۆ بە كۆلتوووری ئیمه‌ كه‌ نەك بە ئاسانی مه‌جالی پێوه‌ندی و نزیك بوونه‌وت پێ نادات، تەنانەت نایشه‌پێت بە جوانی بیناسیت. واتە غوربەت سەرەپرای هەموو ئەو دەرڤه‌تانه‌ی كە ئەیدات بە دەسته‌وه، بەلام ئەمرا بە پێچه‌وانه وێستە دەروونی و عاتفییه‌كانی كۆچبەر تیر ناكات. خودی كۆچبەریش جۆریك گاردی هەیه‌و پێوه‌ندی لەگەڵ كۆمەڵگای روژئاوای بۆ ئاسان نییه. جۆریك ترس لە كه‌وتنه‌ نیو پێوه‌ندییه‌کی نا‌ئاساییه‌وه كە تەسلیمی دوخێکی بكات كە تیبدا هەست بە ئارامی نەكات و ئیمكانی گەڕانه‌وه بۆ رابردووی پێ

نەدات. گوره‌ترین سەرمايه‌ی پێشمەرگه و خەباتگێریك جگه‌ له رابردووی خەبانه‌كە‌ی ئەتوانی چی دیکه‌ بیئت؟ كه‌واته دەرئەنجامی ئەم جوت نەبوونه‌ له‌گەڵ كۆمە‌لگای روژئاوایش بریتییه‌ له‌وه‌ی ئەوانه‌ی له‌ قۆناغێکی زه‌مه‌نی دا پێكه‌وه هاو‌خه‌بات بوون بە حوكمی ئەو رابردووه‌ هاوبه‌شه‌ زیاتر له‌ هەمووان پێوه‌ندیان پێكه‌وه‌یه. تەنانەت كاتیك خەباتگێرانی دێرین و بە تاییه‌ت ئەوانه‌ی له‌ ده‌یه‌ی شه‌ست پێكه‌وه پێشمەرگه‌ بوون، له‌ نزیكه‌وه ئەدوینیئت یان له‌ كۆرو كۆبوونه‌وه‌كانیان دا‌یت سەرپرژن له‌و بیره‌وه‌ریانه‌ی كە ئەوان سالها له‌مه‌وبەر كۆیان كردوه‌ته‌وه. سەرەپرای ئەوه‌ی بە‌شێکی بەرچاوی ئەم نەسله‌ پێوه‌ندیان بە حیزبه‌كانه‌وه نەماوه، بەلام لاپه‌رە‌ی تۆره‌ كۆمە‌لایه‌تییه‌كانیان په‌ له‌ وێنه‌كانی سەرده‌می پێشمەرگایه‌تی كە هەر كامه‌یان ئاماژەن بۆ ساته‌وه‌ختیکی میژوویی گرینگ له‌ روژه‌ه‌لات. قۆناغیك كە حیزبه‌كان توانای گوتار‌سازیان بوو و گوتاری حیزبه‌كانی روژه‌ه‌لات پێی له‌ واقعه‌تییکی ماددی بە تێوی "خه‌باتی شاخ" دا بوو. واته‌ قسه‌ له‌ قۆناغێكە كە تیبدا نه‌وه‌یه‌ك بە خه‌باتی شاخ توانای گۆرینی هاوكیشه‌ سیاسیه‌كانی هه‌بوو و بە پێچه‌وانه‌ی تێستا پێی له‌ سەر ئه‌ززی واقیع بوو.

من لێره‌دا بۆ ئەوه‌ی تووشی درێژداری نەبم ماوه‌ته‌وه ئەوه‌ بلییم: خەباتگێرانی ده‌یه‌ی شه‌ست بە هەر پاشخانیکی ئایدیۆلۆژی جیا‌وزیشه‌وه كە بیانبیئت له‌ یه‌ك شت دا هاوبه‌شن: ئەوان میژوویان جوولان و له‌ قۆناغێكه‌وه بریانه‌ قۆناغێکی دیکه‌ .

له بیرمان نهچۆ، دهسه لاتی ئیمارهته حیزبیه کان له شیمالی سوریا و باشوری کوردستان چهنده بوون به مایه ی دارمان و ویرانی بو هاوالاتیانی خویان، دوو هیندهش بوون به مایه ی به لاریندا بردنی بیرووی گشتی هاوالاتیانی رۆژه لات و خالیکردنهوی به هاکانی کوردبوون له رۆژه لات که له دواجاردا سووده که ی ههر کوماری ئیسلامی ده یچیتههه.

له گه ل ئه وهش له ههر چوار پارچه ی کوردستان ئه گهر به هاکانی نه تهوه یی بوون و کوردبوون، بوونی ماییت ئه وه له رۆژه لاتی کوردستانه و ناییت ئه و به هایانه له چوارچیوه ی سیاسه تهکانی ئیران له ناوچه که به تال بکریتهه و به هه در بدرین.

حیزبه کان رۆژه لاتی
له ئیستادا له بهرده م بهرپسارهتی
گه وهی ته خاقلی دان و له بیرمان
نه چۆ ههر ئه م بی موبالاییه ی
ئه وانیش وایکردوه ری کارکی
دیکه ی ئه م کارکرده بیچته بهرده م
دهرگای مه قهرو باره گاکانیان تا
ئاسستی تیرۆرکردنی
ئهنده م کانی شیان.

به درێزه کیشانی ئه م دۆخه وه مه و به دوا گومانه کان ته نیا له سه ر
حیزبی پارچهکانی دیکه راناوه ستی، هیندهش گومانه کان ده کریت
رووبه رووی حیزبهکانی رۆژه لات بنه وه ئه گهر ههر ئاوا بی موبالات بن
به رامبه ر ئه م داوه مه ترسیداره ی سلائیکه بو رۆژه لاتی کوردستان دانراوه.

ئه گهر ده مانه وه ی داها تووی رۆژه لات هه مان ئیستای رووخاوی
شیمالی سوریا و تالانی ئیستای باشور نه ییت، ده بیته کارزاری گه وه ی
نیشتمانی له پیتاوه گه رانه وه ی رۆژه لات بو پاراستنی به هاکانی کوردبوون
له سه ر بنه مای پاراستنی رۆژه لات وه ری بخریت و نه هیلریت چیت
کوماری ئیسلامی گه مه به داها تووی ئه م ههر ئه مه و خواستهکانی و
ئیساساتی نه تهوه یی هاوالاتیانی بکات .

پارچهکانی دیکه بوونی نه ماوه تا له رۆژه لاته وه شایانی پشتگری بیته.
به لکوو ئه وه ی هه یه شایانی به زه یی هاتنه وه به هاوالاتی و لۆمه کردنی
حیزبه وه بس. ههر حیزبیش بهرپسه له شکستی ده ستکه وتهکانی راپه رین
له شیمالی سوریا و باشوری کوردستان.

له راستیدا و به بی دهمارگرژی، ته نیا پرسیکی کوردبوون له ناوچه که
ماییت و شایانی پشتگیری و مایه ی شانازی بیته پرسی کورد له رۆژه لاتی
کوردستانه که رۆژانه هاوالاتیانی له بهرده م له سیداره دانه و ههر ئه مه که شی
له بهرده م ئاسیمیلیسیونی حکومه تی دایه وه هاوالاتیانی شی به گیانی کوردانه و
بهرپساره تی له به ره نگار بو نه وه ی بهرده وه مادن.

ئهموونی چل سال به لاریدا بردن و کاری هاوبه شی ئیرانی - کوردی بو له خشته بردنی رۆژه لاتی کوردستان ئه وه ده خوازی که کارزاریکی نیشتمانی فره ره هه ند له هه موو ئاسته کان بخریته ری بو پاراستنی رۆژه لاتی کوردستان و پوتانسیه لهکانی کورد بوون له م ههر ئه مه

ئهموونی چل سال به لاریدا بردن و کاری هاوبه شی ئیرانی - کوردی بو
له خشته بردنی رۆژه لاتی کوردستان ئه وه ده خوازی که کارزاریکی
نیشتمانی فره ره هه ند له هه موو ئاسته کان بخریته ری بو پاراستنی
رۆژه لاتی کوردستان و پوتانسیه لهکانی کورد بوون له م ههر ئه مه.

راستکردنه وه ی ئه م وینانه و رزگاری رۆژه لات له م هه موو دیماگۆجیه،
به پله ی یه که م ئه رکی رۆشنیر و نوخبه ی بی منه تی کومه لگای ئیمه به تا
وینه راستیه که بو بیرووی گشتی بخه نه روو که ئه وه ی هه یه شه ریکی
مه ترسیداره بو له خشته بردنی رۆژه لات و هاوالاتیانی به زمانی شیرینی
کوردی و به ناوی نه تهوه یی بوون و به سپۆنسه ری کوماری ئیسلامی له
پارچهکانی دیکه وه بو سه ر رۆژه لاتی کوردستان که له دواجار کار له سه ر
هه لته کاندنی هه موو بنه ماکانی کوردبوون له رۆژه لات ده کات به جوړیک
که هاوالاتی رۆژه لاتی به هیچ جوړیک پرسی کوردی له رۆژه لات ههر بو
مه تره ح نه ییت تا له و ریگایه وه کوماری ئیسلامی پارێزراوی له
ناهزایه تییهکانی کوردبوون و کوردی رۆژه لاتیش بو هه میشه دوا که ون له
خسته رووی پرس و داواکارییهکانیان تا ئاستی وه لانانیان.

پرسی "حیجاب" له سنی وینهدا

هیوا سەلیمی

ئاوات و روئیا سیاسییەکانیان ئەکەن. پرسى بە سیاسىکردنى حیجاب و بالاپۆشى زۆرهملئى دەرکەوتەیهکی رهه‌های میژوویی نیه و ده‌کری جیپئ و له‌دایکبوونی ئەم واتایه له به‌ستینی به‌ریه‌ککه‌وتن و روبه‌پروبوونه‌وهی سوننه‌ت و مودێرنیزم له‌ ده‌یه‌کانی رابردوودا بدۆزینه‌وه، له‌سه‌رده‌مێک که ئیسلام له‌ هه‌ندیک وڵاتی ئیسلامی وه‌ک پوتانسیه‌لی بزافه‌ سیاسییەکانی دژ به‌ کۆلۆنیالیزم و دیکتاتۆریه‌ت ده‌وری گێرا و حیجابی به‌ مه‌به‌ستی کارکردی سیاسی به‌رهه‌م هێناو به‌و هێمايه‌ خۆی له‌لایه‌نه‌کانیتر و ئایدیالکانیتر جیاکرده‌وه. ئیسلامی سیاسی وه‌ک بزوتنه‌وه‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی-سیاسی خاوه‌نداری له‌ کۆمه‌لیک بونیاد و نیشانه‌ ئەکا و له‌ کۆی ئەم واتایانه‌ بابه‌تیک به‌ناوی شوناس له‌دایک ده‌بئ و حیجاب یه‌کێک له‌ نیشانه‌کانی ئەو شوناسه‌ ئاماژه‌پێکراوه‌یه. به‌ هێما ناو‌دێرکردنی حیجاب نه‌ک زه‌رووره‌تیکى ئایینی، به‌لکوو له‌ به‌ستین و زه‌مینیه‌ کۆمه‌لیک پرسى وه‌ک به‌هێزکردنی پایه‌کانی ده‌سه‌لات، دیسپیلین و کۆنترۆلکردنی تاکه‌کانی کۆمه‌لگا و دوا‌جار هه‌ول‌دان بۆ پشک‌خوازی کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری ئیسلامی ده‌سه‌لات‌خواز له‌ گه‌مه‌ سیاسی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان بوونی خۆی راگه‌یاند. له‌ چوارچۆیه‌ لیکنده‌وه‌ی ئایینی، حیجاب

١. له‌ئێستادا حیجاب به‌ر له‌وه‌ی سه‌رپۆش، پرسىکی ئایینی و دەرکەوتەیه‌کی کلتوری بئ، هێما و نیشانه‌ی شوناسیکی دیاریکراوی سیاسیه‌، شوناسیک که‌ خاوه‌نداری له‌ دونیایینی و ئایدۆلۆژیایه‌کی کۆنه‌پارێز و سته‌مکار ئەکا و به‌ "ئیسلامی سیاسی" ناوبانگی ده‌رکردوه. فۆرم و پێناسه‌ی ئەم سه‌رده‌مه‌ی حیجاب هاوته‌ریب و دوانه‌ی "ئیسلامی سیاسی"یه و له‌دایکبوونی هێز و هه‌یمه‌نه‌ی "ئیسلامی سیاسی" له‌ هه‌ر ناوچه‌یه‌کی جیهان هاوشان بووه‌ له‌گه‌ل به‌ یاساییکردنی حیجاب و سه‌رپۆشی زۆره‌ملئ. دەرکەوتەکانی به‌ یاساییکردنی حیجاب له‌ چه‌ندین ناوچه‌ی گری‌دراو به‌ ده‌سه‌لاته‌کانی وه‌ک کۆماری ئیسلامی، تالییان، ئەلقاعیده و ده‌یان هێزی هاوشیوه‌ی ئیسلامی سیاسی ته‌زموون کراوه و ده‌کری هه‌مان سیناریۆ له‌ ده‌یه‌کانی داها‌تووش له‌ په‌یوه‌ند به‌ پرسى په‌یوه‌ندی ئیوان ئیسلامی سیاسی و حیجاب دووباره‌ بێته‌وه. ئیسلامیه‌ تونده‌وه‌کان له‌ هه‌ر ناوچه‌یه‌کی جیهان و ته‌نانه‌ت له‌ جوگرافیای ده‌سه‌لاته‌ سیکۆلار و عیلمانییه‌کانی رۆژئاواش به‌ ئالای حیجاب له‌دژی هێما و نیشانه‌کانی جیهانی مودێرن ده‌وه‌ستنه‌وه و به‌ به‌کارهێنانی ئەم هێمايه‌ ناساندن بۆ شوناسی خۆیان و

بهرامبەرو بۆ چەندىن ھەزار ژنى چالاك و سياسى له كۆمه لگاي تياريش ھىلى سوور و مافىكى بنەمايى و بى ئەملا و ئەولا بوو و بەرپابوونى چەندىن خۆپيشاندان و ناپەزايى لەدژى ئىجبارىکردنى حىجاب له سالەكانى سەرھەتاي كۆمارى ئىسلامى دەتوانى وىنەپەكى درووست لەو سەردەمە بەدەستەو بەدات و ھەربۆپە بە ياسايىکردنى ئەو ستەمكارىيە پرۆسەپەكى ئاسان و بى كىشەش نەبوو. رژىمى تازە بە دەسەلات گەيشتوو بۆ پاشەكشەکردن بە دەنگى جياواز لە كۆمە لگاو بۆ

دژايە تىكردنى ئەوانەى كە لە ئەدەبىياتى ئەوان "دژە شوڤرش" بوون، پىيوستى بە رىكخستى و سازدانى ترس و تۆقاندن بوو. لە

بەستىنى كۆمە لىك واتاي مېژووبى، ئايىنى، كۆمە لايەتى و ئابوورىدا ژنان لاوازترىن تويزى كۆمە لايەتى كۆمە لگاي تياران بوون و توانا و ھىزى سياسى و ئابوورى و كۆمە لايەتپەكەنى ئەوان ھاوشۆپەى پياوان نەبوو، ھەربۆپە ئەوان باشترىن بەرېژىرو شياوترىن كاندىد بۆ نواندىنى رۆلپەكى لەوشۆپە بوون. ھەول بۆ پاشەكشەپىكردن بە دەنگى نەيار و سەقامگىرى زياترى سياسى و چەقاندنى سىنگى بونىادەكانى دەسەلات يەكەمىن كاركردى سياسى پرسى حىجابى ئىجبارى بوو، كاركرديك كە لەبەستىن و زەمىنەى موسلمانبوونى زۆرىنەى كۆمە لگاو گەرموگوربوونى واتاي ئىسلامى شوڤرگىر! بەكردەو دەرهات و پاش برىنى چەندىن فازى سياسى و كۆمە لايەتى بە سەرەنجام گەيشت. لايەنپەكترى پەيوەندىدار بە پرسى كاركردى سياسى حىجاب بابەتى كۆنترۆلكردنى كۆمە لگاو سەپاندنى دىسپىلنى دلخوازى دەسەلات بوو، لايەنپەك كە بە كۆنترۆلكردنى جەستەى تاكەكانى كۆمە لگاو گرىدراو و پاشخانپەكى

لەو پرسە گومان لىكراوانەپە كە تىتۆرىسيەن و شارەزايانى ئايىنى بەسەر دوو بەرەى دژبەپەك دابەش دەكاو دژبەرانى ئىجبارىکردنى حىجاب ئىنكارى بوونى ئايەت و دەقەتەكى روون و تايبەت لە پەرتووكى موسلمانان سەبارەت بە سەپاندنى ياساي حىجاب ئەكەن و ھەربۆپە دەكرى كاركردى سياسى حىجاب ھاندەرى سەرەكى بۆ گرووپ و دەسەلاتە ئىسلامىيەكان و لەوانە كۆمارى ئىسلامى بى.

پرسى بە سياسىکردنى حىجاب و بالاپۆشى زۆرەملى دەركەوتەپەكى رەھاي مېژووبى نپە و دەكرى جىپى و لەدایكبوونى ئەم واتابە لە بەستىنى بەرپەككەوتن و روبەروبوونەوھى سوننەت و مودېرنىزم لە دەپەكانى رابردوودا بدۆزىنەو

۲. تەنیا چەند رۆژ پاش ھاتنەسەركارى كۆمارى ئىسلامى پرسى حىجاب بوو يەكەك لە پرسە گرىنگ و وروژپەنەرەكانى كۆمە لگا و پرسى ئىجبارىکردنى حىجاب لە پرۆسەپەكى چەند سالەدا و بەكەلكوەرگرتن لە كۆمە لىك ئامرازى وەك ئايىن، گەوجاندن و دواچار سەركوت و سەپاندندا پراكىتيزە كرا. لەسەرەتاو لەو فازەدا كە كۆمارى ئىسلامى بەھىز نەبوو، حىجاب وەك پرسىكى دلخوازو ئازادانە مامەلەى لەگەل دەكراو بەلام ھاوكات لەگەل ئەو فرىوكارىانە پلانى درىژماو بۆ ئىجبارىکردنى ئەو بابەتە بەدوور لە چاوى كۆمە لگاو لە زوورەكانى فكر و سەركوتى كۆمارى ئىسلامى دادەپىژرا و پياوانى فكر و سياسەتى كۆمارى ئىسلامى خەرىكى دارشتنى تىتۆرى و تىتۆرىزەکردنى حىجابى ئىجبارى لەو دەرفەتەدا بوون. ئەگەر حىجاب بۆ كۆمارى ئىسلامى كاركردى سياسى و ئىدئولوژىكى ھەبوو، بۆ لايەنى

دەتوانى روبەروونەۋەپەكى سىياسى رادىكالى بى كە يە كىكە
لە ھىماكان و كۆلەكەكانى دەسەلات بەرەرووى دارمان و
رووخان دەكەتەۋە و دەتوانى ۋەك كاتاليزۇرئىك بۇ خىرايى
بەخشىن بە رەوتى لاۋازبوونى كۆمارى ئىسلامى رۆل بگىرئى.

واتاى حىجاب لە دەرەۋەى يارگىرى و قازانچ و زىانە
ناسراۋەكانى چىنە كۆمەلەيەتتە دژبەرەكان و بەرژەۋەندى
و ئامانجەكانىانە و بايكۆتكردى خەبات لەدژى حىجابى
زۆرەملئ لەلەين بەشئىك لە رەوتە چەپەكان و گرئدانەۋەى
ئەم شىۋازە لە خەبات بە رۆئيا و جىھانئىنى وردە بورژوازى،
ناواقى و ساۋىلكانەيە و بەپىچەۋانە رەنگە چىنى كرئكارو
ھەژارى كۆمەلگا زياتر لە ھەمووان قازانچ لە گشتگرىبوون
سەرکەوتنى ئەم بوارە لە خەبات بكن.

لەئىستادا ئالەى روبەرووبوونەۋە و خەبات لەدژى
كۆمارى ئىسلامى بەرز و شەكاۋەيە، ھاۋشىۋەى ئەو
حىجابانەى كە لە چوارچىۋەى شەپۆلى نارەزايى جەماۋەرى
بە دارەۋە ھەلدەۋاسرئىن. دژايەتكردى حىجابى ئىجبارى
ھەنگاۋىكى گرنگ لە چوارچىۋەى پرسى رزگارى ژنانى
ستەملىكرائى ئىران و ھاۋكات ھەنگاۋىك روو بە پىشەۋە لە
چوارچىۋەى خەباتى سەرتاسەرى بۇ روخانى كۆمارى
ئىسلامىيە. گرنگى ئەم رەفتارە سىياسىيە لەئاستىكدايە كە
زۆر كەس رەنگ و بۆنى نارەزايى گشتى و شۆرشگرپرانەى
ئىستائى كۆمەلگا بە "شۆرشى ژنانە" ناودئىر دەكا، شۆرشئىك
كە لە دەرەۋەى كايە و گەمەكانى ناسراۋ بە بال بالئىنى
سىياسى داسەپاۋ بەسەر كۆمەلگاى ئىرانەۋ ھاۋكات لە سى
بەرەى خەبات و بە تىرئىك چەندىن نىشانەى ۋەك كۆمارى
ئىسلامى، ئىسلامى سىياسى و پىاۋ سالارى دەپئىكى.

گەرەى مېژوۋىي لەپشتەۋ لەرئىگەى چەندىن تاكتىكى ۋەك
زىندان، قامچى و دواجارئىش بە زۆر داپۆشىنى ژنان لە ئىران
درئژە بە بوونى خۆى دەدا، كاركردئىك كە پرسى رەۋايى و
مەشروعيەتلى لئ دەچندرئىتەۋە و ئەم بابەتە شوناسى
سەرجمە دەسەلاتە دىكتاتورەكان لە فۆرمە ئايىنى و غەيرە
ئايىنىيەكاندا بوۋە. كاركردئىكى ترى سىياسى حىجاب ھەولدان
بۇ يەكگرتوۋىي گشتى لە ناۋ رىزى مۇسلمانان و تاكەكانى
كۆمەلگايە، پرسئىك كە دەتوانئ شىۋازئىك لە يەكگرتوۋىي لە
ناۋ رىزى پىاۋانى ئىسلامى سىياسى درووست بكا و كۆمەلگا
ھاۋشىۋەى گشتىيەتئىكى يەكەدەست وئىنا بكا. پروسەى
تئپەربوون لە حىجابى سونئەتلى و بە ياسايىكردى ئەم واتايە
كارئىگەرى گەرەى لەسەر پوتانسىيەل و ھئزى ئىسلامى
سىياسى لە سەرجمە ناۋچەكانى جىھان دانا و جۆرئىك لە
ھاندانى گشتى و جۆشدانى سىياسى و كۆمەلەيەتلى لە ناۋ
رىزى پىاۋانى ئىسلامى سىياسى بەرھەمئىنا. پروسەى
ستەمكارى دەسەلاتە ئىسلامىيەكان و بەرەۋپىشچوونى
جىھان لە چوارچىۋەى مافە كۆمەلەيەتلى و تاكەكەسىيەكاندا
كاركردى سىياسى حىجابى لە ئىستادا لاۋاز كرددوۋ
بەپىچەۋانەى رابردوۋ پرسى حىجاب ۋەك پاشنە ئاشىلى
كۆمارى ئىسلامى و دەسەلاتە ئىسلامىيەكان رۆل دەگىرئى .

۳. بەھەمان شىۋە كە كاركردى حىجاب كاركردئىكى
سىياسىيە، روبەرووبوونەۋەش لەدژى حىجابى زۆرەملئ
روبەرووبوونەۋەۋ رەفتارئىكى سىياسىي گشتىيەۋ ئەم بوارەش
دەتوانئ ۋەك ئاراستەۋ ۋەك مەتەرئىزئىك بە تئپچوونى
كەمترەۋە بۇ روبەرووبوونەۋەى كۆمارى ئىسلامى و
"ئىسلامى سىياسى" ھەلئىزئىردئى. ئەگەر حىجاب دەتوانئ
ھئما و كۆلەكەيەكى سەرەكى بۇ "ئىسلامى سىياسى" و بۇ
كۆمارى ئىسلامى بى، روبەرووبوونەۋەش لەدژى ئەۋ واتايە

ئاسايىشى نەتەوھىيى ئىيران و تراويلكەي چارەسەرى دېمۆكراتىكى كوردى

ھىرش پالانى

سەدانەوھە بەند نىيە، دەزانم كەسانى خاوەن ئاوەز و خاوەن ھەزر، ئەوئەندە ژىر ھەن كە نەوئىرن ئىدعا بىكەن كە سىحىرىي كوردنەوھى ئەم تەلىسمە دەزانن و دەتوانن بىلەن دىمەوھە و يەك و يەك دەكاتە دوو. لەم كورتە بابەتەدا، لەبەردام كە سەرى قسە، تەنيا سەرى قسە، لە مەر ئەم بابەتە ھەزار لىق وپۆپە بىكەمەوھە. لىرەدا باس تەنيا لە رەھەندىكى باسىي بۆ بە ئامانج نەگەيشتنى كاروانى خەباتى نەتەوھىيى رۆژھەلاتى كوردستانە. لە كاتىكدا ئاشكرایە كە كورد لە سەد سالى دوایىدا بەردەوام لە ھەستەنپەكەوھە بۆ كەوتنىك، لە كارەساتىكەوھە بۆ مەرگەساتىك ھەرگىز بىدەنگ و سىر نەبووھە. دەى كەوايە كىشە چىيە؟ لای نووسەر، گرفتى كار لە روانىنى كورد بۆ خۆى و ئەوئىتر دایە. ئەم روانىنە دىسكۆرسى نەزۆكى دىمۆكراتىزە كردن، دابەشكردن و دىسانتالزە كردنى دەسەلاتى ئىرانى سىكۆلارى كردوھتە ئامانج و، دەبىنەن ئەم ماركۆ رىوايەتە ئىستراتىژى شىكستخواردووى بەكەم رازىبوونى خودموختارى و فیدراللى لە چوارچۆھى دەولەت نەتەوھىيى، خاكى اشارستانى ئىرانى لىكەوتۆتەوھە. سەير ئەوھىيە پاش نىك لە سەدەيەك، كورد و رىيەرانى ئەم جولانەوھە تاكوو ئىستاش حازر نىن راستى ئىوھەرۆكى ناسىونالىزمى و پان

ھەلبۇزاردنى رىگا، رىياز، و شىۆازى دروست و كارىگەر و بەرھەمدەرى خەبات دایە؟

بۆ كورد ھەموو تايبەتمەندىيەكانى نەتەوھە بوونى ھەيە و بەلام ئەوندە دژوارە بۆى ئەم بوونە بسەلمىتىن؟ بۆ كورد لە ھەوللى ھەلزانى بە ھەورازى ھەرمانى رەوايدا، پاش دەريابەك لە خوین و دەرد و مەينەتكىشان ھىشتا ئاسۆى ئامانجى لەبەر ھات و نەھاتى قەدەر دایە؟ ئەمەي كە لە كورد و دۆزە مېژووويى و نەتەوھىيەكەي قەوماوھە، دلىنام لە ھەر كەس و گروپ و گەلىكى دىكە قەومابا، ھەتمەن ھەزاران چار لە خۆى و(رەنگە كەسانى دىكەشى) دەپرسى ئەرى گرىيى كار لە كوئىدا تىك ئالوھە؟ داخۆ كورد و تىكۆشەرانى رىيازى كوردایەتى كەم توانا، كەم دەرفەت، كەم زات، كەم بىروا بەخۆيىيە و خراب لە خۆيى و ئەوئىتر گەيشتوون بۆيە ھەرمان و ئامانجەكانىان ھەردەم ساوايە، يان دوژمن، قەھار، فېلباز، بە توانا، لە شكان نەھاتوو و خشت و پەنادارە؟ گەر وایە، داخۆ بۆ كورد باشتر نىيە دەست لە نەقىرى ھەلگىرى و نەچۆ بە گۆ قولەي قافا؟

دەزانم باسەكە باسىكى سانا و ساكار نىيە، دەزانم كىشەي كورد بە ھۆكارىكى سەرەكى و دوو، سى، و دەيان و بگرە

بروسكە
نامە

تیرانیزی زیاده‌خوازی فارس و ده‌لته‌ت-نه‌ته‌وه‌که‌ی‌وه‌ک
خوی بینن و به پیی واقعی زهق، هه‌لسوکه‌وتی له‌گه‌ل
بکه‌ن. کورد هینشتا نایه‌وئی له‌خه‌ونی ئیدتالیستی و ئاره‌زووی
ئۆمانیستی و چه‌پگه‌رانه‌ی به‌خه‌بره‌ بیته‌وه و قه‌بول بکات
که‌ته‌نیا هینز و گوپینی هینز ده‌توانی واقعی پرژوهی
ناسیونالیزی مه‌زنخوازی (فارسی) تیرانی بگوری. نه‌ک
نییه‌تپاکی یوتوپایی دیموکراتیزه‌کردنی تیران.

لانیکه‌م له‌دوایی شوپشی نه‌ته‌وه‌یی سمایل خانی
شکاکه‌وه‌ تاکوو ئیستا، کورد وخه‌باتکارانی حیزبی و ناحیزبی
رۆژه‌لات، به‌کاریگه‌ری وه‌رگرتن له‌رووداو و گوپانکارییه
فیکریه‌ گه‌وره‌کانی جیهان و ناوچه و تیران، نه‌هاتونه‌ته
سه‌ر ئه‌و باوه‌رپه‌نانه‌ که‌دیموکراسی، وه‌ک میکانیزی
دروست کردنی پیکهاته‌ی دادپه‌روه‌ر و زه‌مینه‌سازی پیکه‌وه
هه‌لکردنی گه‌لان له‌تیراندا، نه‌یتوانیوه و ناتوانی قورگی
خویناویی تینوو به‌رزگاری و کورد ماف و ویست تیرتاو بکا.
کوردی رۆژه‌لات، به‌بوونی تورکیه‌ی سکۆلار و تا راده‌یه‌ک
دیموکرات و ئەزموونی ئسپانیایی ئوروپایش بو چاره‌سه‌ری
کیشه‌ی کورد و که‌ته‌لۆنیا، نه‌هاتوه‌ته‌ سه‌ر ئه‌و باوه‌ره‌ که
دیموکراسی نابیی وه‌ک فریشه‌ته‌ی رزگاری و په‌نسیپی
چاره‌سه‌ری پرسى ئالۆزی نه‌ته‌وه‌یی یان ته‌ نانه‌ت، ده‌رفه‌تی
پاریزگاری ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی و خولقینه‌ری ده‌رفه‌تی گه‌شه
و بوژانه‌وه‌ی ئابووری و کلتووری گه‌لی کورد و دایینکه‌ری
زه‌مینه‌ی به‌راه‌به‌ری له‌گه‌ل گه‌لی سه‌رده‌سته‌و داگیرکه‌ر له
حاکمییه‌تی ولاتی هاوبه‌ش دا چاوی لیبکری.

ورد له‌هه‌ولئى ئه‌وه‌دایه، که‌ده‌سه‌لاتداران و ئیلیتی فارس
باوه‌ر بکه‌ن که‌کورد له‌بیری جیابوونه‌وه و ولاتی سه‌ربه‌خۆدا
نیه. کورد نایه‌وئی سنووره‌کانی تیرانی مه‌زن تیکبdat و هه‌ر
به‌که‌می برا گه‌وره‌ رازییه. کورد (مرزدارى غیوره) و به‌پیر و

په‌یامبه‌ران کورد جیابوونه‌وه له‌به‌رنامه‌ی دانیه، نه‌له‌ئیستا
و نه‌له‌داهاتوودا.

حه‌فتاو چه‌ند ساله‌ کورد له‌هه‌ولئى ئه‌وه‌دایه، که
ده‌سه‌لاتداران و ئیلیتی فارس باوه‌ر بکه‌ن که‌کورد له‌بیری
جیابوونه‌وه و ولاتی سه‌ربه‌خۆدا نیه. کورد نایه‌وئی
سنووره‌کانی تیرانی مه‌زن تیکبdat و هه‌ر به‌که‌می برا گه‌وره
رازییه. کورد (مرزدارى غیوره) و به‌پیر و په‌یامبه‌ران کورد
جیابوونه‌وه له‌به‌رنامه‌یدا نییه، نه‌له‌ئیستا و نه‌له
داهاتوودا. ده‌ی باوه‌ر بکه‌ن، ئیمه‌له‌ئیه‌و تیرانیتیرین و
مه‌ترسی نین له‌سه‌ر ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یی پارس و ده‌وله‌تی
پارسی و ئیسلامیتان. له‌ده‌ورانی شای باوک و کوپدا، کورد له
کوومه‌روه‌ دیا لۆگ و دیموکراسی کرده‌ریباز وینه‌مای چاره‌سه‌ر
و دانوستان، کورد له‌هه‌ر هه‌لیک که‌لکی وه‌رگرت، تا
له‌ویه‌ری بیتاوانی خاوه‌ن هه‌ق بووندا، نییه‌ت پاکى و
ئاشتیخوازی و باوه‌ر به‌پیکه‌وه‌ ژیان له‌چوارچینه‌ی تیران به
حاکمانی، چه‌په‌کان، راسته‌کان، ئیسلامیه‌کان و نه‌ته‌وه‌یی
دیموکراتیه‌کان به‌سه‌لمینن. تاکوو ئیستاش، خه‌باتکاران و
شوڤرگپران و روناکییرانی کورد یادی شوپشی مه‌شروته‌ به
سۆز و کوله‌وه‌ ده‌که‌نه‌وه. سه‌ر و بنی قسه‌ی زاری هه‌ر
کوردیکی شایی به‌خۆ، شیعر وقسه‌ی نه‌سته‌قی سه‌عدی و
داستانی پاله‌وانی فرده‌وسی و غه‌زه‌لی حافز و عیرفانی
مه‌وله‌ویی... یان تا ئیستا نیما و شاملو و ئه‌خه‌وان و کئی و
کینه‌...! ئیستاش کورد به‌ریژیکی که‌م وینه‌وه‌ له‌موسه‌ده‌ق
ده‌پوانن و وه‌ک کاره‌کته‌ریکی گه‌وره و نه‌ته‌وه‌یی باسی
ده‌که‌ن، له‌گه‌ل قازی موحه‌مه‌د یه‌که‌م سه‌رۆک کۆماری
کورد گه‌ر هاوتای نه‌بینن به‌که‌متر لیبی ناروانن! کورد ئیستاش
که‌بو پشکینیی میژوو ده‌گه‌رپه‌ته‌وه و گوپى مردووان
هه‌لده‌داته‌وه و ئاسه‌واری که‌وناران ده‌دۆزپه‌ته‌وه، ده‌یه‌وئی به
فارس و نه‌ته‌وه‌ی سه‌رده‌سته‌ به‌ه‌بوولینن که‌کورد و فارس

هەر دوو له یهك ره گهز و ره چه لهك و بنه ماله ن... كه وايه ههق وايه كورد باوه پرى پيكرى كه خوئى جياوازتر له ئه وپترى نابينئ و جيا بوونه وهى له كه له دا نيه. كورد به وه هه موو پاكانه و نيهت پاكه وه هيشتا دلئ ئاو ناخواته وه و، رپه رانى و سياسه توانانى هه نوو كه شى شانازى به ئيرانى بوونه وه ده كهن و خوئيان لومه ده كهن كه به خوئيان و حيزبه كانيانه وه نه پانتوانيه نه ته وهى حاكم له نيهت و نيازى پاكى خوئيان حالى بكهن !؟

له شوڤشى ۵۷ وه لاهو په ساىي حيزب و تيكوشه رانى نه ته وهى و ئيونه ته وهى و نانه ته وهى كورد ديموكراسيان به بنه ما و پره نسپ زانيوه بو چاره ي هه موو دهر د و يسته كانى كورد له ئيران دا، كورد به كو پيان وابوه كه ديموكراسى هه م پيشمه رجى ريگا چاره يه و هه م زامنى چاره سه ره. ديموكراسى پيش خودموختارى، هه م بو كومه له

حه فتاو چه ند ساله كورد له هه وئى ئه وه دايه، كه ده سه لاتداران و ئيليتى فارس باوه ر بكهن كه كورد له بيري جيا بوونه وه و ولاتى سه ربه خوڤا نيه. كورد نايه وئى سنووره كانى ئيرانى مه زن تيكبدات و هه ر به كه مى برا گه وره رازيبه. كورد (مرزدارى غبوره) و به پير و په يامبه ران كورد جيا بوونه وه له به رنامه يدا نيه، نه له ئيستا و نه له داها توودا.

هه م بو ديموكرات، بو خه بات و چريك و توده ش خالى كوكره وه بوو به هه موو پيئك ناكوكيه كانيان. ئيستا ش كه له سايه ي باشوورى كوردستان ئيستراتيژى چاره سه رى نه ته وه يميان هه لكشاوه بو فيدرالى، به لام له سه ر ئيزنتان هيشتا به پيش مه رجى ديموكراسى، ئه ميش بو كومه له و ديموكرات و هه مووان!

ئه و باوه ر و گو تار و ئيستراتيژيه ي كورد له مه ر چاره سه رى داخو ازيه سياسى-كومه لايه تى و نه ته وه ييه كانى كورد له روژ هه لاتى كوردستان به زه قى نيشان ده دات كه كورد به قه ولى گرامشى هيزموني گو تار و ئيدئولوژى ناسيوناليزمى پارسى و پان ئيرانيزمى لا سروشتى بووته وه و ئه م مه زنه ريوايه ته ي ده روونى كردوه ته وه. كورد به تايه ت ئيليتى ژووره وه ي ولات، خوئنده وه ي زالئ شارستانى-خاكى ئيرانى قه بوول كردوه، بوئه كه پئ ده گو ترئ قه ومى ئيرانى نه ك نيگه ران و تو په نابئ به لكوو به ره وانى دو پاتى ده كاته وه، به خاكى خوئى واته كوردستان ده لئ ناوچه كوردنشپنه كان، خه مى گه وره ي چا كه سازى و گه شه ي ئابوورى-كومه لايه تيه له ئيراندا. له ئاست حيزبه كورديه كانى نه يارى ريژيميش دا، گو تارى رووخانى ئه م ريژيمه به يه كدى ديموكرات و سكو لاردا ئه و په رى ئاوات و ئامانجه. به م شپوه يه پيوه ندييه كانى (قودره ت) له ئيون كورد

و ئه وپتردا ره نكه نابه رابه ر بئ، به لام وا وئ ده چئ له ئاشتى ها تووه نه ك له ئاشتى نه ها توو! ئه م روانينه بو خوئ و ئه وپتر كه له گه لئ له هه موو ئاستيكي سياسى، كومه لايه تى، كلتورى، ياسايى، ئابوورى و ناسنامه يى دا له گه لئ له نابه رابه ريدا راگيرايوى و هيشتا به چاويلكه ي ئه و يان ره وا به تى ئه و قسه له رابردوو و ئيستا و داها تووى خوئ ده كه ي، ده ر خه رى ئه و راستيه يه كه كورد وشيارى نه ته وه يى له سه ر خوئى و داگيركه رى ئيراده و خاكى به قه ولى ماركس و گرامشى وشياريه كى چه واشه كراوه .

له ئيرانى قاچارى ممالكى محروسه وه كه له شوڤشى مه شروته وه ده ستى پيكر د، پروژهى بنه پره تى و روو له

داهاتووی ئەم شوێرشه به ههول و هیممهتی تێلیت و روناکییرانی عهجهم، دامهزراندنی دهولت- نهتهوهیی تهك نهتهوهیی پشت بهستوو به ناسیونالیزمی خاکی-شارستانی پارسی بوو.

ئهم پرۆژه له دهورانی رهزا شادا تاوی ئاسمیله کردنی گهلانی بلیسهی سهند و کوکردنهوهی دهسهلات و به زۆر مودیرنیزه کردنی دهولتهتی پان شارستانی تیرانی (فارسی) گه یانده ئهوپه پری خۆیی و رهزاشا و یاره ناسیونالیستهکانی هه موو بنچینهکانی ئهم دهولتهتیان قایم کرد. له دهورانی هه مه رهزاش دا دهولت-نهتهوهیی پارسی گه شهی کرد و لیبرالیزه کرا و به بهر هه کهتی شه پری سارد، بوو به کۆرپه لهی ئازیزی دایه روژئاوایی سه رمایه داری. له تهواوی ئهم دوو دهوره یه دا، کورد بیجگه له سه برانی تازه ساواکهی، کۆماری کوردستان، هه یچ جیگا و بایه خێکی له دهولتهتسازایان به قه ولێک نهتهوهتسازای تیرانی مۆدیرن دا نه بوو. هه تا له کورته ماوهی دهسه لاتداری به ناو دژه ئیستعماری موسه ده قیش دا، له دیمۆکراسی و سه ره به خۆیی خوازی موسه دهق کورد ناویشی له کوله کهی ته پدا نه هات. له هه موو ئهم سال و رووداوانه دا، که له بهر چاو و له سه ر زک و خوینی کورد و گهلانی دیکه ی دیل له تیراندا دهولت - نهتهوهیی پارسی پیستی ده گۆری و گه شهی ده کرد؛ کورد و ناسنامه ی کورد و مافه کانی نه له چوارچۆپه ی گه وره سیاسه تی تیراندا، نه له وه ردی سیاسه ت و بهرنامه ی تیرانی شایه دهسه لاتیدا دا نه بوو به باس و جێ سه رنجی دهسه لاتداران و هه تا به ناو کۆلکه روناکییرانیش .

له دهورانی تیرانی قاجاری مه مالکی محرووسه وه، که له شوێرشه مه شرووته وه دهستی پیکرد. پرۆژه ی بنه پره تی و روو له داهاتووی ئهم شوێرشه به ههول و هیممهتی تێلیت و

رووناکییرانی عهجهم، دامهزراندنی دهولت- نهتهوهیی، تهك نهتهوهیی و تهك مه زه بهی و تهك زمانی و تاك دهسه لاتیی، پشت بهستوو به ناسیونالیزمی خاکی-شارستانی پارسی بوو. ئهم پرۆژه له دهورانی حوکی مله پورانه ی په هله وی ئه وه لدا تاو و گری ئاسمیله کردنی گهلانی نافرسی، له تو ی فارسیسم دا بلیسه ی سه ند و کوکردنهوهی دهسه لات و به زۆر مودیرنیزه کردنی دهولتهتی پان شارستانی تیرانی (فارسی) گه یانده چله پۆپه ی خۆی. رهزا شا و یاره ناسیونالیستهکانی هه موو بنچینهکانی ئهم دهولتهتیان به زۆر و سه رکو ت و سیاسه تی ئاسمیله کردن قایم کرد. له دهورانی هه مه رهزاش دا دهولت-نهتهوهیی پارسی گه شهی کرد و لیبرالیزه کرا و به بهر هه کهتی شه پری سارد، بوو به کۆرپه لهی ئازیزی روژئاوایی سه رمایه داری دژه کۆمۆنیزم. له تهواوی ئهم دوو دهوره یه دا، کورد بیجگه له سه برانی تازه ساواکهی، کۆماری کوردستان، هه یچ جیگا و بایه خێکی له دهولتهتسازایان به قه ولێک، نهتهوهتسازای تیرانی مۆدیرن دا نه بوو. هه تا له کورته ماوه ی دهسه لاتداری به ناو دژه ئیستعماری موسه ده قیش دا، له دیمۆکراسی و سه ره به خۆیی خوازی موسه دهق، کورد و مافه کانی، ناویشیان له کوله کهی ته پدا نه هات. له هه موو ئهم سال و رووداوانه دا، که له بهر چاو و له سه ر زک و خوینی کورد و گهلانی دیکه ی دیل له تیراندا، دهولت - نهتهوهیی پارسی پیستی ده گۆری و گه شهی ده کرد؛ کورد و ناسنامه ی کورد و مافه کانی نه له چوارچۆپه ی گه وره سیاسه تی تیراندا، نه له وه ردی سیاسه ت و بهرنامه ی تیرانی شایه دهسه لاتیش دا، نه بوو به باس و جێ سه رنجی دهسه لاتداران و، ته نانه ت به ناو کۆلکه کۆله واره روناکییرانیش.

له دوو دهوره ی په هله ویه کانددا و تا ئیستای کۆماری ئیسلامی تیرانیش، باسی فره گه ل بوونی تیران هه ر باسی ئیو

بۆ كۆمۇنىستەكانو روناكبيرهكانيش هه موويان له گه‌ل ره‌زاشا هه‌اوپاو و پشـتـتـيوانى بـوون .
<http://www.azariha.org/item/1949> بايگانی-مقالات-
 ناسيوناليسم-ایرانی-پدیده-فراگیر-و-سازنده-است-مصاحبه-
 با-دکتر-احمدی)

بئ ئه‌وه‌ی مه‌به‌ستم له گيرانه‌وه‌ی قسه‌کانی حه‌میدی
 ته‌حمه‌دی یان رخنه‌گرتن بئ له روانگه‌ و بۆچوونی ناوبراو،
 پتر مه‌به‌ست ئه‌وه‌یه که نیشان بدرئ که ئه‌وه ئیوه‌روؤکی
 راسته‌قینه‌ی ناسیونالیزمی تیرانی و ره‌وتی میژووویی و گه‌وره
 ئیستراتیژی (گراند ئیستراتیژی) نه‌ته‌وه‌سازی یان ده‌وله‌ت‌سازی
 تیرانه‌یه. له مه‌شرووته‌وه تا ئیستای کۆماری تیسلامی تیران،
 گهر مه‌انه‌وی ئاوپ له چۆنیه‌تی دابه‌شکردنی به‌رپه‌وه‌به‌ری
 (ئیداری) تیران بده‌ینه‌وه، یان چۆنیه‌تی سه‌پاندنی زمانی
 فارسی وه‌ک زمانی فه‌رمی دواتر زمانی نه‌ته‌وه‌یی تیران، به
 روونی و به‌فاکت بۆمان روون ده‌بیته‌وه چۆن به‌پلان و
 ئیستراتیژی پان فارسیزمی تیرانی له سه‌ر جینۆسایدی
 کلتووری و ئیسک و پرووسکی تیکه‌پاراوی زمان و شوناس و
 بوونی نه‌ته‌وه‌کانی دیکه‌ی نیو ته‌م جوگرافیا سیاسیه‌نگریسه،
 تیرانی یه‌ک زمان، یه‌ک ده‌سه‌لات، یه‌ک مه‌زه‌هب و یه‌ک
 نه‌ته‌وه‌ سازکراو پایه‌کانی قایم کراون .

ره‌نگه‌ قسه‌کانی محهمه‌د علی فروغی دامه‌زرینه‌ری
 فه‌ره‌ه‌نگ‌ستانی زمانی فارسی ئه‌وه‌یه‌کی زۆر باش و
 پوخته‌تر بئ له‌م پێوه‌ندییه‌دا، ئه‌وه‌ ده‌لی: نه‌ته‌وه‌ی تیران له
 سه‌ر بنه‌مای کلتووری تیران دامه‌زراره‌وه و کلتووری تیرانیش له
 زمانی فارسی دا خۆی ده‌نوویئ (.
<http://parsianjoman.org/?p=767>)

ئیدی گهر به‌هه‌موو ئه‌وه‌ ئه‌وه‌نه‌ ده‌لی کورد ئاویی
 خاتره‌می نه‌خواردوه، دلنایم وتووێژه‌ نوێکه‌ی کۆنه‌ قاتلی

دیوه‌خانی کوردانه. فارس و حاکمه‌کانی و به‌ناو
 روناکبیره‌کانی، چ چالاکی ناپازی ده‌سه‌لات و چ ناچالاکی
 خه‌ساوی ده‌ستی ده‌سه‌لات، باسی داننان به‌بوونی گهلانی
 دی له‌جوگرافیای سیاسی تیراندا، لایان هه‌ره‌شه‌ و بقیه‌ی سه‌ر
 ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یی (جا کام نه‌ته‌وه‌؟) تیرانه. گهر کورد کلاو
 له سه‌رخۆ نه‌ئ، فارسه‌کان به‌هه‌ر جیاوازیه‌ک که له‌به‌ینی
 خۆیاندا هه‌یانئ، ئاشکرایه‌ له‌مه‌یان دا کۆکن که داننان به
 بوونی گهلانی دیکه‌ له‌تیراندا سه‌ره‌تای هه‌ره‌سی پرۆژه‌ی
 سه‌د و ئه‌وه‌نده‌ سه‌له‌ی پان فارسیزم و ده‌وله‌ته
 مۆنستیکه‌یه‌تی! بۆ ئه‌وه‌نه‌ چاوه‌ بۆچوونی حه‌میدی
 ته‌حمه‌دی، که یه‌کیه‌ک له‌پان فارسیزمه‌ دپاره‌کانی ئیستای
 تیرانه‌ بکه‌ن. ئه‌وه‌ له‌وتوێژیکی دا پێیوايه‌ باسکردن له
 فه‌رگه‌لی بوونی تیران ئافه‌ت و به‌لای گیانی کیانی
 یه‌کگرتووی تیران و خاکی تیرانه. ئه‌وه‌ له‌دریژه‌دا له‌سه‌ر
 ره‌وتی گه‌شه‌ی پرۆژه‌ی ده‌وله‌تی ناوه‌ندگه‌را و
 ته‌مه‌رکوزگه‌رای تیرانی که سه‌ده‌یه‌ک کارێ چر و پری بۆ
 کراوه‌ ئاوه‌ ده‌لی: کۆکردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لات له‌ناوه‌ند و
 ناوه‌ندگه‌رای یه‌کیه‌ک له‌ ئامانجه‌ بنه‌ره‌تییه‌کانی مه‌شرووته
 بوو، ناسیونالیزم به‌پێی سروشتی خۆی ته‌مه‌رکوزگه‌رایه.
 هه‌له‌به‌ت ناوه‌ندگه‌رای بۆ ولاتی تیران پێویست و به‌که‌له‌که.
 کۆکردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لات له‌ناوه‌ند که ویست و ئامانجی
 سه‌ره‌کی شۆرش مه‌شرووته‌ بوو، پێویست بوو تاکوو ئاسایش
 و ته‌ناهی له‌شار و گوند و سنوره‌ره‌کانی تیران دابین بکری .
<http://www.azariha.org/item/1949> بايگانی-مقالات-
 ناسيوناليسم-ایرانی-پدیده-فراگیر-و-سازنده-است-مصاحبه-
 با-دکتر-احمدی)

ئه‌وه‌ هه‌روه‌ها ده‌لی سه‌رکوته‌گه‌رییه‌کانی ره‌زاشا پێویستی
 ته‌م کاره‌ بوو تا یه‌کگرتووی و یه‌ک نه‌ته‌وه‌ کردنی تیران
 به‌ئاکام بگا و له‌مه‌نگاوانه‌شدا له‌مه‌لاکانی شیعه‌وه‌ بگه‌

كورد و تازه دهستپاری رووحانی بۆ کاروباری که مینه کان و قهومه کانی تیران عهلی یونس، که ده لۆ ورده قهومه کانی تیران به شیک له نه تهوهی فارسن و زمانه کانی شیان زاراوهی زمانی فارسین، ده بۆ ئاوی پاکي به دهستی ههر خه یال خاویک دا رشتی!

داخۆ ههونه و به لگه و فاکت له مانه روونتر ده بۆ چ بن تا کوو راستی مهزن تیستراتیژی، دامه زانندی ده ولت- نه تهوهی پان فارسیممان لۆ روون بیته وه و قهناعت بکهین که نیوه روکی ناسیونالیزمی زال و پرۆژه میژوویی و نه تهوهییه که ی، هه نووکه ش ههر هه مانه؟ رهوتی تیستراتیژی ئاسمیله کردنی نه تهوه جیاوازه کانی گیرخواردوی نیو ئه م جوگرافیا به هه موو شیوهیه که بهرده وامه و ماشینی زه به لاهی (ده ولت) ئه م نه تهوه زال، به هه موو تواناوه خه ریکی جییه جۆ کردنی ئه م هه مانه میژوویی!

گه ر له قوناغی پاش شوپشی 07 یش ورد بینه وه، که قه رار بوو له باتی نه تهوه سازی حاکمانی مه ژوور به ئه مری خوا، هه ول و کاریان بۆ ئوممه تسازی وه گر خه ن، که چی ده بینین کیچی مه شروته و ره زاشا هیشتا که ولی مه لاکانی به جۆ نه هیشتوه. ئامانج و خه ونی مه زنخوازی پان تیرانیزم و ده ولت-نه تهوهی (تهک نه تهوهی) تیرانی ههر بهرده وامه وه و بگه به گوپتر له جارانیس. گه ر ههر که سیش به لگه ی تازه ی دهوی بۆ ئه وهی دلنیابی له وهی که شا و مه لا، که سه روی و ئه حمه دینژاد و کۆ و کۆ... بهرده وامی ئه م پرۆژه به ئه رکی پیروزی خۆیان ده زانن، با دوور نه پوانن و کتیبه که ی کورش که دیاری ئه حمه دینژاد (خاوه ن پرۆژه ی ئیسلامی تیرانی) بوو بۆ نه تهوه یه کگرتوانه ی وه بیر بینه وه. ئه م ده ولته ته له وه گه وه ره به دووره که بتوانی ئه وانیت به شه روومه ندی به رابه ری خاوه ن هه قیش قه بوول بکات. بپروانه

له ده سه دی به شداری پیکردنی نه تهوه کانی دیکه ی نافارس له به یوه به ری بواری مه زن و لاوه کی ولت دا، هه تا له ئاستی به ریوه به ری ناوچه کانی خۆشیاندا، ئه ونده که مه حکومه ت ناویژی ئه ژماره کانی بخاته روو. له به رابه ردا چاو له ئه ژماره کانی راهی هه ژاری و بیکاری و توشبوون به ماده سیکه ره کان له نیو هه شیمه تی نافارسه کانی بکه ن. ئه و کات ئیدی که س ناتوانی گومانی له وه هه بۆ که ئه م پرۆژه کۆن و روو له داها تووه ی پان فارسیم ده یه وهی واقعی گریی خۆ به که م زانی به سه ر کورد و نه تهوه کانی ترده بسه پینتی و بیان بلی ئاسوده یی و کامه رانی له فارس بوون و تیرانی بووندا یه.

لانیکه م میژووی سه د و چه ند سالی رابردوی حاکمییه تی تیرانی به پی هه زاران به لگه و ئه زموونی به کرده وه پیمان ده لیت، نه تهوه ی خاوه ن ده سه لات و خاوه ن به رژه وه نندی و ده مرسته کانی، حاکم و نارازی، چه پ و راست، ئیر و می، پاراستنی ئه م دوه له ته نه تهوه ییه به بایه خی به ره تی و فه لسه فه ی وجوودی خۆیان ده زانن. ههر هه ره شه یه که له سه ر ئه م نه زم و نیزام و ده سه که وته داسه پاوه، بۆ ئه وان هه ره شه یه بۆ سه ر ئاسایشی نه تهوه یی و به هه موو تواناوه به ره وپرووی ده بنه وه له گه ل ههر شه ی تانیکیش حازرن ده س تیکه ل که ن تا بالا دهستی و حاکمییه تیان وه که هه میسه پاریزراو بی. جا حاکم گه ر قه وام بی، نه وت ده دا و کۆماری کورد ده روختنی، به نیسه در بی، به ندی پۆتینی سه رباز تووند ده کاته وه و فه رمانی سه رکوتی کورد ده دا، خومه یی بی، فه رمانی جیهادی گه وه و چه وکه ده دا و بریاری قه لچۆ ده رده کا، ره فه سه نجانی (ئه میر که بیر) یش بی له ئۆروپایش روحم به کورد ناکا و به لای سه ر ئاسایشی ده سه که وته کانی نه تهوه یی تیران له ناو ده با!

بۆ قاسملوویان له له سهر میزی وتووێژ له دلی ئۆرپادا خهلتانی خوین کرد چون پێیان وابوو ئه‌ورۆ به کم رازی ده‌بێ و سبه‌ی خه‌ونی گه‌ره‌ی هه‌یه. ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یی پان ئێرانیزی فارسی، هه‌ر له سنوره‌کانی ئێراندا له‌گه‌ڵ کورد ده‌سته‌ویه‌خه‌ نیه، له هه‌ر به‌شێکی کوردستانی له‌ت و په‌ت کراودا، کورد بزه‌یه‌کی بیته سهر لیوان و ئۆخژنیک میوانی دلی پر خوین و ماندووی بێ، تاران ده‌شله‌ژنی و خه‌و و خۆرسیان لی حه‌رام ده‌بێ و له هه‌یج به‌زم و په‌زم و مه‌کر و پیلانیک ناپرینگینه. حاکم و مه‌حکومی، چ له ده‌ری و چ له ژووری ئێران یه‌کده‌نگ شیوه‌نی.. ای ایران ای مرزی پر گهر. یان ده‌گانه‌وه لای فرده‌وسی و عه‌رشه‌ی ئه‌علایان وه‌له‌رزین ده‌که‌وی. هه‌مونه‌شت ده‌وی، فه‌رموو ریفراندومی باشوور و فه‌رموو که‌رکوکی ۱۶ی ئۆکتۆبه‌ر.

پاش ئه‌م هه‌موو میژوو و به‌لگه‌ و ئه‌زمونه‌ چلۆنه کورد دوو قه‌رانه‌که‌ی ناکه‌وی و لێی روون بیته‌وه که میژوو ده‌سه‌لداریتی، گوته‌ری پان ناسیونالیزی ئێرانی و په‌روه‌ی پیگرتن و گه‌شه‌ کردنی ده‌وله‌ت- نه‌ته‌وه‌ی ئێرانی له هه‌موو بېرگه‌ و قۆناغه‌کانی قۆرخکردنی ده‌سه‌لات و به‌رژه‌وه‌ندی به‌ راشکاوی پێمان ده‌لی، که ئه‌م روانگه‌ پان فارسیمه‌ و، ماشینه‌ کویر و یه‌ک دهنده‌یه و هه‌زار سه‌ره‌که‌ی، به هه‌یج شیوه‌یه‌ک سه‌ری سازان و سازگاری له‌گه‌ڵ فره‌یی و فره‌چه‌شنی سیاسی و نه‌ته‌وه‌بییدا نیه و ناتوانی و ئه‌وانیتر و مافه‌کانی بوون و که‌رامه‌تیان قه‌بوول بکات. به لای ئه‌و و له کلتوور و عه‌قلیه‌تی ئه‌ودا، ئێران یه‌ک خا‌ک، یه‌ک زمان، یه‌ک نه‌ته‌وه، یه‌ک ولات و ناوه‌ندی ده‌سه‌لاتی هه‌یه... بۆیه له هه‌ر قۆناغیکیش دا، به پێی بارودۆخی مه‌جبوری و مه‌نتقی بالانسی هه‌ر گه‌ر مه‌جبووور بێ، له‌گه‌ڵ کورد بکه‌ویته‌ دیا‌لوگ و دانوستانه‌وه، حه‌مه‌ن ئه‌سلی له‌تایفولحه‌ل و هونه‌ری ریالپۆلیتیک له‌به‌ر له بیر ناکات و هه‌رچه‌ی، له لاوازی و بێ

له پێناسه‌کردنی ئاسایشی نه‌ته‌وه‌بییدا، ده‌لێن که‌لک وه‌رگرتنی حاکمییه‌تی ولات له هه‌موو سه‌ه‌رچاوه‌کان و تواناییه‌کانی ولات و بۆ له ناو‌بردنی هه‌ره‌شه‌ی سهر یه‌کیارچه‌یی خا‌ک و خه‌لک و ته‌ناهی بایه‌خه‌کانی نه‌ته‌وه‌ی ولات. ده‌ی که‌وایه‌ به‌و ناسینه‌ی له میژوو و پیکه‌هاته‌ی حاکمییه‌تی ئێران و بایه‌خه‌ زاله‌کانی پان ئێرانیزی فارسی هه‌مانه، بۆ ده‌بێ ئیمه‌ ئه‌و هه‌موو زه‌به‌ر و زه‌نگ و گیانسه‌خه‌یییه‌ی حاکمانی ئێران و شو‌قینیستانی ئێرانیمان پێ سه‌یر بێ؟ بۆ ده‌بێ لامان نا‌اسایی بێ که حازر نین، جا به هه‌ر قیমে‌تیکیش بۆ یان ته‌واو بێ، ئیزن بده‌ن که ستاتیسکۆ(دۆخی هه‌نووکه‌یی) که به قازانجیانه، ئاوژوو بکریته‌وه ! مه‌گه‌ر ته‌نیا کورد چاوی هه‌ته‌ره‌ بکا و به‌ بالی خه‌یالی ئیدئۆلۆژی و هۆمانیزم بفری و نه‌بینی و نه‌زانن، که له‌م مه‌یدانه‌دا حوکمی واقع روون و بێشه‌رم و زه‌قه‌!

کورد هه‌له‌ ده‌کا گه‌ر وا ده‌زانن دیمۆکراتیزه‌ کردن، لیبرالیزه‌ کردن یان سۆسیالیزه‌ کردن یان ری‌فو‌رمیزه‌ کردن ده‌توانن نه‌ته‌وه‌ی خا‌وه‌ن بریار و قازانج به‌ ده‌ست بێنێته سهر ئه‌و باوه‌ره‌ که کورد و داوا ره‌واکانی هه‌ره‌شه‌ی سهر ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یی ئه‌و نین! نه‌ته‌وه‌ی سه‌رده‌سته، داوای به‌ش و شه‌ریکی و به‌راه‌به‌ری و مافی مرۆف کردنی پێ به‌لا و ئافه‌تی گیانی ده‌سکه‌وته‌کانیه‌تی. به‌لگه‌ت گه‌ره‌که‌ بپۆ کوردستانت ببینه، به‌لگه‌ت ده‌وی بپۆ له لیستی شه‌هید و له دار دراوه‌کانی کورد بپروانه، شاهیدت ده‌وی بپۆ که‌بووده‌ند له گه‌ڵ خۆت ببه‌ و سه‌ری زیندان و چاله‌ ره‌شه‌کانی ئه‌وسا و ئیستای ئێران بده. به‌لگه‌ی پترت ده‌وی بپۆ بزانه، سوپای سه‌رکوت بۆ دامه‌زرا، بۆ کوردستان ۴۰ ساله‌ گه‌وره‌ترین مۆلگه‌ی هه‌زه‌ ورد و درشت و ئاشکرا و نه‌هه‌تییه‌کانی نه‌ته‌وه‌ی سهر ده‌سته. ده‌لی بۆ قازیان کوشت، ده‌لیم بۆنیان به‌ زاریه‌وه‌ کرد، بۆنی داوای ماف و رزگاری له‌ زاری ده‌هات.

هتیزی و ناچاری دانی پیدابنن و لیت قهبوول بکا، ههر ئەو کات و ههر لەو بارودۆخەدا لە بیرو هەل و دەرفەتی وەرگرتنەوهی دا دەبن .

پوختی کەلام و کرۆکی مەبەست، بۆ ئەوهی کورد جارێک بۆ هەمیشە بتوانن لە هەموو کەوتن و تاسان و شکانەکان، وانەپەکی بنەرەتی وەرگری و ریگای فرە دژواری بەرهو هەستانەوهی بە هەنگاوی قایمی دەس پینکاتەوه، دەبن لەگەڵ خۆمان ساغ بینەوه و بە راشکاوی لە خۆمان حالیکەین کە لەگەڵ کێ و چی بەرهو پووین و ئیمەهی کورد چین و چمان دەوی و دوا قونای کاروانی خۆین و خەبات و سیاسەت کردمان کوئیە. ژیرانی قەدییم گوتووینانە، ئیستراتیژی باش کە بتوانن سەرکەوتن دەستەبەر بکات دەبن بەرهەمی خۆیندەوهی ورد و راستوینانەهی واقع بن . کە وایە پێش هەموو شتێک کورد دەبن چاوه‌کانی باش بشوا تا کوو دلبیانی لە ورد و ژیر و تیژ روانین و ناسینی بۆ خۆی و ئەویتر و زەمین و زەمان و دەرفەت و لەمپەرەکان. ئینجا ناکرێ خۆرگە و ئارەزوو فانتازی ئیدتالیستی و هیومانایستی خۆمان لە جێی راستییەکان دابنن، گەر وەک هەمیشە خەیاڵمان بۆ نەبوو بە مال، بگەرینەوه بۆ خۆ بە پیاو چاکرانین یان کپوزانەوه و پارانەوه. چون بە قەولی میژوونوسی بە ناوبانگی یۆنانی سوسیدید (۳۹۵-۶۰ پێش زایین) بە حوکمی میژوو، دەسەلاتدار هەرچی پێخۆش بوو دەیکا، بێدەسەلاتیش تەنیا ئازار و مەینەت بەشی بۆ دەمینتەوه . ناکرێ بۆ سەدەییەکیتر هەر لە تیر و پشک دابین و ریگای جۆراوجۆر تاقی بکەینەوه و بلینن جا خۆ نانی کورد بە ساجەوه نەسووتاو و با ئەوهش تاقی بکەنەوه و لپی فێردەبین (هەلبەت ئەک نان بە لکوو زۆر لە میژە کورد بووتە کیوی تور). لە کۆتاییدا، رەنگە زۆر کەس کە ئەم دێرانە دەخوینتەوه لای خۆیانەوه بلین، کاکم جیی گەرەمە و بە

کەمتر لە سەر بەخۆیی نەبن رازی نابن، جا ئەوه کێییە سەر بەخۆیی بۆ هەلکەوی و نەیههوی . یان کوا واقعی سیاسی ئەو دەرفەتە دەداتە کورد، مەگەر ریفراندمت لە بیر نیە؟ لەم باسەدا قسەیی نووسەر بە هیچ جۆر لە سەر ئەوه نیە بۆ سەر بەخۆیی ناکەینەوه ئیستراتیژی هەنووکەیی خەبات، لەبەر ئەوهی من دەزانم کە کورد بە داخەوه لە دەورانی میژوویی کلۆنیالیزی دەرهکی و ئۆروپایی دا ناژی، لە ئیستای جیهانی گلوبالدا پیویستە پێش نەتەوه لە بیر و وشاری و پەروردهی ناسیونالیستی دابین، پێش دەولەت و سەر بەخۆیی لە هەولی نەتەوه سازی دابین. هەر وەک گوترا ئەمانەش ناکرین تا لەگەڵ خۆمان و ئیوهرۆکی نەتەوهی زالدا ساغ نەبینەوه. گەر ئەم ساغبونەوه روویدا، دلبیام ئاکام ناتوانن لە دوو حال بەدەر بن. یەک هەرچی ئەرپۆ حیزب و ناحیزبی کوردی دەیکا و ناوی لیدەنرێ، هونەری مومکین و مامەلەیی چاوکراوانە لە گەڵ واقع، دەبیتە سەرمایەگوزاری لە پیناو خەونی رزگاری یەکجاری. دووهم، گەر سبەهی لە ریه‌رامانیان پرسی گەر فیدرالیزم بۆ کورد بەفەرمی بناسرێ دلبیایی دەدەن لە داهاوودا، کورد داوای سەر بەخۆیی نەکات ؟ هیچ ریه‌ریک و تیکۆشەرێکمان شکی نابن کە حەقەن کە ئەوهی داهاوو هەم دەتوانن لە ژیر دەستی و باوکسالاری فارسی رزگاریان بن و هەم بە مسۆگەری و لیبزرای کورد و کوردستان دەبنە نەتەوه و ولاتی بەرابەر لەگەڵ گەل و دەولەتانی تر.

ره چه له کناسی ئایدیای دادپهروهیری و جیهانی نه ندیشهی کورد سالار پاشایی

دیاره هه ره له بنه رتهی هزرینی بیرمه ندانی سه رده می یونانی کهونین، دادپهروهیری دوو بنه مای سه ره کی فهلسه فهی نه خلاق و فهلسه فهی سیاسی به وردی بو پیناسه کراوه. به ها نه خلاقیه کانی وه ک راستوژی و فه زیله تی ره فتاریی تاکه کانی کومه لگاوه هارمونی پنته کانی رۆحی دادپهروهانهی ئینسان، له وانه زانایی، بویری و عقل، لای بیرمه ندیکی وه ک پلاتون (Platon) نه فلاتوون (۱)، بنه ماکانی نه خلاق دادپهروهانهی له خو گرتووه. له م پیناسه کردنه دا هه تاکیکی کومه لگا پیوسته به پیی لیهاتویی و توانایی خوئی که سروشت پیی داوه، نه رکی تاییهت و دیاریکراوی خوئی راپه رپینیت. هاوکات وینا کردنی راسته قینهی دادپهروهیری له فهلسه فهی سیاسی نه فلاتووندا، خوئی له هه بیه تی دامه زانندی دهوله تیکی دادپهروهه وه ک لوتکهی ئایدیالی نه م پرۆسه ده بینیتته وه که به برپای نه، “بیرمه ندان” شیواوی راسته قینهی به ریوه بردین. له روانگی نه فلاتوونوه تیگه یشتن له مه عریفه ناسی ئایدیای دادپهروهیری له لایه ن تاکه کانی کومه لگاوه، باشترین ریگی گۆرانکاری له ئاراسته ی دادپهروهیری که هاوکات تامانجی نه گۆرو نه زلهی دهولهت وه ک فۆرماسیونی سیاسی زاله له

دادپهروهیری، die Gerechtigkeit، یه کیک له و ئایدیای چه مکه هه ره پرواتایانه یه که له میژووی فهلسه فه، ره گیکی هه ره له میژینه و قوولی هه یه. هاتنه ئارای ئایدیای دادپهروهیری، پیش هه موو شتیک به ره مه می تیفکرینی قوناغیکی گرینگ له بیرکردنه وهی فهلسه فی مرۆفه که هه ول نه دات وه ک سووژهی بکه ر، وینای به خته وهیری وه ک سه ره کی ترین تامانج و یوتوپیای داها تووی خوئی و کومه لگا که ی بکاته نه مری شایانی به واقیع کردن. به خته وهیری له م وینا کردنه دا، وه ک ده رکه وته یه کی ئایدیالی ده سپراگه یشتنی مرۆفی خاوه ن عقل و ئیراده ی ئازاده، بو دادپهروهیری یان کومه لگای دادپهروهه که ده بیته یه کیک له مژاره هه ره به رچاوه کانی بیرکردنه وهی بیرمه ندانی قوناغی یونانی کهونین. به لام ئایا دادپهروهیری بریتیه له هه لسه که وتی یه کسانی مرۆفه کان و ریز گرینان له گه ل یه کتری؟ ئایا دادپهروهیری بریتیه له دابه ش بوونی عادلانه ی سهروهت و سامانی کومه لگا به سه ر دانیشه توانید؟ یان دادپهروهیری بریتیه له دامه زانندی کومه لگایه کی به ته واوی یاسامه ندو ماف ته وه ره له هه موو ره هه نده کانیدا؟

کۆمه لگاڭدا. ههروهتر هه موو توپژه کانی کۆمه لگا، گهرچى مافى يه کسان و پيگه ي شيواى ديار يکراوى خويان هه يه له چاوه ديزى کردن و به شدارى له وه ها پرۆسه يه کى دامه زاندى ده ولته تى دادپهروهردا، به لام نابه رابه رى کۆمه لايه تى چينه کان به ديارده يه کى سروشتى دینيته نه ژمار.

هه ر له م قوناغى گه شه کردنى بيرکردنه وه دا، دادپهروهري له نه نديشه ي ئه ريستوتيليس (Aristoteles) نه رهستوو (که به دامه زرينه رى باوکى زانست و لوژيک له

هه ل سوکه وتى شارۆمه ندانى کۆمه لگا له گه ل يه کتر ده بيت به م پييه به له بهرچا وگرتنى به رده وامى به ها و ياساگه لى نه خلاقى که له بنه رته دا مرؤف وه ک ئامانج له ناخى خویدا سه ير ده کات و هه رگيز بوى نيه يه کتر وه ک که ره سه به کار به نييت، هه ل سوکه وتى ئينسانى و دادپهروه رانه ره چاو ده کريت.

ميژووى بيرکردنه وه ي مرؤف ناسراوه، پيگه يه کى ناوه ندى و بهرچاوى هه يه. نه گه رچى نه رهستوو به پيچه وانه ي نه فلآتوونى ماموستاى، خو ي دوور راده گريت له يوتوپياى ويناكراوى نه، له لايه کى ديه که وه به راشکاوى زياتره وه نابه رابه رى پيگه ي چينا يه تى نيوکۆمه لگه ي به ديارده يه کى ته واوه ن سروشتى ده زانن. نه رهستوو دادپهروه رى به پيويستى راستى و دروستى نه خلاقى نه ندامانى کۆمه لگا پيئاسه ده کات که له پيوه ندى روژانه ي ئينسانى نيو تا که کانى کۆمه لگا، روژيکى پرماناى گرینگ ده گيريت. له روانگه ي نه رهستوو وه دادپهروه رى دوو جوړ پيويسته گه لاله بکريت: يه که م دادپهروه رى له ئاستى گشتى کۆمه لگا و دووه م،

دادپهروه رى له پيوه ندى کۆمه لايه تى روژانه ي نيوان دانيشتوانى کۆمه لگا. له نيهايه تدا دادپهروه رى له ريگه ي هينانه ئاراي ريککه وتنى نه ندامان و چينه کانى کۆمه لگا له سه ر ياساگه لى ديار يکراو که به دامه زراندى ده ولته تى دادپهروه ر، ئامانجى نيهايه يه که ي ده بيته مسوگه رکردنى به خته وه رى کۆمه لگا و ژيانى به کۆمه لى شيوا و خو شگوزه ران ۲. فۆرمى سولته ي سياسى يان ده ولت له م پيئاسه کردنه له روانگه ي نه رهستوو وه، بريتييه له تيهه لکيشکردنيكى ياسامه ندى سيستمى ديموکراسى و ئوليگارشى.

سه دان سال دواترو له سه ده کانى که ويني درهنگ و پاشان له سه ده کانى ناوه راست، شوينکه وتووان و باوه رمه ندى نه نديشه کانى نه فلآتوون و

نه رهستوو، بهرگيکى جياواز ده که نه بهر ئايدى دادپهروه رى بو مرؤفى کۆمه لگاي نه و سه رده م. واته روانگه يه کى زورتر تيولوژيک به سه ر زه ينى بيرمه ندانى نه وه سه رده مه له هه مبه ر پيئاسه کردنى دادپهروه رى زال ده بيت. سه ره تا ئاگوستينوس، له سه ده ي پيئجه مى زاييى وه ک بيرمه ندى ناسراو به باوکى کليسا، هه ول نه دات که بيرۆکه کانى نه فلآتوون له سه ر دادپهروه رى، له گه ل ئاييى مه سيحيه تى سه رده م و ياساى پيرۆزى خوداته وه رى يه کبخات که روخى دادپهروه رى ئينسان به يارمه تى عه داله تى پيرۆزى ئاييى ئاسمانى، ده توانيت به حه قيقه تى راسته قينه ي خو ي بگات ۳.

ئاگوستینۆس دەولەت و دادپەرورەری سەر عەرزى ئىنسانى بەناكامل و دەولەتى دادپەرورەرى ئىلاھى و مەسىح تەوہر پىكەوہ بە دىنامىزمى سەرەكى مسوگەر كردنى ئاشتى و دادپەرورەرى لەسەر عەرزو كۆمەلگای ئىنسانى ناوژد دەكات. واتە لە فەلسەفەى ئاینىسىاسى ئاگوستینۆسدا، ئاشتى وەك بەستىنى سەرەكى پىكەوہ ژيانى ئىنسانەكان، پىشمەرجى گەشتن بە دادپەرورەرى پىروژە. تەنانەت ھەموو جەنگە خویناويیەكانىش لە روانگەى ئەوہو، ئەگەر لە پىناو دادپەرورەرىدا بىت، رەوايى پان شەرعیەت پەيدا ئەكات و ئەنجامى ھەر جەنگىكىش لە نەھایەتدا، مسوگەر كردنى ئاشتییە بۆ ھەموان.

پاش ئەوہى لە ناوہراستى سەدەى سىز دەھەمى زاینى بۆ یەكەم جار بەرھەمى ناسراوى ئەرەستوو بەناوى ئەخلاقى نىكوماخىشى "Nikomachische Ethik" وەر دەگىردىتە سەر زمانى لاتىن، بىرمەندانى وەك كاتتېربورى Anselm von Canterbury، ماگنوس Albertus Magnus و تووماس فون ئاكوپىن Thomas von Aquin، وانەكانى ئەرەستوو لەسەر ئەخلاق، بەختەوہرى و عەقل دەخەنە خزمەت ئىلاھىياتى مەسىحییەوہ و ھەول دەدەن سەنتىزكى فىكرى نوێ دابىژىننەوہ. تووماس فون ئاكوپىن لە ھەموو ھاوہەسرانى خۆى زیاتر لە نىوياندا ھەول داوہ كە پىناسەى ئەرەستووى ئەخلاق عەقل لەسەر دادپەرورەرى پىكەل بە ئىلاھىياتى مەسىحى بكات. لە روانگەى ئەوہو دادپەرورەرى ئىلاھى لە ھەناوى دەسەلاتى پىروژى ئاسمان بەسەر دەسەلاتى خەلك لەسەر عەرز خۆى دەرەخات. ھەموو پىناسەكانى تووماس فون ئاكوپىن لە ياسا، لەوانە ياساى پىروژ، ياساى ئىلاھى، ياساى سروشتى و ياساى ئىنسانى، سەرەنجام لە خزمەت پىكەوہ ژيانى بەكۆمەلى پرواتاي عەقلانى و

دادپەرورەرانەى ئىنسان لە ھەناوى كۆمەلگادا بۆ ئەوہى كە بىنە ئەمرى واقع. لە ھەناوى ئەم ياسانەوہى كە ئىرادەى بەھىزى ھەمىشەى مسوگەر كردنى مافەكانى ھەموو شارۆمەندانى كۆمەلگا سەرھەلئەدات.

رەوتى گەشەكردنى ھزرى بىرمەندان لەسەدەى ھەفدەى زاینى، واتە سەرەتاي سەردەمى مۆدېرنىتە، لە ھەمبەر ئایدىاي دادپەرورەرى لە گەل رەشېنېيەك لەسەر پىناسەى بنەرەتى سروشتى ئىنسان لە بىروكەى ھەندىك لەوان بەروروو دەپىتەوہ. ناسراوترىن نوینەرى ئەم فىكرە، توماس ھۆبزە Thomas Hobbes كە پىناوہ ئەساسەن سروشتى ئىنسان، سروشتىكى دىرندەو گورگناسايە كە لە بنەرەت و سەرەتاي دۆخى سروشتى، ناتوانىت ھەلسوكەوتىكى ئاسايى لە گەل یەكترى بكەن و گرېدراوى ھەزرى رەھای شەخسى بى ياسايە بەگشتى، بە چەشنىك لە دۆخىكدایە كە بە شەرى ھەموان دژى ھەموان پىناسەى دەكات. ئىنسان ئەگەرچى خواوہن مافى ئازادى رەھایە لەم قوناغەدا، بەلام بۆ دەر باز بوون لە وەھا دۆخىكى ئانەمن، بى سولتەى سیاسى و بى ياسا و تاكتەوہرانەى ئىگوئىستى، بۆ گەشتن بە دادپەرورەرى لە روانگەى ھۆبزەوہ، پىوېستە ھەموو ئەندامانى كۆمەلگا پىكەوہ ھىزى خویان بۆ دامەزراندنى عەقلانى دەولەتتىكى بەھىز بخەنە گەر كە ياسامەند بىت و بەم چەشنە، لە پىگەى وەھا دەسەلاتىكى پەتى سیاسییەوہ، مافەكانى ئىنسان و ئاشتى و دادپەرورەرى لە كۆمەلگا مسوگەر بكرىت. بەگشتى روانگەى ھۆبز لە سەر دادپەرورەرى، ھەلئىجراو لە فەلسەفەى سیاسییە ھەتا فەلسەفەى ئەخلاق و لەلای ئەو، رىشەى دادپەرورەرى بۆ تاكەكان، لە خواوہن ماف بوونيان لە ياساى سروشتییەوہ سەرچاوہ دەگرىت و بە دامەزراندنى دەولەت و ياسا لە كۆمەلگای ئىنسانى دا، ئەم مافە دەتوانىت بەتەواوى بىتە

ئەمىرى واقىيە بۇ پاراستنى ماف و مولكدارىي تاكه كه سى ئەندامانى كۆمه لگا. ههروهها هۆبىزىش وهك تووماس فۆن تاكويين لاي وابوو كه دادپهروهىي ئىرادهيهكى پايله داره بۆ پيدانى بهش و مافى ههركهس به خۆي.

له نهريتى ريكه وتن يان گريه ستي كۆمه لايه تي سه ده ي ههژده همى زاينى، ژان ژاك رۆسو Jean-Jacques Rousseau، بيرمه ندىكى ديارى ئەم پانتايه كه به وردى له به ره مه كاني خۆيدا، مژارى نايه كسانى كۆمه لايه تي و دادپهروهىي ده هينىته به رباس. رۆسو له وباوه په دايه كه ئەساسه ن ئينسان له دۆخى سروشتيدا، ئازاد و يه كسان ژياوه و پاشان له ئەنجامى پاراستنى مولكدارىي تايهت، خۆپه ره ستي و پيشيل كردنى ئازاديه كاني يه كترين، چوه وه ته ناو قوناغىكى كۆمه لايه تي كه نايه كسانى، زهوت كردنى ئازاديه كان و سته مگه رى بووه به نه زمى زال. رۆسو له سه ر ئەو به روايه يه كه بۆ تپه پاندى دۆخى پر له نايه كسانى، پىويسته گريه ستيكى كۆمه لايه تي له ريگه ي ئىراده ي ئازاد و عه قلانىيه تي هه موو ئەندامان يان شارۆمه ندانى كۆمه لگا له ئىوانيان بيته ئاراوه كه هه مووان به رانبه ر يه كتر، چ وهك تاك و چ وهك كۆ، به لپن دار بن بۆ پاراستنى وه ها گريه ستيكى كۆمه لايه تي كه ياساى دادپهروهانه تپيدا له فۆرمى سياسى كۆمارىكى دادپهروهردا، قوناغى گوزارى خۆي كامل ده كات. رۆسو له به ره مه مه ناسراوه كه يدا، واته گريه ستي كۆمه لايه تي، پيدارىي له سه ر ريزگرتن له هه مان مافى ئازادىي و يه كسانى هه موو شارۆمه ندانى كۆمه لگا ده كات كه مرۆف له دۆخى سروشتى سه ره تاييدا خاوه نى بوون. 6. لاي رۆسو هينانه ئاراي گريه ستي كۆمه لايه تي، ئالترناتىوى دادپهروهىيه كه له ئەنجامى ئىراهه ي گشتى به دژى سته مگه رى و زولم و نايه كسانى و كۆمه لگاي له خۆبىنگانه، واتا په يدا ئەكات.

كه م فيلسوفى سه رده مى رۆشنه گه رىي له ئوروپا هه يه كه به قه د ئيمانوتيل كانت Immanuel Kant پيشه نكي فله سه فه ي ئەخلاق له پيناو دادپهروهىي بيت كه بنه ما فيكرىيه كاني ئەخلاق و هه لسوكه وتى يه كسان و ئينسانىي مرۆفه كان له گه ل يه كترى به وردى گه لاله كرديت. وانه كاني كانت، راشكاوانه ترين بنه ماي فيكرىي ئەخلاق و هه لسوكه وتى مرۆفى خاوه ن عه قل و ئىراده ي ئازادى بۆ هه لسوكه تي به رابه رو مرۆفانه له گه ل يه كترى تپوريزه كر دووه. شوپنكه وتووانى نه ريتى فيكرى كانت، چه مكبه ندى و فله سه فه ي ئەخلاقى كانتيان دواتره كان كر ده بنه ماي تپورى دادپهروهىي له هه موو بواره كاني سياسه ت و كۆمه لگادا. لاي كانت مرۆف وهك بوونه وه رى خاوه ن عه قل و ئىراده ي ئازادو خاوه ن ئىراده ي خپره كه ده بيت سه ره خۆ له چه زو چپزه شه خسيه كان، عه قلى په تي كر ده كى Reine praktische Vernunft بكا ته مه كه كى پر ياردانى. هه لسوكه وتى شارۆمه ندانى كۆمه لگا له گه ل يه كتر ده بيت به م پيه به له به رچاوگرتى به رده وامى به ها و ياساگه لى ئەخلاقى كه له بنه رته دا مرۆف وهك ئامانج له ناخى خۆيدا سه ير ده كات و هه رگيز بۆي نيه يه كتر وهك كه ره سه به كار به نپيت، هه لسوكه وتى ئينسانى و دادپهروهانه ره چاو ده كريت. دادپهروهىي لاي ئەندپشه ي كانت به قوولى گريى خواردوو به پابه نذبوون به و ياسا ئەخلاقىانه وه كه وهك ئەمىرى ره ها kategorische Imperativ پيناسه ي ده كات. 7. كانت بپروكه كاني خۆي به پيدا گريي له سه ر ئازادى مه ده نى تاكه كه سى شارۆمه ندانى كۆمه لگا و به ره سمى ناسينى مافيان له به رانبه ر ياسادا زۆرتتر ده وه له مه ند ده كات و له نيه يه تدا بۆ كانت وپنه ي يونيقتيرسالى ئينسانى به رابه ر، هاوواتاي ئەم تپرامانه يه وهك ئامانج له ناخى خۆيدا. ههروهها ياساى پراكتيزه كردنى دادپهروهىي له روانگه ي كانته وه، ره نكدانه وه ي ريكه وتنى عه قلانى مه يله جياوازه كاني

شارۆمه‌ندان و گارانتی ماف و ئازادییه‌کانیانه بۆ ده‌سته‌به‌ر کردن و پاراستنی وه‌ها یاسایه‌ک.

چه‌مکی دادپه‌روه‌ریی سه‌ده‌یه‌ک دواتر ته‌گه‌رچی له بیروکه‌کانی سه‌رده‌می گه‌نجی و سه‌رده‌می پیری کارل مارکس Karl Marx به‌کۆنکریتی راوه‌سته‌ی له‌سه‌ر نه‌کراوه، به‌لام بیگومان ته‌ندیشه‌کانی مارکس راسته‌وخۆ گریی خواردوو به‌مانای چه‌مکی عه‌داله‌تی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه. لای مارکس خۆزرگاریی ئینسان له‌ده‌ستی ئاین وه‌ک قۆناغی‌ک له‌رزگاریی ئینسانی،^۸ پاشان له‌سه‌ر به‌ستینی میژووی شه‌ری چینایه‌تی که له‌سه‌رده‌می سه‌رمایه‌داریدا له‌نیوان دوو چینی سه‌ره‌کی بۆرژوازی و کریکاران خۆی ده‌بینیته‌وه، ده‌بیته‌خه‌باتی چینایه‌تی به‌دژی چه‌وسانه‌وه له‌پیناو هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی مولکداریی تایبه‌ت که بۆ بیرمه‌ندانی سه‌ده‌کانی پیش ته‌و، پاراستنی یاسامه‌ند کرابوو، ئارمانی سۆسیالیزم و کۆمۆنیزم بۆ خۆی وینا بکات. ۹. هه‌لته‌کاندنی رادیکالیی بنه‌ماکانی ئابووری سیاسی کاپیتالیزم و موناسه‌باتی به‌ره‌مه‌پێنان له‌ریگه‌ی شو‌رشی کۆمه‌لایه‌تی کریکاران له‌روانگه‌ی مارکسه‌وه، سه‌ره‌تای هه‌لته‌کاندنی ژۆرخانی نایه‌کسانی و چه‌وسانه‌وه‌ی مرو‌قه‌به‌ده‌ستی مرو‌ق. واته‌چینی کریکار له‌روانگه‌ی ماتریالیزمی میژوویی مارکسه‌وه، سوژه‌ی بکه‌ر و بریارده‌ر و گو‌رکه‌نانی راسته‌قینه‌ی سیستمی سه‌رمایه‌دارین به‌دژی ناعه‌داله‌تی و چه‌وسانه‌وه‌ی چینایه‌تی و دامه‌زرینه‌رانی سه‌ه‌ی روژی حکومه‌تی شو‌رابی کریکاران. ته‌مه‌ش قۆناغی‌کی ئابووری، سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی ته‌هینیه‌ته‌ئاراوه که هه‌رکه‌س به‌قه‌د توانایی و به‌هه‌ری خۆی کار ده‌کات و به‌قه‌د پێویستی روژانه‌ی خۆی که‌لک وه‌رده‌گریته‌^{۱۰}، واته‌قۆناغی‌ک ته‌گه‌رچی مارکس به‌م چه‌مکه‌ناوی نانیته‌(به‌واتای دادپه‌روه‌ریی کۆمه‌لایه‌تی زال ده‌بیته‌

که‌که‌لینی چینایه‌تی به‌ره‌و نه‌مان ده‌رۆن و بوونی ده‌وله‌ت ده‌جیته‌ ژۆر پرسیاره‌وه.

یه‌کیک له‌ناسرواترین فیلسوفانی ئەمریکایی سه‌ده‌ی بیسته‌م جان راولزه John Rawls که له‌ژۆر کاریگه‌ری توماس هۆبز، جان ستوارت میل و ئیمانۆتیل کانت دا، گه‌لیک بیروکه‌ی نویی له‌سه‌ر چه‌مکی دادپه‌روه‌ریی له‌بواری فه‌لسه‌فه‌ی سیاسی هاوچه‌رخ په‌ره‌پیداوه. راولز زۆرتین کار یگه‌ری و که‌لکی له‌فه‌لسه‌فه‌ی ئەخلاق کانت وه‌ک بنه‌ماکانی روانین بۆ ئینسان وه‌ک مرو‌قی یه‌کسان و خاوه‌ن ماف و شیوازی هه‌لسوکه‌وتی به‌رابه‌ر وه‌رگرتوو. راولز له‌سه‌ره‌تای هه‌فتاکانی سه‌ده‌ی بیسته‌م له‌کتیبه‌ناسراوه‌که‌ی له‌سه‌ر دادپه‌روه‌ریی، هه‌ولیکی زۆر وردی داوه که وانه‌کانی کانت له‌سه‌ر فه‌لسه‌فه‌ی ئەخلاق، له‌وانه‌ته‌میری ره‌ها kategorische Imperativ، پابهند بوون به‌یاساگه‌لی ئەخلاق، ئینسان وه‌ک سووژه‌ی خاوه‌ن ئیراده‌ی ئازاد و سه‌ره‌ست و خاوه‌ن مافی به‌رابه‌ر و هتد، گریی بداته‌وه به‌فه‌لسه‌فه‌ی سیاسی خۆی که له‌چه‌قی تیورییه‌که‌یدا، هه‌موو ره‌هه‌نده‌کانی دادپه‌روه‌ریی و چۆنیه‌تی پراکتیزه‌کردنی مونسیفانه‌ی ده‌دریته‌به‌ر باس و لیکۆلینه‌وه‌ی ورده‌وه‌^{۱۱}. راولز سه‌ره‌تا گریمانه‌ی ته‌وه‌ده‌هینیه‌ته‌ئاراوه که هه‌موو شارۆمه‌ندانی کۆمه‌لگه‌له‌دۆخیکی سه‌ره‌تاییدان Urzustand و په‌رده‌ی جه‌هل یان نه‌زانی der Schleier des Nichtwissens زال به‌سه‌ریاندا ته‌وانی به‌ره‌و خۆپه‌ره‌ستی و جه‌نگ و هه‌لاوردن پال ناوه. بۆ ده‌رباز بوون له‌و دۆخه‌پێویسته‌بنه‌ماکانی دادپه‌روه‌ریی به‌تیریه‌ته‌ئاراوه. راولز له‌واوه‌په‌دایه‌که‌روانگه‌کانتییه‌که‌ی له‌هه‌مبه‌ر دادپه‌روه‌ریی ده‌بیته‌خۆی له‌هه‌ناوی هه‌موو ریکخراوه‌و دامه‌زراوه‌کانی پیکهاته‌ی بنه‌ره‌تی کۆمه‌لگا، له‌سیستمی ئابووری، سیاسی، ئیداریی و قه‌زایی کۆمه‌لگا و له‌بنه‌ماله‌دا خۆی بینیته‌وه.

شارۆمه‌ندان و چاوه‌روانییه‌کانیان له دۆخی ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی هه‌بوو، سه‌ره‌رای بوونی نابه‌راهه‌رییه‌کان له به‌رچاو بگرت، سه‌ربه‌خۆ له‌وه‌ی که کۆچ پێگه‌یه‌یکی کۆمه‌لایه‌تی و ئیدارییه‌ی هه‌یه. دیاره‌ راولێش خۆی به‌ میرانگری نه‌ریتی گریه‌ستی کۆمه‌لایه‌تی سه‌رده‌می رۆشنگه‌ری ده‌زانیته‌ له‌ تیۆری دادپه‌روه‌ریی دا و لای وایه‌ که دابه‌ش کردنی ئیمکانات و سه‌روه‌ت و سامانی کۆمه‌لگا ده‌بیت هاوته‌ریب بیت له‌گه‌ڵ ره‌خساندن ده‌رفه‌تی مونسیفانه‌ی یه‌کسان له‌ لایه‌ن سیستمی سیاسی و ئابوورییه‌وه‌ بۆ هه‌موو شارۆمه‌ندان له‌ بواره‌ جیاوازه‌کانی ژيانی کۆمه‌لایه‌تی دا. لێره‌دایه‌ که به‌ پروای ته‌و هه‌نگاوێکی گرینگ له‌ ئاراسته‌ی په‌ره‌سه‌ندن دادپه‌روه‌ریی وه‌ک ئینساف هه‌لده‌گیردیت که زۆرتیرین قازانجی وی‌پرای ته‌وانی دی بۆ چین و توێژه‌ هه‌ژاره‌کانی ئێو کۆمه‌لگا هه‌یه.

جیهانی ئەندێشە‌ی کوردو غیابی پێناسە‌ی دادپه‌روه‌ریی

پێناسه‌کردن و شروقه‌ کردنی ره‌هه‌نده‌ جیاوازه‌کانی ئاییدا و چه‌مکی دادپه‌روه‌ریی وه‌ک چۆن هه‌تا ئیسته‌ له‌ روانگه‌ی فیکری جیاوازه‌وه‌، پوخته‌ی گرینگین توخمه‌کانی ره‌چه‌له‌کناسیه‌که‌یه‌مان خوینده‌وه‌، گرینگی ماناو ناوه‌روکی ئایدیای دادپه‌روه‌ریی له‌ میژووی بیرکردنه‌وه‌ی عه‌قلانی مرووف‌ زه‌قتر پيشان ته‌دات. دیاره‌ ته‌م بیرمه‌نده‌ گه‌ورانه‌ به‌شێکی ناسراو له‌ نوینه‌رانی گه‌لێک ره‌وتی فیکری فره‌په‌هه‌ندن له‌ دنیاى بیرو فله‌سه‌فه‌ی رۆژئاوادا که کاریگه‌ریی زۆر گه‌وره‌یان له‌سه‌ر هه‌موو بیرکردنه‌وه‌ی مروفایه‌تی له‌ قوناغه‌ جیاوازه‌کان داناوه‌و شروقه‌ کردنی ره‌خه‌گرانه‌ی هه‌موو ره‌هه‌نده‌کان و دژوازییه‌کانیان، ئامانجی ته‌م کورته‌ نووسینه‌ نییه‌. پرسباری سه‌ره‌کی لێره‌دا که شایانی وروژاندنه‌، بریتیه‌ له‌وه‌ی که ئایا جیهانی ئەندێشە‌ی کورد،

روانگه‌ی لیبرالیستی راولێ جه‌خت له‌سه‌ر دادپه‌روه‌ریی وه‌ک ئینساف die Fairness له‌سه‌ر بنه‌مای ئازادی یه‌کسان و له‌به‌رچاوگرتنی نابه‌راهه‌رییه‌کانی ئێو کۆمه‌لگا و ره‌خساندن مونسیفانه‌ی ده‌رفه‌تی یه‌کسان بۆ هه‌موو شارۆمه‌ندان ده‌کاته‌وه‌. پێشمه‌رجه‌کانی ره‌نگدانه‌وه‌ی کرده‌کی دادپه‌روه‌ریی له‌ هه‌موو ته‌و بواره‌ی کۆمه‌لگادا، بریتیه‌ له‌ به‌شداریی هه‌موو شارۆمه‌ندان له‌ پرۆسه‌یه‌کی راشکاوانه‌ی دیالۆگ و جه‌ده‌لی دیمۆکراتیک له‌گه‌ڵ یه‌کتر سه‌باره‌ت به‌ نزیک کردنه‌وه‌ی روانگه‌کان و ته‌سه‌وریان له‌ دادپه‌روه‌ریی له‌ کۆمه‌لگادا. دیاره‌ وه‌ها پرۆسه‌یه‌کی فره‌چه‌شنى دیالۆگ له‌ ریگه‌ی هه‌موو که‌ره‌سته‌کان و ئیمکانات و زه‌رفیه‌ته‌کانی ناو کۆمه‌لگا ده‌خه‌رتته‌ گه‌ر. راولێ پێی وایه‌ به‌ ئامانجی باشت‌ر کردنی ژيانی شیای رۆژانه‌ که مه‌جال و ئیمکانی ئازادانه‌ی داڕشتنی ژيان به‌ شارۆمه‌ندان بدات، پێویسته‌ بابه‌ته‌ گرینگه‌کانی ژيانی رۆژانه‌ بکریته‌ مژاری پرۆسه‌ی دیالۆگی فره‌چه‌شنى ته‌ندامانی کۆمه‌لگا بۆ ته‌وه‌ی له‌ ته‌نجامدا، تیگه‌یشتنیکی ره‌زامه‌ندنانه‌ی تازه‌تر و هاوبه‌ش له‌ دادپه‌روه‌ریی له‌ زه‌ینی شارۆمه‌ندان کۆمه‌لگادا ده‌سته‌به‌ر بیت. دیاره‌ ته‌مه‌ کاریکی هاسان نییه‌و له‌ هه‌ر کۆمه‌لگایه‌ک ده‌بیت له‌ روانگه‌ی راولێوه‌هه‌ تابه‌ته‌ندییه‌ واقیعییه‌کانی ته‌و کۆمه‌لگایه‌ له‌به‌رچاو بگیردیت.

جان راولێ هه‌روه‌ها پێی وایه‌ که ئاکامی تیگه‌یشتنی هاوبه‌شی شارۆمه‌ندان کۆمه‌لگا له‌ کۆتایی وه‌ها پرۆسه‌یه‌که‌دا، ده‌بیت له‌ ده‌نگدان و په‌سه‌ند کردنی یاسایه‌کی دادپه‌روه‌رانه‌ و هه‌لپه‌ژاردنی نوینه‌رانیان له‌ لایه‌ن ته‌وانه‌وه‌ به‌ کرده‌وه‌ ره‌نگ بداته‌وه‌. یاسایه‌ک که‌پێش هه‌مووشتیک له‌سه‌ر بنه‌مای گریه‌ستیک هه‌وبه‌شی کۆمه‌لایه‌تی بیسه‌لمینت که هه‌مووان مافی یه‌کسانیان له‌سه‌ر ئازادییه‌کان به‌ بێ سانسۆر و سه‌رکوت هه‌یه‌ و هاوکات به‌رژه‌وه‌ندی عه‌قلانی

پیناسه‌یه‌کی کۆنکریت و تایبەت بە خۆی لە ئاییدی
دادپەرۆری هه‌یه؟

چالشی سەرەکی جیهانی ئەندێشە‌ی کورد پێش هه‌موو
شتیک، بریتییه له‌وه‌ی که له‌ مێژووی کۆن و نوێی خۆیدا،
به‌تاله له‌ هەر روه‌وتیکی فیکری و روناکبیری سەر‌به‌خۆ که
له‌ سەر به‌ستینی خولیا‌ی به‌خته‌وه‌ری و سەر‌به‌ستی مرۆفی
کورد، به‌ کۆنکریتی ئاییدی دادپەرۆری له‌ هه‌موو
ره‌هه‌نده‌کانیدا به‌ وردی پیناسه‌ و شروقه‌ کردبێت. ته‌نانه‌ت
هیچ روه‌وتیکی فیکری به‌هێزو سەر‌به‌خۆش له‌ ژێر کاریگه‌ری
راسته‌وخۆی هه‌ژموون و قورسای جیهانی ئەندێشە‌ی روژتاوا
له‌ مێژووه‌، له‌ ئێ‌و جیهانی ئەندێشە‌ی کورد سەری
هه‌لنه‌داوه. ئیمه‌ له‌ گه‌ل هه‌یچ ده‌زگایه‌کی فیکری‌فەلسە‌فی
کۆمپلیکس به‌ره‌و‌وو‌و نین که له‌ رووی مه‌عریفه‌ناسییه‌وه
پێکه و پێوه‌ندی سوژه‌کانی کۆمه‌لگای له‌ گه‌ل جیهانی
ده‌ره‌وه‌ی خۆی و خالی به‌رانبه‌ر به‌ هه‌موو هه‌لاواردنیک
سیاسی، کۆمه‌لایه‌تی، ئابووری به‌ قوولی شروقه‌ کردبێت.
جیهانی ئەندێشە‌ی کورد، جیهانیکی ته‌ریک که‌وتوو و دا‌براو
بووه له‌ مێژووه‌دا. له‌ میانه‌ی سه‌ده‌ی ۱۶ تا ۱۹‌ی زایینی که
به‌سه‌رده‌می میرنشینه‌کان و ده‌سه‌لاته‌ لۆکالییه‌کان له‌ هه‌موو
کوردستان ناسراوه، کورد له‌ ده‌ره‌وه‌ی ئەم مێژووه‌ فیکری و
ته‌نانه‌ت سیاسییه‌وه‌یه، هه‌روه‌تر مرۆفی کورد زۆتر گیرۆده
و نوقمی پێکهاته‌و کولتووری خێله‌کی و عه‌شایه‌ری و
هه‌ستی ئایینی له‌ ژێر سیبه‌ری ئیمپراتورییه‌کانی ناوچه‌که‌ یان
باشماوه‌کانیان بووه.

ئه‌وه‌ی هه‌تا ئیستا له‌ مێژووی نوێش هاتۆته‌ ئاراوه،
زۆتر زاویه‌له‌ی کزو بوولێلی دووپات کردنه‌وه‌ی تاقانه‌ی
ده‌سته‌واژه‌ی دادپەرۆری به‌ لکاندنێ پاشگری کۆمه‌لایه‌تی
وه‌ک دروشمیک په‌تی حیزبی له‌ په‌راویزی ده‌ق و ئەده‌بیاتی
سیاسیداو له‌ ژێر هه‌ژموونی ئایدیۆلۆژی مارکسیستی سه‌ده‌ی
بیسته‌مه، به‌ بێ روه‌سته‌ کردنیک قوولی فیکری له‌ سەر

ره‌هه‌نده‌ ورده‌کانی ناوه‌روک و مانا‌که‌ی. ئەم روه‌ته
هاوشیوه‌یه له‌ هه‌موو به‌شه‌کانی کوردستان و له‌ قۆناغه
جیاوازه‌کانی مێژووی خه‌باتی سیاسی له‌ لایه‌ن ئیلیتی
دیاریکراوی هه‌یزه‌ سیاسییه‌کانه‌وه، له‌ فۆرمی جیاوازا دووپات
کراوه‌ته‌وه. ئەمه‌ش مانای ئەوه‌ نادات که جیهانی ئەندێشە‌ی
کورد له‌ خولیا‌ی رزگاری ده‌یان ساله‌ی خۆی له‌ زه‌مه‌نیک،
یان له‌ قۆناغیکی دیاریکراوی مێژوویی، روه‌سته‌به‌کی قوولی
فیکری کردبێت و بووبێته‌ چرکه‌ساتی له‌ دایک بوونی سوژه‌ی
فیکری خۆی بۆ ئێ‌و جیهانی ئالوگۆره‌ فیکرییه‌کانی مێژوو و
به‌م پێیه‌ خۆی له‌ لاسایی کردن و دووپات کردنه‌وه‌ی
دروشمه‌رایانه‌ی ده‌سته‌واژه‌کان رزگار کردبێت. به‌داخه‌وه
ئەم چرکه‌ساته‌ یان وه‌ها قۆناغیکی گرینگی گۆرانکاری
گه‌وره‌ی فیکری له‌ مێژووی ئیمه‌دا غایبه‌.

ئەم کورته‌ باسه‌ هه‌تا ئیستا به‌و مه‌به‌سته‌ هاته‌ ئاراوه که
سه‌ره‌نجام پرسی ئەسلی بووژێنیت و بێته‌ سه‌ره‌تای
جه‌ده‌لێکی فیکری و پێداچوونه‌وه‌ له‌ سەر ئەم مژاره
دیاریکراوه. واته‌، جیهانی ئەندێشە‌ی کورد پێویسته‌ بۆ وێنه
له‌ کوردستانی روژه‌لات روه‌وتیکی فیکری به‌هێز بخاته‌ گه‌ر
که‌ توانایی دا‌رشته‌وه‌ی ئارگۆمێنتاتیفی پیناسه‌ کردن و
شروقه‌ی وردی ئاییدی دادپەرۆری له‌ هه‌موو
ره‌هه‌نده‌کانیدا به‌پێنێته‌ ئاراوه که خه‌سارناسییه‌کی فیکری ورد
له‌م بواره‌دا، خالی ده‌سپێکی وه‌ها ئامانجیکه‌.

سەرچاوه كان:

تیبینی: نووسه‌ری ئەم یادداشته به‌ته‌ما بوو روانگه‌و
بوچوونی بیرمه‌ندانی دیکه‌ی وه‌ک جان لۆک، هینگل، والتیر
بیتامین و بیرمه‌ندانی نووی وه‌ک براند لادویگ و هینگ
هان له‌هه‌مبه‌ر ئایدیای دادپه‌روه‌ری به‌خوینه‌ر بناسینه‌ت
که‌به‌هۆی نه‌گونجاوی کات، داندرابو‌داهاتوو و کاتیکی
دیکه‌.

1. Platon, Politelia, (der Staat) 381 vor chr.
2. Aristoteles Nikomatische Ethik, 349 vor chr.
3. Agustinus, Vom Gottesstaat XI, 426 nach chr.
4. Thomas von Aquin, Über die Herrschaft des Fürsten und Summer der Theologie.
5. Thomas Hobbes, Leviathan.
6. Jean-Jacques Rousseau, Gesellschaftsvertrag und Über Ungleichheit.
7. Immanuel Kant, Die Grundlegung zur Metaphysik der Sitten.
8. Karl Marx, Zur Judenfrage.
9. Max und Engels, Manifest der Kommunistischen Partei.
10. Max, Randglossen zum Programm der deutschen Arbeiterpartei, MEW Bd. 19, Dietz, Berlin 1972, 15-32, hier 31.
11. John Rawls, Eine Theorie der Gerechtigkeit, 1971.

بزووتنهوهی دیمۆکراتیکی رزگاریخوازی خهئگی کوردستان

جەلیل نازادیخوواز

کوردستانی گرتۆتهوه، تهناهت بزووتنهوهکه خۆشی گرتۆتهوه، ئەم بزووتنهوه هەر به مافخوواز و رزگاریخوواز پیناسهکراوه. زۆرتین تاییهتهندی و سیفاتهکانی بهم دوو چهمهکه دیاریکراون. سهردهمانی که ولاتانی داگیرکهری کوردستان به (نیوه فیتۆدالی و نیوهموستهعمههه) پیناسهدهکران، یا (سهرمایه‌داری به به‌قاییه فیتۆدالی) تا ئیستا که سهرمایه جیهانی بووتهوهو له‌گه‌ل خۆیدا هه‌موو جوهره‌کانی چهوسانه‌وه‌شی جیهانی کردۆتهوه، ئەم جه‌ریانه هەر وه‌ک خۆی پیناسه ده‌کریت. ئەوهی که چه‌نده کوردستان وه‌ک خا‌ک و خه‌لکیکی داگیر کراو ده‌کریت و تانیوووتی و ده‌توانی له چوار چپوهی ئەو سیستمه‌مانه‌داو به پپوه‌ری کۆمه‌لناسی سیاسی مارکسیستی و کۆمه‌لناسی سیاسی به‌گشتی پیناسه بکریت، جیگای رامانه. چه‌نده ئەو ده‌سه‌لاته داگیرکهرانه به ویست درپژه‌ده‌ری په‌یوه‌ندی خپله‌کی و هی‌لانه‌وهی کۆ پینکها‌ته و فۆرمی خپل بوون له کوردستان شی‌اوی رامانه، ته‌ناهت چه‌نده ئەم پینکها‌ته کۆمه‌لایه‌تییه له رووبه‌ری کولتووری کۆمه‌لایه‌تیدا تا هه‌نووکه‌ش له کوردستاندا ئاماده‌یه، جیگه‌ی پرسه. ئاماده‌بوونی سه‌رمایه‌داری له‌م ولاتانه‌دا کاریگه‌ری راسته‌وخۆی له‌سه‌ر هه‌ناو و کارایی و رووبه‌ری ده‌سه‌لات و گوتار و پینگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی بزووتنه‌وه‌ی کورد هه‌بووه. به‌رین بوون و به‌جه‌ماوه‌ری تر بوونی ئەم

بۆناسین و شروقه‌ی هەر بزوت و رووداییکی کۆمه‌لایه‌تی، ناسینی پینگه‌و پینکها‌ته و ئاراسته‌و هی‌زه‌هاوبه‌ش‌ه‌کانی ئەم بزوته کۆمه‌لایه‌تییه مه‌رجی سه‌ره‌کین. کردنه‌وه‌ی په‌نجه‌ره‌ی به‌سراوی ئەم بابه‌ته له‌م چرکه‌ساته‌دا، ده‌توانی وروژپه‌ری کۆپرسا‌ریکی ره‌واو تا راده‌یه‌کیش نامۆ بی‌ت. بزووتنه‌وه‌ی کورد زی‌تر له‌سه‌ده‌یه‌که وه‌ک بوونییکی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی بوونی هه‌یه. ئەم بزووتنه‌وه تانیوووتی لای دۆست و نه‌یار خۆی به‌سه‌لمی‌ت و کۆ سیفاتیکی به‌رجه‌سته‌ی تاییه‌ت به‌خۆی هه‌بی‌ت و بینه‌هی‌مای ناسین و به‌رجه‌سته‌بوونه‌وه‌ی ئەم بزوته. هی‌زه کۆمه‌لایه‌تی و سیاسیه‌کانی هه‌ناوی ئەم بزوته به‌ پپی رۆل و کارایی و پینگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و ئاسۆی روانین و تیفکرینیان، له‌ ئاست کۆی گشتی ئەم بزوته‌دا هه‌ندی‌ک ناو و ده‌سته‌واژه‌و چه‌مکیان به‌م ره‌وته به‌خشیه‌وه، که شی‌اوی رامان و له‌سه‌روه‌ستانن. ده‌سته‌واژه‌و چه‌مه‌که‌کانی، بزووتنه‌وه‌ی مافخووازان، بزووتنه‌وه‌ی رزگاریخوواز و هه‌ندی‌ک جاریش بزووتنه‌وه‌ی رزگاریخوازی دیمۆکراتیک. بۆیه شی‌اوه هه‌رکام له‌م چه‌مکانه‌ بینه‌ به‌رباس و ئاست و رووبه‌ری کۆمه‌لایه‌تی و کولتووری و کاریگه‌ریان روون بکرینه‌وه.

له‌ ماوه‌ی ئەم سه‌ده‌ساله‌ی می‌ژووی بزوتی کورددا هاوکات له‌گه‌ل هه‌موو ئەوگۆرناکریانه‌ی که ولاتانی داگیرکهری

بزاوته و وشياری زه‌حمه‌تکيشانی کوردو سهره‌لدانی بزاونی ژنانو بیچمگيري کۆمه‌لگای سفیلو دهرکه‌وتنی چاپه‌منه‌ی و رادیکالیزه‌ بوونه‌وو ناسنامه‌گیری و به‌ کولتور بوونی ئەم بزاونته و دره‌چوونی له‌ ره‌ه‌ندی سیاسی موجه‌په‌د، بوونه کولتور و به‌شیک له‌ ناسنامه و گوتاری نه‌ته‌وه، ئالۆزبوونی کۆمه‌لی کورده‌وارپی و دهرکه‌وتنی چین و توپزه‌ کۆمه‌لایه‌تیه نوێ و کاراکانی ژبانی کۆمه‌لایه‌تی کوردستان. سهره‌لدانی بزاونته ره‌گه‌زی و پيشه‌پی و ماف و یسته‌کان هینده‌یتر ئەرک و پیناسه و پیکهاته و کۆمه‌لناسی بزاونته‌که‌یان گۆپی و خستیانه

چوارسه‌د سأل ده‌دات. له‌ماوه‌ی ئەم چوارسه‌د سألهدا و له‌گه‌ل گۆپان و گه‌شه‌ی کۆی پیکهاته و په‌یوه‌ندیه‌کانی جیهاندا، کورد هیشتا نه‌یتوانیوه‌و نه‌ گه‌یشتۆته سهره‌کی ترین و سهره‌تایی ترین خالی مانیفیستی ئەم میژووه‌ چوارسه‌د سألهدا، که‌ رزگاری نه‌ته‌وه‌یی و نیشتمانییه. به‌ روویه‌کی دیکه‌دا، کورد له‌ قۆناغه میژوویه‌که‌ی خۆی جیماوه. جیمانی که‌ ته‌نیا ریگای مانه‌وه‌ی شۆرش و په‌راویزی ئەم شۆرشانه و جیهانه. کورد بۆ گپه‌رانه‌وه‌ی خۆی بۆ ویردانی جیهانی سهرده‌مه‌که‌ی ئەمه‌ی به‌گونج‌واترین میکانیزم زانیوه. کورد گه‌لی دهرکراوی میژوو بووه، بۆیه هه‌میشه له‌ ریگای ئەم هه‌ولانه‌وه و یستوبه‌تی بیتته‌وه ناو

سهره‌ خۆ بوون، کارکردنه له‌ بوونیدانی گه‌ل و تاکیکی وشیار، که له‌هه‌موو چه‌مه‌کانی ژبانه‌دا، ناسنامه‌ی نیشتمانیی و کولتوریی خۆی ناسبکات. رسکانی کۆمه‌لگایه‌که، که هه‌موو قۆمه‌کانی چه‌وسانه‌وه، له هه‌موو ئاسته‌کاندا ره‌تکاته‌وه. خه‌لق و ئافراندنی مرۆفیکه، هیزی پارێزگاری ئازادی و دابینکردنی سهره‌خۆیی و فره‌چه‌شنی و هه‌لکردن و ئاسانگیری هه‌بیت.

میژووی جیهان، سهره‌پرای ئەوه‌ی نه‌یتوانیوه، به‌لام هیشتا ههر ماوه و له هه‌ولدايه. گه‌شه‌ی ده‌وله‌تان و له‌دايکبوونی ده‌وله‌تی دیموکراتیک و مۆدێرن و به‌رفراوان بوونی ماف و ئەرکی هاوولاتی و هاو‌نیشتمانی، ئەرک و مافی نوێشی خستۆته ئەستۆی ئەم بزاونته. به‌لام

به‌رده‌م واقعی نوێ.

ده‌زانی سهره‌پرای ئەوه‌ی جیهانی نوێی سهرمایه‌ وه‌ك واقعیکی سه‌پاو گه‌یشتۆته ولاتانی داگیرکهری کوردستان، به‌لام دیموکراسی و مۆدێرنیته له‌م ولاتانه‌دا ته‌نیا له‌قۆمه‌ سهر‌بازیه‌که‌یدا ئاماده‌یه‌و هه‌یچ بنه‌مایه‌کی دیموکراسی و کولتوریی سهرمایه‌ش بوونی نییه، جگه‌ به‌رخۆری و په‌رگه‌یری. گشتگیر بوونی دیموکراسی و چارنامه‌ی مافی مرۆف، بزوتنه‌وه‌ی ژنان و جیهانگیر بوونی گوتار و ئیدئۆلۆژییه‌کان و ره‌وايه‌ته زه‌به‌لاحه‌کان، گۆپانی رۆلی دین و ئەرکه کۆمه‌لایه‌تییه‌که‌ی ههر هه‌موو له‌ کۆمه‌لی کورده‌واریدا، به‌ پێچه‌وانه‌ی ولاتانی داگیرکهر گشتگیرتر و شوین دانهرتربوون و

چه‌مکی رزگاری وه‌ك دیارترین سیمای بزوتنه‌وه‌ی کورد ئاست و ده‌سه‌لات و کاریگه‌ری له‌گه‌ل ئەم گۆپانه‌دا تا کوێیه و چه‌نده گۆپانی به‌سهردا هاتوو؟ دووچاری چه‌ گۆپانیك بووه له گه‌شه‌ی تۆرگانیکی خۆیدا گۆپانی چلۆنایه‌تی دیوو یا نا؟ قۆناغی رزگاری نه‌ته‌وه‌یی و سهره‌لدانی نیشتمان وه‌ك بوونییکی کولتوری و جیگیر له‌ویژدانی گشتیداو رۆلی میژوویی و سیاسی ناسیۆنالیزمی کورد و چوونه‌ قالی گونجاوی خۆیه‌وه‌ تاچ ئاستیک بووه؟ ئەگه‌ر شۆرشی فره‌نسا به‌ بنه‌ما بگه‌رین وه‌ك هینده‌ری گوتاری به‌رژه‌وه‌ندی نه‌ته‌وه‌یی و نیشتمانی، یا ناسیۆنالیزمی نیشتمانی، ته‌مه‌نی ئەم ناسیۆنالیزمه‌ خۆی له

كارىگەرى راستەوخۇيان بوو ۋە ھەيە. ئەم گۇراناھ ش سىفەت ۋە ئەرك ۋە تايەتمەندى نوۋى بەم بزاتە ۋە چالاكانى دەبەخشن.

چەمكى مافخوۋازى

چەمكى مافخوۋازى بزوتتەھەي كورد سىفەتتىكى ناوھەناۋىي ئەم جەريانە ۋە لېكندەھو ۋە پۇلئىكردنى ئالۇزى ۋە تەنگەژەبەكى ئەوتۇى نىيە، كە پىويست بە تيۋرئەكردن ۋە شۇفە بكات. بزوتتەھەي كۆمەلايەتتى ۋە سقىل ۋە سىياسىيەكان بەشۇبەبەكى گشتى بەرئەنجامى پىشپىلكردن ۋە گرتتەھو ۋە زەوتكردن كۆى ماف ۋە داخوۋازىيەكى رەوان، كە پىگە ۋە پالپشتى كۆمەلايەتتى ۋە جەماوەريان ھەيە. پىگەي كۆمەلايەتتى ۋە جەماوەرىي مافەكان خۇيان سىفەتتى بزوتتەھەي بە جەريانەكە دەبەخشن. يەك لە سىفەتە ھەمىشەبەبەكانى بزوت جەماوۋرىي ۋە درىژخايەن ۋە رەوابوونە. ھەرسى تايەتمەندى باسكراۋ لە سروشتى ترين ۋە سەرەتايى ترين تايەتمەندىيەكانى بزوتتەھەي دىمۇكراتىكى رزگاربخوۋازى كوردستانن.

چەمكى رزگارى

گرنى رزگارى ۋە فۆرمىك لە رزگاربخە كە ئەم بزوتتەھەي ھەولى بۇدەدات ۋە ھە ستراتىژى بلىندى خۇى باسو ئامازەي بۇ دەكات. ئاستى ئەم فۆرمولەي رزگارى تا كوئىنەيە ۋە چ ئاستى لە جەماوەر ھىزە كۆمەلايەتتىيەكانى كۆمەلى كوردەۋارى ۋە چىن ۋە توپۇ ۋە لايەكانى كۆمەل دگرئەمە؟ ئەگەر رزگارى لە بزوتتەھەي كورددا بە سىپنەھەي ھەموو ئاستەكانى چەوسانەھەي نەتەھەي ۋە پاككردەھەي كۆى كارىگەرى ۋە زەبەرەكانى دەسەلاتى داگىركەرى كوردستان بزائىن. لەدوو ئاستدا ئەم فۆرمە لە رزگارى جىگاي باسە ۋە پىويستى بە پامان ۋە خوئىندەھەي زىادكردى زىادەي جىددى ۋە بنەمايى ھەيە. لەئاستى يەكەم دا ئەگەر بزوتتەھەي كورد بگاە يەك لە داخوۋازىيەكانى، واتە سىپنەھەي ۋە پاككردەھەي سىياسەتتى سىپنەھەي نەتەھەي لەكۆى رەھەندو ئاستو بوارەكاندا، كە دەسەلاتى داگىركەرى كوردستان تا ھەنووكە پەپرەۋىيكردو، ئەم ئاستە لە رزگارى تەنيا دەتوانى

چارەي كىشەي چەوسانەھەي نەتەھەي بكات، ئالۇزى ۋە كىشەكۆمەلايەتتىيەكان ۋە ناھارابەرى كۆمەلايەتتى ۋە چىنايەتتى ۋە ئازادىيە سىياسى ۋە كۆمەلايەتتىيەكان، يا ناكەونە ھەرىمى شۇرشى رزگارى نەتەھەيەھەي، يان بەكەمترىن ئاست ئاۋرپان لى دەدرئەتەھەي.

لە راستىدا لە روانگە ۋە بوچوونى تىستاي ھىزە كوردستانىيەكانەھەي ئەم فۆرمەش لە رزگارى لە رۇژەف دا نىيە. رزگارى نەتەھەيى برىتتە لە دەرچوون لە ھەموو فۆرمەكانى چەوسانەھەي نەتەھەيى چ لە لايەن داگىركەرانى كوردستانەھەي چ لە لايەن ھىزە كۆمەلايەتتى ۋە رامىارىيەكانى كۆمەلى كوردستانەھەي، بۇبە دەكرىت پىئاسەي رزگارى نەتەھەيى ۋابەكەين.

سەربەخۇ بوون، كاركردە لە بوونىدانى گەلو تاكىكى وشيار، كە لەھەموو چەمكەكانى ژياندا، ئاسنامەي نىشتمانىي ۋە كولتوروىي خۇى ناسبات. رسكانى كۆمەلگاىبەكە، كە ھەموو فۆرمەكانى چەوسانەھەي، لە ھەموو ئاستەكاندا رەتكتاتەھەي. خەلق ۋە ئافراندى مرۇفئىكە، ھىزى پارىژگارى ئازادى ۋە دابىنكردى سەربەخۇيى ۋە فرەچەشنى ۋە ھەلكردن ئاسانگىرى ھەبىت. دروستكردى گەلو نىشتمانىكە، لە سەر پاراستنى كەرامەتتى ئىنسان ۋە مل نەدان بۇ بالادەستى چەوسىنەرانەي ھىچ گەلو ھىزىكى بالادەست، لانىكەم لە پرووى فكرىي ۋە لە رەھەندە عەقلىنى ۋە لۇژىكىيەكەيدا. جولانى ۋە بىژدانى گشتى گەلو ھەر تاكىكە، كە ھەست بەبوونى خۇى ۋەك كاراكتەرىكى چالاكى مېژوو بكات. بەرھەمەتئانى بوون ۋە شارستانىيەتتە لە مېژوو ۋە مامەلەي رىبوارى لەگەل نەكەن. نەسپئەھەي ۋە سەربەخۇى خولقان ۋە رسكان ۋە ئامادەكردى ئاۋەھا گەلو كولتوروىكە. بىرپار نىيە تەنيا برىتى پىت، لە /جوولەبەكى مىكانىكى/ بۇ سازدانى شتى بەناۋى دەولت. راستە ئەگەر ئاۋەھا كۆمەل تاكىكت ھەبوو، سەربەخۇيى ھەمىشە گونجاۋو دەست پىي رادەكات. ۋەگەرنە دەبىتتە ”مەحالىكى مېژووىي”، ۋەك ئەھەي تائىستا لە

كوردستان له پروسه يه كې دريژخايه نې بېرليكراره ي پيش داريژراودا، له به سستې ليكه وته كاني ټه و چه مكه و به جيهاني بووني سه رمايه دا، جوړه موډېرنيزا سيونتيكي فره تريان له خو نيشان داوه. يه ك له م گه شه و نوې بوونه وانه كه به زه قې ده ركه و توه و له كومه لگاي كورده و اريشدا به كارايي هه ستي پنده كړيټ، بزووتنه وه كومه لايه تيبه كانه كه به هوي سيفه تي كومه لايه تي بووني خو يانه وه هه ناويكي جه ماوه ري و دي موكرا تيكيان هه يه.

ټه م بزووتنه وه كومه لايه تيبه له دهره وه ده سلا تي سياسي داگيركهرې كوردستان بوونه ته به شيك له بزووتنه وه ري زگار يخوازي دي موكرا تيكې گه لي كوردستان، له گه ل ټه م بوون و هاوه لوپس تيبه دا وه ك ميكانيزميكي گوشار له سه رده سه لات هه ول ټه دن به شيك له داخوازيه كاني خو يان و بزواتي كوردي ده سته به ركه ن. هاوكات ټه م بزووتنه وانه خاوه نې كه ساپه تي تايبه تي خو يانن. هه لگري داواكارې و مايفيستي خو شيانن. ټه م بزووتنه وه كومه لايه تيبه به شيكي به رچاوي كومه لگاي سقيل و هه وي تي دي موكرا تيزه كوردي خو يان و كومه لگا و ته نانه ت بزووتنه وه ري زگارې نيشتماني كوردستان يشن، كه هه لگري “دزايه تي سه ره كي” main contradiction كومه لگاي كوردستان و ده سلا تي داگيركهرې كوردستانه. به م مانايه، كه ټه م بزووتنه وه كومه لايه تي ره گه زي و پيشه يانه ي كه پيكه اته ي بنه ماي كومه لگاي سقيل و ره وتي دي موكرا تيزه كوردي كومه لن، خوازياري وه دي هاتن و به پروژ بووني ويست و داخوازيه كاني خو يانن. راسته ته مه ني بزووتنه وه ري كوردستان خو ي له سه دان سال ده دات، ده بې ټه وه ش بزايين ته مه ني ټه م بزواته كومه لايه تي و سقيل و باسكرا وانه ش خو ي له په نجا سال ده دات. بزووتنه وه ري كوردستان ده بې بو ده سته به ركه ردي بوون و مافي ټه مان ناماده ي كاژخست و خو نوې كورنده وه يه كي ټاوه زي و كوردي يي يټ. بزواته كاني ژنان، كرېكاران و رووناكيران، بزواتي ره وشه نكهرې و كوي كومه لگاي سقيلې كوردستان تا ټه م

ميژوي كوردا بووه. هيژي سه ربه خو خواز هيژي بوونيات ناني نه ته وه ي موډېرنه، خه لقي وشيار و ويستي هاوشاري و هاوولايه. بو گه ل و كومه لگايه كي وه ها، هيچ هيژو ده سه لاتي ناتواني دي موكرا تيك و دادوه رو خه لكي يټ، ټه كهر هيژيكي سه ربه خو خواز نه يټ. سه ربه خو خوازي شه ري نابه رابه رو سه پاني ويستيكي ټيراده گه رايانه نييه. ټه فلانيه ت و وشياري و دادگه ري و ويستي جه ماوه ره، له چركه ساتي گونجاوي خو يدا. ياده يټ له چه وسانه وه و ديكتاتوريه تي سياسي و چينايه تي ټازاد يټ، يا له هه موو فورمه كاني چه وسانه وه. هيچ بزووتنه وه و شوړش و هيژيكي كوردي (مانا په يدا ناكات و نايټه بوونيكي ميژوي) ټه گه ر كوي فورمه كاني چه وسانه وه هه لته نه كيني. كورده رگيز به ته واوي له و فورمانه رزگاري نايټ و بووني مانا هه لگريه، ټه گه ر سه ربه خو نه يټ. بووني كوردي تايستاش بوونيكي رپوارانه يه. مانه وه ي به سراوه به وه دي هاتي سه ربه خو يه وه له چركه ساتي گونجاوي خو يدا. هه موو هه ول و جووله يه كيش ده بې له ټاراسته ي ټافراندني ټاوه ها بوونيكا يټ وه گه رنه سه رټه نجامي بې دهر ټه نجاميه.

ټيره وه دوو زه رووره تي به لگه نه ويست به رجه سته ده بنه وه، كه برتېن له خو يندنه وه يه كي ټه مرو يانه ي تايبه ته مندييه كاني بزووتنه وه ري كوردي وه ستاني قول له سه ر چه مكي رزگاري و رزگاري و دي موكراسي. بو رمان له م دوو چه مكي پيوسته كه به وردې تايبه ته مندي و په گه ز و خسه لته و هيژه كومه لايه تيبه كاني خاوه ن رول و كار يگه ري ناو ټه م بزوتنه وه يه بناسين. رزگاري چه مكيكي وه ستاوي نه گوږ نييه، په يوه مندييه كي دياليكتيكي نه چرچاوي له گه ل دي موكراسي هه يه، هه م له ټاسته كومه لايه تيه كه يدا و هه م له ټاسته سياسي و كولتوريه كه يدا. پاش جيهاني بووني سه رمايه و به كولتور بووني دي موكراسي، لاني كه م له په هنده كولتوري و سياسي كه يدا كه زه رووره تي جيهاني بوون و گشتگير بووني سه رمايه و زامني هه بووني ټاسايش و سه رده ميانه ي، گه لاني بالاده ست و ده وله تاني داگيركهرې

ھەنووکەيى نىشىمان تەنيا چرکەساتى رزگارى نەتەوھىيى نىيە، ھىچ ھەقىقەتتەك نىيە چىنىكى دىيارىكراوى كۆمەلگاي كوردەوارى پىشەوای ئەم بېرگە زەمەنىيە ئاخىرى نىشىمانى كوردستان بکات. سەردەمى مېژووى خەبات و رزگارى نەتەوھىيى ھاو زەمانى خۆى لەدەست داوھ، ئەو ئەرك و پىداوېستىنەنى دەكەونە ئەستۆى دەولەتى مۆدىرنى دېمۆكراتىك، ئەمپرۆ لە ئەستۆى بزوتتەوھى دېمۆكراتىكى رزگاربخوازی كوردو كۆى ھىزەكانى بازەنى ئەم بزوتتەوھىدەدان. كوردستان كۆمەلگايەكى فرەپەنگى پلورالى سياسى و كولتورىيە، كە لانىكەم لە پەھەندەكانى ئاوەز و كولتور و پاميارىدا فرە پەنگى، فرەچەشنى و جەماوەر سالارە، چەمكى رزگارى ئەگەر گرېدراوى ئەمانە نەبىت، بېگومان ناتوانىت دەستەبەرى رزگارى بکات و ھىچ زەمانەتتىكى دېمۆكراتىكىشى نىيە. ئامادەيى ھىزە چەپ و سېكولار و دېمۆكراتەكان لە بازەنى بزواتى كوردستاندا سەلمىتەرى دوو راستى و واقىيى ھەرەگرنگن، كە دەبىت ھەمىشە رەچاوبكرىن و بە بەرجەستەيى لە گوتارى رزگارى نەتەوھىيىماندا پىنگە و شوپىيان ديار بىت.

يەكەم: بزواتى دېمۆكراتىكى نىشىمانىي كورد خۆى بەكاركردو خەسلەت دېمۆكراتە. بەفراوانى و لەئاستىكى بەربلاودا جەماوهرىي بوووتەوھ. ھەرئەم جەماوهرى بوونە تايبەتمەندى ھەلكردن، ئاسانگىرى مۇداراو فرەچەشنى لە رووبەرى سياسىدا پىنەخشىوھ. روونە كە ئەم تايبەتمەندىيە باشە، بەلام بەس نىيە. دەبى لەئاستەكانى دادوھرىي كۆمەلەيەتى و خۆشگەزەرانى و دادوھرىي گشتىشدا خۆى بنووتىت و بەكردە بەرجەستە پىنەوھ. زامىنكردى زۆرتىن مافى جەماوهرى زەحمەتكىش و كرىكاران و خەلكى ھەزارو چەوساوھى كوردستان دەبى لە پرنسىپە فكىرىي و كردهيىەكانى ئەم بزوتتەوھىيە بىت. سېنەوھى ھەموو ئاسەوارەكانى ھەلاواردنى پەگەزى و چەوسانەوھى ژنان و كۆى ياسا و نەرىت و بەربەستە دىنى و پياوسالارەكانى سەر رىگاي بەرابەرى ژنان رەھەندىكى جىددى و بىرنەكراوى بزوتتەوھەكە

چرکەساتەش بە وردى و وشيارىوھە ئەم راستىيە فامكردوھە كىشەي دىنامۆى بزوتتەوھى كوردو ھىزى بزوتتەرى ئەم بزواتە كىشەي نەتەوھە رزگارىي نەتەوھىيە، بەلام ئەوھەش دەزانى كە رزگارى نەتەوھىيى بى دېمۆكراتىزە بوون و ھاوشان خەبات بۆ رەوانەوھە كەمكردنەوھى چەوسانەوھى چىنایەتى و لېدان لە گوتارى پىاو سالارىي و كەمكردنەوھە نەھىشتى ھەلاواردنى پەگەزىي و رىگاي پەخسانى بنەماكانى دېمۆكراسى، ناتوانى مرؤفى كورد لە كۆى فۆرمەكانى چەوسانەوھە پيارىزى، يا ئەم فۆرمانە لەئاستىكدا راگرىت كە نەبنە لايەنى زالى كۆمەلى كوردەوارى. بەتايبەتى كە ھەنووكە دوو نمونەي سەرنەكەوتووى “باشوور و خۆرنشىن” بە بەرجەستەيى لە بەردەستدان. باشوور لە پەھەندى دادوھرى كۆمەلەيەتى شكانى تۆلىگارىشى سياسىدا، خۆرنشىن لە سەپانى دىكتاتورى سياسى و سېنەوھى تايبەتمەندىيە رەگەزىيەكانى بزواتى ژنان و بەسەربازخانەكردنى كۆمەلگادا.

ئالۆزبوانى كۆمەلگاي كوردستان و كۆى پەيوەندىيەكانى ژيان لە ھەموو رووبەرو پەھەندەكاندا، بەرژەوھەندى تاك و گەشەي تاك چەقتىي و بەرژەوھەندىخوازی، كە ئىلزامىك نىيە بەرژەوھەندىيەكانى تاك و كۆى كورد لە راستاي گشتى بزوتتەوھى كوردستاندا بىت. زۆر كات نەك شان بەشانى يەك لە جولەدانىن، بەلكو رووبەرووي يەكتر و دەشتوانن بەرىەك بكەون. گواستەوھى ئەم ئالۆزىانە و چىنپان لە ھەناوى بزواتى كورددا، بەجۆرى كە لەيەكىتتىيەكى بابەتیانەدا ھەولى چارەسەرى كىشەي سەركى بدەن و خەبات بۆ رەوانەوھە سېنەوھى چەوسانەوھى نەتەوھىيى ئامانچ بىت، ئەركىكى مەزن و ئالۆزە. ھەموو بزوات و تاكو جولانەوھە كۆمەلەيەتى و رەگەزىي و چىنپايەتتىيەكان ھەست بە پەراويز كەوتن نەكەن و لەگوتارى گشتى رزگاریدا پىنگە و مافىان ديارىت، ئاست و فۆرمى ئاسۆى رزگارى روونتر دەكاتەوھە خەسلەتى دېمۆكراتىك بەكۆى بزوتتەوھەكە دەبەخشىت و زامنىكى گرنكى سەرھەلدان و بوونى دەسەلاتىكى دېمۆكراتە لە داھاتووى كوردستاندا. چرکەساتى

بیت، به کردوهه شان به شانی کیشهی سهره کی بربینه پيشهوه. هه لپه ساردنو به پهراویزکردنی هه رگام له م رهه ندانه زه بری جیددی له کیشهو دژایه تی سهره کی و کوی بزووتنه وه که ده دات. سهره پرای هه موو ته مانه شیاوه بو رزگاری دۆخی کۆمه لایه تی بناسین.

بۆردیو ده لی: دۆخی کۆمه لایه تی له ههر دوو ئاراسته ی ستونی و ئاسۆیی دا ده بیته ره چاوبکه یین. له ئاراسته ئاسۆیه که ییدا دوو بالی ده ست کورتانو ده ست پیران ئاماده ن، له پینگه و تپروانینیانوه به ده ست پری و ده ست خالییه وه چاودیری رزگاری ده کهن. پرده ستان و ته وانیه که زۆرتیرین بارستانی و فراوانی قه واره ی سه رمایه یان له ده ستدایه، قه باره ی سه رمایه یان بریتیه له و سه رمایه ئابووری و کۆمه لایه تی و کولتوورییه که کارکه ریکی کۆمه لایه تی له ده ستدایه. رزگاری له روانگی ته مانوه به ده ستگرتتی گۆره پانی کۆمه لایه تی و کایه ی به ناو ئازادی ئابووری و دیمۆکراسی بازاره. له وچه رکه ساته دا که کارگپری کۆمه لایه تی ده ست کورت له سه رمایه ی ئابووری و کۆمه لایه تی و کولتوری دوورکه وته وه و گۆره پانی کۆمه لایه تی سپارده پرده سه کانه ن، ناوه روک و کارکردنی رزگاریش ده گۆریت.

دووه مه: هه نووکه بزووتنه وه ی کوردستان داینا مۆی هه موو بزاوته کانی دیکه ی کۆمه لگای کوردستانه و ههر هه ولئیکی ده ست به سه رداگرتن و مۆنۆپۆلکردنی به دلخوازی پێ ئاکام ده بیته و زه بر له کۆی بزاوته که ده دات. هه ولدان بو ئیدۆلۆژییه کردن و تاگ ره هه ندرکده وه ی، یا پاککردنه وه و سپرنه وه ی له خه سه له ته گرنگه کانی دیمۆکراسی و دادوهری و خه لک سالاری، هه م نه گونجاوه، هه م نه زۆککردنی کۆی ره وه ندی رزگاری و دیمۆکراتیه کردنی کۆمه لگای کورده وارییه.

ههر هیزیکي کۆمه لایه تی ره سه ن و جه ماوه ریی به راوه ستان و رمان له دۆخی کۆمه لایه تی کوردستان و باری گشتی ژیا نی سیاسی و پۆلی هیزه ئافرنه ره کان، ده زانی سه ره کیتیرین

کیشهی کورد کیشهی نه ته وه ییه، بۆیه بو هه رچی زووتر چاره سه رکردنی ته م کیشهو خولقانی بنه مایه کی دیمۆکراتیک ده بێ میکانیزی چاره سه ری هه رچی زووتری ته م کیشه بیته.

ده بیته هه موو هیزمان بو چاره سه رکردنی کیشهی نه ته وه یی و نه هیشته نی ته م کیشه یه بخه یه نه گه ر، تا هیزو وه مان بو چاره سه رکردنی کیشه کانی دیکه ئازادکه یین. چاره سه رکردنی کیشهی نه ته وه یی له شوڕشیکي به رینی جه ماوه ریدا زامنی بوونی ده سه لاتیکي دیمۆکراتیکه.

بزووتنه وه ی رزگاریخوازی دیمۆکراتیکي خه لکی کوردستان هه لگری هه موو سیفه ت و خه سه له ته کانی بزاو تپیکي رزگاریخوازی دیمۆکراتیکه. هیزه کانی بازنه یی، خه سه له ت و کارکردو تاییه ته ندیه کانی، جه ماوه ریی بوون و به شداری به رچاوی زه حمه تکیشان و ژنان، لاوان و هیزه کۆمه لایه تیه ره نگا و په نگه کانی کۆمه لی کورده واری، سه لمئینه ری ته م واقععه ن و ته م تاییه ته ندی و سیفه تانه یان به م بزووتنه وه یه به خشیوه، بۆیه باشتیرین و گونجاوترین ده سه ته واژه بو ته م بزاوته، بزووتنه وه ی رزگاریخوازی دیمۆکراتیکي خه لکی کوردستانه. هه لگری هه موو چه مکه ئاماژه پینکراوه کانی، رزگاری، دیمۆکراتیک و جه ماوه ریی کوردستانیه.

سه رچاوه کان:

لینین: مافی گه لان له دیاریکردنی چاره نووسی خۆیاند

بۆردیو؛ پیناسه ی رزگاری

کۆمه لێ و تار له سه ر دیمۆکراسی و رزگاری و بزاوته کۆمه لایه تیه کان

له میژووی خه باتی سیاسی رۆژهه لاتنی کوردستان به دژی کۆماری ئیسلامیدا ده تواندریت ئاماژه به هه ورازو

روژھەلاتی کوردستان، دوویات بوونەوهکان و ئاراستهکان

ئالان حەسەنیان

هاتنەگۆری هەلومەرچیکى جیاوازی ناوچهیى له بەرژەوهەندى چالاکیه ناوچهییهکانى کۆمارى ئیسلامدا، دروست بوونی هەریمکی شلەژا و ناسەقامگیری وه کوو هەریمی کوردستانی عێراق(شەرو بەربەرەکانی ئیوان پارتی و یهکیهتی، بوونی ئەم هیژانە به بەشیک له ئەجیندای ولاتانی دراوسێ)، لەولاشهوه شپوازی هەلسووکهوت کردنی هیژه سیاسى و چهكدارهکانى روژھەلاتی کوردستان (له ناویاندا حدکا و کۆمەله) له گەل ئەو هەلومەرجه تازهیهدا، نهوهدهکانى کرد به دهیهیهكى تارو تهماویى له میژوووی خهباتى سیاسى و نهتهواپهتى له روژھەلاتی کوردستاندا. ئەم دهیهیه دهکریت وهکوو دهیهی سێکردنی چالاکی و تیکۆشانى حیزبه سیاسیهکانى روژھەلاتی کوردستان لهقهلهم بدهین، لهئاکامى گوشارى راستهوخوی یهکیتى نیشتمانى کوردستان له رینگه کۆمارى ئیسلامیهوه و نیشاندانى هیماى بێدهرهتانى له لایهن حدکاو کۆمهلهوه. ههتاوه کوو کات دهروات ئاکامه نینگهتیقهکانى ئەو چهن فاکتهره ی که باس کرا له سهر توانایى خهباتى سیاسى و نهتهواپهتى روژھەلاتی کوردستان زیاتر روون و زهق دهبنهوه. هاوکات له گەل بەرز بوونی روژ له دواى روژی ههژموونی کۆمارى ئیسلامى له ههریمی کوردستان(و عێراقدا)، له ئاکامى بەرز بوونەوهی ئاستى چاوله دهستبوونی یهکیتى

نشیوو، دهسکهوت و له دهستدانى جوړاوچۆر بکریت. ئەوهی له مبابهتهدا ئاماژهی پیدهکریت ئەم هەلومەرجه دژوارهیه که روژھەلاتی کوردستان و خهباتهکهی پێیدا تیدهپهریت، له روانگهیهکی رخنهگرانه لهسهر بناغه ی پێوهندى ئیوانى هیژه سیاسیهکانى بهشهکانى دیکه ی کوردستان له گەل دهسهلاتدارانى ئیوان و کاریگهرى نینگهتیقى ئەم پێوهندیانه له سهر خهباتى سیاسى و نهتهوهیى له روژھەلاتی کوردستاندا.

پاش هاتنه سهركارى کۆمارى ئیسلامى و دهسپیکردنى سهردهمیکی نووی له خهباتى سیاسى و نهتهوهیى له روژھەلاتی کوردستاندا، دهیهی ۸۰ى زایینی سههرهپرای ههموو ههورازو نشیوهکانى دهکریت ئاماژهی پێیکریت وهکوو دهیهیهک که هیژهکانى روژھەلات دیاریکهرى مهیدان و ئاراسته ی شهر بوون له گەل کۆمارى ئیسلامیدا. بهلام گۆرانکاریه ناوچهییهکان له سههرهتای دهیهی ۹۰ دا بوو به هوکارى پیچهوانه بوونوهی بالانس و ئاراستهکان له پێوهندى خهبات له روژھەلاتی کوردستان له دژی کۆمارى ئیسلامیدا.

سههرهتای دهیهی نهوهدى زایینی دهتواندريت ئاماژهی پێیکریت وهکوو سههرهتای دهسپیکى سهردهمیکی جیاواز له دهی پێشووتر(ههشتاکان). لهبهر زۆر هوکار، بوو موونه؛

رۆژه‌لاتدا قەت ئەوەندە دوور نەبوو. ئەم کەلپنە گەورەپە ئەو ھەلە ی بۆ کۆماری ئیسلامی رەخساندووہ کہ ئەم کەلپنە لە بەرژەوہندی خۆیداو بە بەکارھێنانی ھیزی کوردی دەرەکی و نارۆژھەلاتی، پڕ بکاتەوہ. بەکار ھێنانی ھیزو لایەنیک کہ نہ لە بەرژەوہندییەکانی کورد لە رۆژھەلاتی کوردستان تێدەگەن نہ لە بەرژەوہندی خۆیاندا دەبینن کہ بەرھەلەستکاری کۆماری ئیسلامی بکەن، بووہ بەھۆکاری پڕشو بڵاویونی توانا مرۆڤییەکانی کورد لەھەلساندنەوہو پەرەپێدانی تیکۆشانی سیاسی و نەتەواپەتی لە رۆژھەلاتی کوردستان. کۆماری ئیسلامی توانیویەتی لە پڕگای پیادەکردنی پڕۆژە راستەوخۆیان پشتگیری کردن لە تیرۆرکردنی چالاکووانانی سیاسی و ھیزی رۆژھەلاتی کوردستان نیشتەجێ لە ھەرێم، بەکارھێنانی دەسەلاتی سیاسی ھەرێمی کوردستان لە سێکردنی چالاکسی سیاسی و نیشتمانی ھیزی بەکانی رۆژھەلاتی کوردستان، بە ھەرزانترین قییمەت، خەباتی سیاسی و نەتەوایی لە رۆژھەلات تووشی شپەرزو سەرلێشیواوی بکات.

دەسپێکردنەوہی شالۆپکی نوێی تیرۆری چالاکووانانی سیاسی و ھیزی رۆژھەلاتی کوردستان نیشتەجێ لە ھەرێم لەم رۆژاندا ئەوہ دەرەخەن کہ بەداخوہ رۆژھەلاتی کوردستان و خەباتەکە لە چاوەپوانی سەردەمیکی نوێی تراژیدیای کۆرژان و تیاچوون بە دەس 'براکانیانەوہن' لە باشووری کوردستاندا. سەرنجراکیش لێرەدا ئەوہپە کہ ئەم تراژیدییانە کوردی رۆژھەلات لە ئیستائو نەوہدەکاندا بەسەرپھاتووہ شتیکی تازە و پێشتر تاقینەکراوہ نە. لە راستیدا خەباتی ئیستای رۆژھەلاتی کوردستان، سێکردن و لە خۆپنا گەوزاندنی بە دەست 'براکوورەکانی' بەتایبەتی لە باشووری کوردستان پێشینی دەپینی ھەپەو دەگەرپتەوہ بۆ ناوہراست و ئاخری دەپە ٦٠ زایینی، سەردەمی ھاوخبەباتی لەگەل مەلا

مستەفا بارزانی. لەوسەردەمەشدا (لەکاتی ھەلگیرساندنی خەباتی کورد لە باشوور لە سەرەتای ٦٠ تەکاندا) مەلا مستەفا تا پێش وەرگرتنی یارمەتی مالی و نیشتمانی لە ھەمەپەزا شای ئێران چێژی باشی لە یارمەتی و دلسۆزییە ھەمەلایانەکانی کوردە خەباتگیرەکانی رۆژھەلاتی کوردستان وەرەگرت. بەلام کہ کاتیک ئاراستەکە بەرەو رژیمی ھەمەپەزا شای ئێران گۆردرا، مەلامستەفاش وەکوو پێرەکانی ئیستای باشووری کوردستان زۆر بپەرھمانەو چاوەچنۆکانە بۆ رازی کردنی ھەمە پەزا شاو دەزگای ساواک کەوتە قەلاچۆکردنی خەباتگیرانی رۆژھەلاتی کوردستان، بە پۆل گرتن و تەحویل دانەوہیان بە ئێران. بارزانی لەو سالاندا رپبەرە گەنج و نیشتمان پەرورەکانی خەباتی رۆژھەلاتی کوردستانی خەلتانی خوین کردو ھەولێ بوواندەنەوہی خەباتی لە رۆژھەلاتی کوردستان بەساوایی لە گۆرنا. ھەرچەندە ناوھێنانی ئەو تیکۆشەرە رۆژھەلاتیانە کہ بوون بە ئامانجی سیاسەتە دزیو و چاوەچنۆکانە ی بارزانی و سەرکردایەتی شۆرشێ ئەو سەردەمی باشوور زۆر لاپەرەن پڕدەکات، بەلام گرتن، ئەشکەنجەدان، ئیعدام کردن و پاشان بە دەستەوہدانی تەرمەکە ی سلیمان موعینی بە دەزگای ساواکی رژیمی ھەمە پەزا شا مەوونە ی بپەزەیی بوون، نزمبوونی ئاستی نەتەوایی ھیندیک لە ربەرائی باشوور، و قەلاچۆکردنی خەبات لە رۆژھەلاتی کوردستان بە دەست ھیزی کوردی لە باشوورە.

ھەلسەنگاندنی ئاسەوارەکانی دارمان و نەھیشتنی خەبات لە رۆژھەلاتی کوردستان بە دەستی رییەرائی سیاسی باشووری کوردستان لە دوو سەردەمی جیا دا چەن راستی دەرەخەن:

یەکەم: چەوسانەوہ، لە ناوہردن و خراپ کەلک وەرگرتن لە خەباتی رۆژھەلاتی کوردستان لە لایەن ھیزە سیاسییەکانی پارچەکانی تری کوردستانەوہ(لەم باسەدا رییەرائی سیاسی

دەكەت و دەقۆزیتەو. یەکیك له بەر بەستەکانی خەباتی سیاسی و نیزامی (بەستراوە بە حیزبە سیاسەکانی رۆژھەلاتی کوردستانەو) بەستراوە بە فاكتەری پێوەندی ئیوان توانا(کاپاسیتی)، گۆرانکاری و شیۆهی بەرپێوەبردنی بزوتنەووەو هەیه.

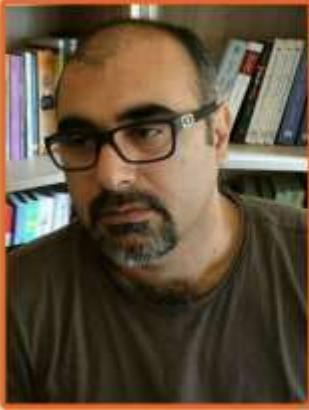
چوارەم و دوواین: وەك ئاماژەى پیکرا، ریبەرایەتى سیاسى حیزبەکانی رۆژھەلاتی کوردستان و شیۆهی هەلسوکەوت و تیروانینیان لەمەر گۆرانکارییەکان، ئەوان وەکوو بەرپرسیاری یەكەمى ئەم هەلومەرجەى تىستای خەبات لە رۆژھەلاتی کوردستان دیاری دەکات، بۆیە (هەر چەن زۆر درەنگیش بوو) دیسان پێویستە پێداچوونەو بە سیاسەتەکانیاندا بکەنەو. هەر وەها ئەو هیزانەى کە لە پێوەندییەکانیاندا لە گەل کۆمارى ئیسلامى خوین خەباتى رۆژھەلات هەززان فرۆش دەکەن پێویستە پاشەکشە لە هەلسوکەوتى چەواشە کارانەیان بکەن لە ئاستبەرزى نەتەوہیى کۆمەلگای رۆژھەلاتى کوردستان بە خراپى کەلک وەرنەگرن.

باشووری کوردستان) شیۆهیهکی سیستماتیکی بە خوێهوه گرتووه. لەو وێنانهدا کە باسکران، رژیمە جیاگیاکانی ئێران لە بەرانبەر پەنادان و یارمەتیدانی هیزە سیاسیهکانی باشووردا، ئەم هیزانەیان بۆ لە ناو بردنی تاك و خەباتی سیاسی و نەتەوہیى لە رۆژھەلاتی کوردستان بە ئاسانی بە قەناعت گەیاندوو و بەکاری هیناوه.

دووہەم: ئاوردانەوہیەك لە نسكۆ و تراژیدیاکانی ناو خەباتی سیاسی و نەتەوہیەتى لە رۆژھەلات (کە لە ئاکامى ئەو پێوەندیە نابەرانبەرەدا هانتۆتە ئاراوہ) دەریدەخەن کە جیاوازییەکی ئەوتۆ لە ئیوان رابردوو و ئەورۆی خەباتی رۆژھەلاتی کوردستاندا نیە، هەر بۆیە ئەگەر خەبات لە سەر ئەم رێچکەیه درێژە پیدریت هیواکان نەزۆک و دەسکەوتەکان نادیار دەبن. بە کالابوونی خەباتی سیاسی و نەتەوہیى رۆژھەلات و کەلکی خراپ و ناپەوان و وەرگرتنی لە لایەن هیزى سیاسى بەشەکانى تری کوردستان(وەك دروست کردنی حیزبى نیابەتى)، تەنانەت لە کاتی دەرکەوتنى 'هەلى میژوویى' و هاتنە ئارای گۆرانکاری لە ئێران و رۆژھەلاتی کوردستان، کاریگەرى نەگونجاو لە سەر ئاراستەى دەسکەوتەکان دادەنیت.

سێهەم: ئەو کەسانەى کە ریبەرایەتى بزوتنەووەو خەباتى رۆژھەلاتى کوردستانیان کردوو و دەیکەن بەرپرسی سەرەکین لە ئاکامەکان و قەتیس مانەوہى خەبات و پرش و بلاو بوون و زیانیکی زۆرى مرویى لە رۆژھەلاتى کوردستاندا بەم لاو ئەولادا. دوزمێکی درپندە، کیشەى 'کەم بوونی هەلبژاردەکان' و جیۆپۆلیتیکیکی نالەبار لە رۆژھەلاتى کوردستان وەکوو سەرچاوەى هەموو سەر بوون و هەرەسەھینانەکان ئاماژە پێدەکریت. بەلام لە راستیدا ئەو بزوتنەوہى رادیکال، بە ریبەرایەتى کارامەو ستراژیکی درێخایەنە کە هەل دروست

كورد، بوونتيكى ستروكتورال

شاهو حوسهيني

شوناسو بوونتيكان خولفاندوهو بهسيتيني بهردهوامى دهسلاتو پاوانخوازيتي كولونياليستانه خويان تيارهخساندوه.

له راستيدا پارادايىمى روزهلات ناسى (orientalism) بهشيك له رهوتى فورموله كردنى كلتورى بوو كه له ههناوى خويدا سيمبولى نهويترسازيكي ئانتولوزيكي بوو كه بهساز كردنى نهويكيتر شوناسى خويان ريخستو بهرهه ميان هينا، دريدا له مەر رهوتى بهرهه م هاتنى مانا باس له "كايه جياوازي" دهكات، بهجورى كه ماناي هەر شتيك دهرهسته به جياوازي و بهدى هينانى مهودا لهگهلهوى تر، بهم شيويهه له كورد نهويكيتري دريدايي كه خوي غاييهو بههيچ شيويههك مهجالو ئيمكاني دوانى لهسر خو نيه، بهرهه ميان هينا .

له راستيدا كورد توبزهيهك بوو كه لهلايهن نهو چوار نهتهوه بالادهسته وهك سوبزه بهرهه م هات، بوونو سوبزهيهكي بالادهسته كه سازكهو به بهرهه مهيني خوي بوو به كهلك وهرگرتن له گوتارى فوكويي، گوتار به ماناي حالهت يا نيزاميكي مانايي كه بههوي بهردهوامى نيزامهكاني كومهلايهتي بالادهسته زال بهرهه م هانوهو و لهخزمت بهردهواميشيان دايه، به واتايهكي تر نيزاميكي شناختي كه بهتووندى كونترول

گيرانهوهي "نهويتر" لهدهلاقهه روزهلات ناسيهوه (Orientalism)

كورد وهك نهوي تری فارس، عههه بو تورك بوونتيكي ساز كراو و دارپيژراوه لهلايهن نهوانهوه، بويهش زهين و مينتاليتتهي كوردی روزهلاتی، باشووری و باكوری و روزهتاويي واته كورد بوونيان جياوازي تيدا بهدى دهكرت. ههر نهتهويهكي بالادهسته لهو ولاتانهي كوردی تيا پارچه كراوه، لهدهلاقهه زانستو بهيبي شوناسى دهسلات، كوردی وهك نهوي تری خو پيناسه كردوه و فورم و قابلي هويويهتي بو دارشتهوه، به كورتی بوونتيكي داگيركراوه لهلايهن چوار دهسهلاتهوه شووناسيكي روالهتي و زهيني پي بهخشاوه.

نهوهي راستی ييت نهو چوار دهسهلاته كوي گشتيكي ئالوزيان وينا كردوه وهك كورد كه هيچ پتوهنديهكي به كوردی راستهقينهوه نيه، بهلكوو تهنيا بهرهه م زهيني و هزري خاوهن قهلهمانيكه كه لهزي دهسلاتي گوتاری فهرمی حكوممهتدا،

سوپزه و بالادست، دهستی کرد به فۆرمۆله کردنی پارادایمی رۆژه‌لانتاسی و هیژیکی بالادست وهك سوپزه له بهرامبه‌ر خۆیدا، ئەوپتریکی ئۆبژه‌یی ساز کرد و بهم شیوه‌یه دابراپیککی قوول له‌ناو کۆمه‌لگای کوردیدا ساز بوو، واته به پهرسه‌ندنی کولتووری چه‌پی لئینیستی، دوانه ساز کردن، دابه‌ش کردن و سنوورسازی له نیوان ئەوانه‌ی وهك من بێرده‌که‌نوه و ملکه‌چی ده‌سه‌لاتی منن وهك خود و ئەوانه‌ی وهك من بێرناکه‌نوه و ره‌خنه‌گری ده‌سه‌لاتی منن وهك ئەوی تر ده‌ستی پێکرد و له‌هموو که‌ره‌سه‌به‌ك که‌لک وهرگیرا بۆ له‌ناو بردنی ئەوی تر و یه‌کپارچه کردنی هه‌مووان له‌ناو جه‌غز و بازنه‌ی من وهك خود.

بهم پێیه ئەگەر کورد نه‌توانی خۆی له‌ده‌لاقی رۆژه‌لات ناسی بۆ روانین به‌ نیه‌به‌ت هیزه‌کان و لایه‌نه‌کانی تری کوردی رزگار بکات و له هه‌مان کاتیشدا خۆی وهك په‌راویزخراو بخزێنێته‌ ناو ده‌ق و بێت به‌به‌شیک له‌ده‌ق و به‌م شیوه‌یه به‌ستین بۆ کۆمه‌لگایه‌کی

بێ‌ناوه‌ند بڕه‌خسێنیت به‌جۆری که‌ لۆژیکی دوانه‌سازکردنی خودی بالادست و زال لاواز بکات، ئەوا رۆژ له‌گه‌ل رۆژ وهك ئۆبژه‌یه‌کی لاواز په‌راویزتر ده‌خریت و له‌ناو ده‌چیت، بۆ ئەو مه‌به‌سته‌ش پێویسته کورد پێداگری بکات له‌سه‌ر نۆرم و ئەرزشه گشتگیره‌کانی وهك ئازادی، مافی مرۆف، یه‌کسانی، دیموکراسی و عه‌قلائییه‌ت، به‌لام نه‌ك فۆرمالیته‌و ریتۆریک ئەو جۆره‌ی که ئیستا هه‌به‌.

بۆ رۆژه‌لاتی کوردستان، دوا‌ی نزیک به‌ یه‌ك سه‌ده له‌ خه‌بات و فیداکاری بۆ رزگاری نه‌ته‌وه‌یی، هیشتا له‌ سه‌ره‌تایی تیر و پشکی

ده‌کریت و له‌نیوان بوونه‌کانی ناو کۆمه‌لگادا سنووربه‌ندی ساز ده‌کات. ئەوان له‌سێ به‌شدا کاریان کرده‌ سه‌ر به‌ره‌م هینانی کورد وهك ئۆبژه که بریتین له‌:

١_ توێژینه‌وه‌ی ئاکادیمیک، هه‌موو ئەو پسپۆر و نووسه‌ر و توێژه‌رانه‌ی که له‌ خزمه‌ت به‌ره‌م هینانی کورد وهك ئەوی تر بوون بۆ به‌رده‌وامی خودی بالادست.

٢_ جۆری شیوه‌ی بێرکردنه‌وه و ناسینه‌وه له‌سه‌ر بنه‌مای شیوه‌ی تپییستمو‌لۆژی خودی بالادست، که ده‌بوو به‌هۆی خۆپێناسه‌ کردنی کورد وهك ئەوی تری خودی بالادست و له‌خزمه‌ت به‌رژه‌وه‌ندی ئەواندا.

ئهو‌ی راستی بیت ئەو چوار ده‌سه‌لاته‌ کۆی گشتیکی ئالۆزیان و پنا کردوه وهك کورد که هیچ پێوه‌ندییه‌کی به‌ کوردی راسته‌قینه‌وه نیه‌، به‌لکوه‌ ته‌نیا به‌ره‌می زه‌ینی و هزری خاوه‌ن قه‌له‌مانیکه که له‌ژێر ده‌سه‌لاتی گوتاری فه‌رمی حکومه‌تدا، شووناس و بووتیکان خولفاندوه و به‌ستینی به‌رده‌وامی ده‌سه‌لات و پاونخوازیتی کۆلۆنیالیستانه‌ی خۆیان تیا ره‌خسانده‌.

٣_ ئۆرگانیکی فه‌رمی حکوومی که ئەرکی فۆرمۆله کردن و به‌فه‌رمی به‌ره‌مه‌ینانی کوردی وهك ئەوی تر له‌ ئەستۆ بوو.

به‌م شیوه‌یه رۆژه‌لات ناسی (orientalism) گوتاریک بوو که به‌که‌لک وهرگرتن له، دوانه‌یه‌کی خود-ئهو‌پتریان به‌ره‌م هینا، تا به‌که‌لک وهرگرتن له‌ ره‌وتی ئەویتر ساز کردن، بتوانن ئەویتری ژێرده‌ست له‌ناو به‌ن و به‌م شیوه‌یه فۆرم ببه‌خشن به‌ مانا، هزر، شووناس و خودیکی یه‌کگرتوو و یه‌کپارچه‌.

مووسیه‌ته‌که به‌لام هه‌ر ئەوه نه‌بوو، به‌لکوه‌ مووسیه‌تی گه‌وره‌ ئەوه بوو که کورد له‌ناو خۆشیدا وهك ئەوی تری خودی

تیمه کیشه‌مان له سهر ناوه‌که هه‌یه، کیشه‌مان له سهر لامهرکه‌زی له سیستمی سیاسی له تیران نییه و ته‌نا‌نه‌ت ده‌شلین که ئەمه پتویستییه‌کی سهره‌کیشه، به‌لام تیمه کیشه‌مان له گه‌ل ناوه‌که هه‌یه، پیت وایه ئەمه تا چه‌نده راسته، یانی کیشه‌که ته‌نیا له سهر ناوه؟

سۆران پالانی: به‌بروای من کیشه له سهر ناو نییه، کیشه له سهر ئەو تیروانینه‌یه که نه‌ته‌وه‌ی بالاده‌ست له تیراندا بو خودی فیدرالیزم هه‌یه‌تی و پینانویه فیدرالیزم ریگایه‌که که له داها‌توو دا ته‌بدیل ده‌بێ به‌جیا‌بوونه‌وه‌ی ئەو نه‌ته‌وانه له تیران، بو‌یه ئەوان دژی ئەمهن و له

لایه‌کی دیکه‌شه‌وه پینانویه که سامانی سهرچاوه سهره‌کیه‌کانی ئابووری تیران که به‌شیک نوت و گازی زوره له تیراندا، له دهره‌وه‌ی ناوچه فارس نشینه‌کانه و مه‌ترسی ئەوه‌یان هه‌یه که ئەم نه‌ته‌وانه ههر به‌ک "میژوو، زمان و سنور" له گه‌ل ده‌وله‌تانیکیتری هاو‌خوینی خویان کویان ده‌کاته‌وه و ترسی ئەوه‌یان هه‌یه له حاله‌تی ها‌تنه‌کایه‌ی سیستمی فیدرال، چونکه وه‌ک با‌سم کرد سیستمی فیدرالیزم ئەسلی ته‌قسیمی قوده‌ته له سهر ئەساسی عه‌داله‌تی سیاسی و عه‌داله‌تی کۆمه‌لایه‌تی، ئەمه‌ش ده‌بی‌ته هۆکارێک بو ئەوه‌ی ئەم مه‌رکه‌زیه‌ته تونده که هه‌میشه سهرکووتی نه‌ته‌وه‌کان ده‌کا و هه‌میشه ده‌توانی نه‌ته‌وه‌کانیتر په‌راویز خا و ئاسمیلاسیۆنی زمان، فره‌هنگ و هه‌موو شتیکی دیکه‌یان تیدا بس‌رپێته‌وه. فیدرالیزم گه‌ره‌نتیه‌که که له ریگه‌ی قانونی ئەساسیه‌وه ده‌دری

ئه‌ساسی لا مه‌رکه‌زیه‌تی ئیداری یا فیدرالیزی ئیداری، ئیداره ده‌کری.

ئه‌وه‌ی جیای ده‌کاته‌وه له حکومه‌تیکی ناوه‌ندگه‌رای، ئه‌وه‌یه که لایه‌نه‌کان یا پیکهاته جو‌راو‌جو‌ره‌کان هه‌ست به

ئه‌وه‌ی ئۆپۆزیسیۆنی فارس ده‌یلێ، ناواقیعه، ناراسته، درۆ و خو‌گیل کردنه، ئەم تیروانینه که به‌شیک زور له ئۆپۆزیسیۆنی فارس هه‌یه‌تی تیروانینیکی ناوه‌ندگه‌رایه، تیروانینیکه که نه‌ته‌وه‌یه‌کی بالاده‌ست له داها‌توو سیاسی ئیرایش دا ده‌ست به سهر نه‌ته‌وه‌کانی دیکه‌دا بگ‌ری و ئەو ته‌حه‌کوم به زمان و فره‌هنگ و جومگه سهره‌کیه‌کانی ده‌سه‌لاتی سیاسی له تیراندا بکات. له راستیدا ئەم خه‌یال و جو‌ره بیک‌کردنه‌وه و تیروانینه له دنیا‌ی ئەم‌رۆدا بێ موشته‌ری و به سهرچوو‌ه.

به‌شداری راسته‌قینه ده‌که‌ن له ده‌سه‌لاتی سیاسی و له لایه‌نه ئیداریه‌که‌شی ئەو ییۆکراتیه که له ئیداره‌کردن هه‌یه له رووی ژماره‌ی دانیشه‌تووانه‌وه ریکتری ده‌خا و خیرتری ده‌کاته‌وه. ناوه‌ندگه‌رای هه‌موو ده‌سه‌لاتیک له خویدا کۆده‌کاته‌وه و له هه‌مانکاتیش ناتوانی له ئیداره‌داندا به‌شیه‌یه‌کی ئەورو‌یی سهرکه‌وتوو بێ و به‌شداری سیاسی و له به‌رچاو گرتنی تاییه‌ته‌ندییه‌کان یان زور که‌مه‌نگه یان بوونی نیه.

پرسا‌ر: به‌لێ، وه‌ک ئاگاداریت زیاتر له دوو ده‌یه‌یه به‌شیک زوری ئۆپۆزیسیۆنی کوردی تیران وه‌کوو ستراتیژییه‌ک هه‌لبانێژاردوو، فیدرالیزم و فیدرالیزه‌کردنی تیرانیان به‌ته‌نیا مه‌به‌سته، به‌لام ده‌بینین له جهریانی وتووێژ و قسه و مشتوم‌ر کردن له گه‌ل باقی ئۆپۆزیسیۆنیتری تیراندا ئەوان جو‌ریک گاردیان هه‌یه به‌رانبه‌ر به‌وه‌رگرتنی ئەم تیمه یا فیدرالیزم یان به‌ فیدرالیزه‌کردنی تیران. هه‌ندیکیان با‌س له سهر ئەوه ده‌که‌ن که

و دارووخان و پهراویز خستن بیت؟ نه خپر فیدرالیزم ریگه له هه لوه شاندهوهی دهولت دهگری و درفته تی په کسان بو به شداری راسته قینهی هه مووان ده کاتوه له سیسته می به ریوه بردن و ئیداری و کوتایی به هه لواردن و پهراویز خستن و چهوساندهوه دئیت.

پرسیار: باشه ئه ی که ئیمه پیش گریمانه مان ئه وه بی که سیسته میکی فیدرالی دا به زرتین، بو موونه له تیران. له سیسته مهاییه کی فیدراتیودا زورت له سهر چ بنه مایه ک یا له سهر چ پیوه رو شیوه په که دهسه لاتی سیاسی یا باقی دهسه لاته کانیتیش دابهش ده کریته وه و به چ شیوه په ئه م سیسته مه داده مزری؟

سوران پالانی: دیاره سی دهسه لاتی سهره کی هه ن له سیسته می فیدرالیزمدا، که سیاسه تی کاروباری دهره وه، سیاسه تی دارشتنی تابووری و سیاسه تی سوپای نیشتمانیه، ئه وانه دهسه لاتی دیاریکراوی حکومته تی فیدرالن و ئه وانه به هاوبه شی دیاره ئیداره ده کرین، قانونی ئه ساسی گهره نته سهره کیبه بو دابهشکردنی تاییه قه ندیبه کانی دهسه لات، دیاره سی ریگا هه په بو ئه مه.

ریگای په که م: ئه وه په که مافی ههریمه کان یا په که پیکه پینه ره کانی دهولته تی فیدرالن که له ههریمه کان، ئه یاله ته کان یا کانتونه کان یا له پاریزگانان پیکی له گه ل حکومته تی فیدرالن "ناوه ند" هه ردووکیان ماف و ئیمتیازه کانیان له قانونی ئه ساسیدا دیاری ده کری، واته هه ردوولا دهسه لات و ئیمتیاز و ئه رکه کانیان دیاریکر ده کری به شیوه په کی راشکاوانه.

ریگای دووهه م: ئه وه په که حکومته تی فیدرالن دهسه لاته کانی خو دیاری ده کا و ئه وه که ده مینیتته وه ده بیته ماف و دهسه لات و ئه رکی ههریمه کان.

به نه ته وه کانی دیکه و به نه زاده کانی دیکه یا به نه وانه ی که مه زهه ب و ئایین و زمانی جیاواز تریان هه په . به مانه ئه و هه یه مه نه که نه ته وه ی بالاده ست هه په تی که ئیستا دهستی به سهر هه موو جومگه سهره کیه کانی دهسه لاتی سیاسی و تابووریدا گرتوه نایمینی. خودی ئه م جوړه له دهسه لانداریتیش که بو نه ته وه په کی بالاده ست ده گه ریته وه، له ئو پوزیسیونه که بشیدا ئه م بالا دهستی و غروره نابه پرسانانه بوونی هه په ، به لام به دنئیاییه وه له داهاتوودا ده شک. داهاتووی تیران به پروای من داهاتوویه که ناتوانی به بی فیدرالیزم ئیداره بکری. ئیمه موونه ی ئه و دهولته تانه مان هه په که فره نه ته وه ن، فره زمان، فره ئایین و مه زهه بن. هه چ ریگایه کی دیکه یان نییه یا ده بی ئه مانه به شدارییه کی راسته قینه یان له سیسته می سیاسیدا پی بکری یا ئه م دهولته تانه به ره و هه لوه شاندهوه ده چن و هه ر په که به ره و دروست بوونی په که ی نه ته وه یی سهره خو پی خو یان ده چن.

ئه وه ی ئو پوزیسیونی فارس ده یلی، ناواقیعه ، ناراسته، درو و خو گیل کردنه، ئه م تیروانینه که به شیکی زور له ئو پوزیسیونی فارس هه په تی تیروانینیکی ناوه ند گه رایه، تیروانینیکه که نه ته وه په کی بالاده ست له داهاتووی سیاسی تیرانیش دا ده ست به سهر نه ته وه کانی دیکه دا بگری و ئه و ته حه کوم به زمان و فره هه نگ و جومگه سهره کیه کانی دهسه لاتی سیاسی له تیراندا بکات. له راستیدا ئه م خه یال و جوړه بیرکردنه وه و تیروانینانه له دنیا ی ئه مپو دا بی موشته ری و به سهر چوه.

بو ئیمه نه پرسین فیدرالیزم بو نه بوته هوکار بو ئه وه ی په کپارچه یی خاکی سویسرا هه لوبه شیتته وه. بو نه بوته هوکاریک که هیندوستان ئه و هه مووه ئایینه جیاوازه، نه ته وه جیاوازه، ره نگ و بیرورا جیاوازه ی تیدایه، هه لوبه شیتته وه. بو نه بوته وه هوکاریک بو ئه وه ی ئه مریکا تووشی مالو تیرانی و کوشتن و برین

نه ته وایه تیمان هه یه، ههر چه ند ته م چه مکانه، چه مکی مهسه له ی مافی مروڤ، مهسه له ی سهروه ری یاسا، مهسه له ی دیومو کراسی، مهسه له ی مافی ژن، مهسه له ی ریژگرتن له بیرو بوچوونی جیاواز به شیک له کلتووری دانه برپاوی ههر سیسته میکی سیاسی پیشکته و تووی ته مروپه، له هه مان کاتدا ته مرو ده بینین له دهوله ته پیشکته و تووه کان که کانگای دیموکراسین په نایان بو فیدرالیزم بردووه، وه ته م سیسته مهش بوو ته هواریک بو کو تای هیئان به هه لواردن و کو تای هیئان به جیاوازی دانان و چیکر بوونی دهوله ت له هه موو بواره کانه وه. خو تیران له دهوله تیکو وه کو که نه دا و سویسرا و بهریتانیا موهیمتر نیه که ته وانیش په نایان بو سیسته می فیدرالیزم بردووه و له سایه ی سیسته میکی فیدرالیزمدایه که ته م زمانه جوړا و جوړانه، ته م پیکهاته جوړا و جوړانه هه ست به ئاسایشی سیاسی ده کن، هه ست به ئاسایشی کو مه لایه تی ده کن، هه ست به ئاسایشی ئابووری ده کن و هه ست به گهره نتیش ده کن، ته ی خو تیران له دهوله تانیکو وه کو ته مریکا، بهریتانیا و ته لمانیاش زلهیزترو کاریگه رتر نیه که سیسته می حوکمرانیه کانیان کردوته سیسته می فیدرالی.

پرسیار: زور باشه ته گهر ئیمه وا فهرز بکه ین که له کونگره یه کی سه رتاسه ری ئوپوزیسیون تیرانی، بو نمونه له ههر ولایتیک کو بوونه ته وه ته گه ری ته وه هه یه که سیسته می کو ماری ئیسلامی برووخت و هه موو که س ریگ که تووه له سه ر ته وه که سیسته میکی فیدراتیو له تیراندا داهه زری، به لام کیشه که ته وه بی که ته ساسه ن له سه ر چه ته ساسیک ته و سیسته مه داهه زری؟ ئایا جوغرافیه یان ئیداریه، بو نمونه وه ک ئالمان ئیداریه یا وه ک که نه دا به شیکو جوغرافی، نه ته وه یه؟ چون ده زانین تیران دروسته، ولایتیکو فره نه ته وه یه به لام هه مووی وا نیبه بو نمونه، تو ئیسفه هان و شیراز به پیچی دابه ش ده که ی له باری

ئیداری یا سیاسی؟ تو پیتوا به له تیراندا چون ده بی ته م میکانیزمه ته عامل بکری؟

سوژان پالانی: به برپاوی من، یه کیک له تابه ته ندیبه کانی تیران ته وه یه که خودی ته م دهوله ته له باره بو ته وه ی که سیسته میکی فیدرال تیدا بچه سپن، پیکهاته ی جیاواز و فره رهنگی تیدایه. ئیمه وه ک کورد ده بیته له سه ر ته ساسی جوغرافی، نه ته وایه تی بی، رهنکه جارئ ته و پرسیا ره بیته پیشه وه، ته گه ر له رووی جوغرافیه وه ئیمه به هه ری میکی فیدرالی بکه ین به شیک له پاریزگاکان، یا به شیک له ناوچه کوردنشینانه که کوردی تیدایه، مهسه له ن وه ک کورده کانی خوراسان، بکه ونه ده ره وه ی باز نه ی ته و جوغرافیا سیاسی ه ی که کورده کان پیکه وه ده به ستیته وه. به لام ئیمه نمونه ی ته وه شمان هه یه جوغرافیا ناتوانی ریگر بی له وه ی که ئوستانیک یا ناوچه یه کی دیاریکراو سه ر به هه ری میکی فیدرال بی له دهوله تیکو فیدرالی. بو نمونه ئیمه دهوله تیکو وه کو ته مریکامان هه یه یه کیک له ویلایه ته کان به ناوی "تالاسکا" له ده ره وه ی جوغرافیای ته مریکایه به لام له رووی فیدرالیزمه وه هاتوته سه ر ته مریکا و په پره ی له سیاسه ته کانی ویلایه ته یه گرتووه کانی ته مریکا، ده کا.

خو مهسه له ی فیدرالیزم، ههر ته نها له سه ر ته وه کورت نابیتته وه که ناوچه یه کی دیاریکراوت به ده ست وه بی. خودی زمانی ره سمی دهوله ت، که یه کیکه له پیکه پنه ره سه ره کیبه کانی ههر نه ته وه یه ک، له دهوله تی فیدرالی موهیمه. ته گه هات و زمانی کوردی یا زمانه کانی دیکه زمانی ره سمی بی له قانونی ته ساسی، زمانی ره سمی دهوله ت بی، ته و کاته هه موو ناوچه کان و هه ر که سیکی کورد یا ناوچه یه ک که زورینه پیکدینی تو به زمانی خو ت ده خو پنی، له هه مان کاتدا تو رهنکه له سه ر ته ساسی جوغرافی دیاریکراو وه ریگری، رهنکه قسه له سه ر ته وه

چهوساندۆتوهوه بۆيه قسه له سه ر ئهوهيه له سه ر ئه ساسى
فيدراليزمىكى سياسى بى، چونكه له خۆيدا ئيدارىش هه لده گرى.

لايه ئىكى ترى گرزك كه ده مه وى ئىشاره ي پى بكم ئه وهيه،
ته نانه ت ته گه ر ئىران مه سه له ي نه ته واپه تىشى لى لابه ي،
مه سه له ي زمانى جياواز لى لابه ي، مه سه له ي ئايىنى جياواز و
مه زه به ي جياوازيشى لى لابه ي، ئىران خود به خود له رووى
ژماره ي دانىشتووانه وه، ولائىكى گه وروه به ر بلاوه. پىويستى
دابه شكردنى ده سه لاتي ئىدارى هه يه، كه ده پىت له سه ر
ئه ساسى فیدراليزمى ئىدارى پىت. جا ئه و فیدراليزمه ئىداريه
ئه و كاته راپه راندن و به ره و پىشچوونى كاروبارى هاو لاتیان و
دانىشتوانى دووره ده ست خىراتر ده كا.

پرسيار: باشه ئه گه ر ئيمه به عزى ناوچه يا به عزى شار هه يه
مه سه له ن له به ينى كورد و تورك يا فارس و تورك كيشه هه يه و
دانىشتوانه كه ي تىكه لن بۆ هه وونه وه كوو كه ركوك. ئه لبه ته شايد
كه ركوك باش تىش بى به نسه بت مه سه له ي كورد ه وه،
جه معيه تى كوردى زۆرتره، به لام هه ندىك ناوچه هه يه به
راستى مه علوم نيه و يا موشه خه س نيه. ئىكه ليه ك هه يه ئه گه ر
قه رار بى سيسته مىكى فیدراتيف له و ناوچه چانه دا هه بى له م
حاله ته دا، چۆن ده توانى چاره سه رى بكا؟ يانى كى ئىداره ي بكا
له وانه يه له لايه نى مپژووويه وه سه ر به لايه نىك يا سه ر به
نه ته وه يه ك بى به لام ئىستا جورى كى تر پىت. له كو تاييدا چى
موشه خه سى ده كا و كى ئىداره ي ده كا؟ پىمخۆشه باسى
ئه زمه وونه كانى ده وله تانى ديكه بكه ي؟ ئه گه ر شو ئىنىكى تىش
و...

سۆران پالانى: له راستيدا وه ك باسمر كد، ئه ساسى فیدراليزم،
بۆ چاره سه ر كردنى كيشه يه ك له ده وله تىكدا هه يه كه ئه م
كىشانه، كيشه ي جورا و جورن و زۆر جار ئه وه ي كه تۆ باس ت كرد
ده پىته به شىك له كيشه يه كى سه ره كى له ده وله تدا كه ده بى

بى كه هه ندىك له خه لكى كورد له پايله ختى حكومه تى فیدرالدا
بژى يا له پاريزگاكانى ديكه بژى. خو سه ره ته نجام له رووى
سياسيه وه ئه مانه له كاتى ده نگدانه كان بۆ پارله مانى گشتى
ده ولت، ئه مانه له رووى ده نگدانه وه، سياسيه وه دىنه وه
گيرفانى كورد. بۆيه ئه و به شه ي كه ده يه وى له سه ر ئه ساسى
فيدراليزمى ئىدارى بى با بى. چونكه خودى فیدراليزم وه ك
باسمر كد، له سه ر دوو شپوه ده درىت، كه فیدراليزمى ئىدارى و
فيدراليزمى سياسيه. فیدراليزمى سياسى، هاوكات فیدراليزمى
ئىدارى له خو ده گرىت، به لام فیدراليزمى ئىدارى هاوشان نيه،
خالبيه له فیدراليزمى سياسى، بۆيه ته گه ر هات و فیدراليزمىك
له سه ر ئه ساسى جوغرافى، نه ته واپه تى بى راسته وخۆ
لامه ركه زيه تىكى سياسيه "فيدراليزمىكى سياسيه" ئه م
فيدراليزمه سياسيه ده پىته هوكارىك بۆ ئه وه ي فیدراليزمى
ئىدارى له خۆيدا هه لگرىت و له رووى ئىداريه وه ئىتر
ده سه لاته كان له لاي خو ت پىت. بۆيه كورد ده بى پىدا گرى له
سه ر ئه مه بكا و ته نانه ت نه ته وه كانى ديكه ش پىدا گرى له سه ر
ئه مه بكه ن. من پىموايه به بى بوونى فیدراليزمىكى سياسى له
داهاتووى ئىراندا، به بى بوونى گه ره نتى ده ستوورى بۆ
بووژانه وه و په ر پىدانى ئابوورى كوردستان و ناوچه كانى تر، نه
كورد و نه نه ته وه كانى ديكه ش نابى به شدارى له هىچ جوړه
كو نگره يه كدا يا له كو بوونه وه يه كدا بكه ن كه داهاتووى ئىران
ديارى بكات.

ئىستا به خو شيه وه شعورى نه ته واپه تى له نيو نه ته وه كانى
ديكه ش به ره و ئه و ئاراسته يه رو پىشتووه و ئه وان له گه ل نا
ناوه ندىگه رايى، له گه ل سړينه وه ي ناوه ندىگه رايى خو سه پىنه ر و
تۆتالپه ترن كه به درى ژابى مپژوو له هه ر دوو ك حكومه تى
شاهه نشا و حكومه تى كو مارى ئىسلاميدا ئه م نه ته وانه ي

چوارهم، په کيکيتر لهو ريگياڼه‌ی بريار وابوو وه‌کوو ده‌وله‌تیک يا وه‌کوو ههر یميکی سهر به‌خو مینیتته‌وه، مه‌سه‌له‌ی "قوبرس: بوو. له نيوان به‌شه‌ تورکيه‌که‌ی و به‌شه‌ يونانيه‌که‌ی که به داخه‌وه دواتر تورکيه‌هیرشی کرد و ده‌ستی به‌سهر "قوبرس" دا گرت. "قوبرس" یش په‌کيک له‌وانه‌یه‌که‌ی پيشتر ههر دوولا (يونان و تورکيه) له‌سهری ريککه‌وتن، به‌پالپشتی کومه‌لگای نيوده‌وله‌تی که‌ئمه‌وه‌کو شوینيکی بن‌لايه‌ن ههر دوو به‌شه‌که‌ی ئيداره‌ی خويان بکن، به‌لام سهرته‌نجام تورکيه‌ ده‌ستی به‌سهر به‌شه‌ تورکيه‌که‌ داگرت و تا تيستا له‌ ژير ده‌سه‌لاتيدايه.

به‌بروای من، ټهو ناوچه‌ کيشه‌ له‌سهرانه‌ که‌ په‌کيک له‌وانه‌ مه‌سه‌له‌ی ورمييه‌ زياتر ده‌بن‌ هه‌لسووکه‌وتیکی سياسی له‌گه‌لدا بکړی، تا هه‌لسووکه‌وتیکی قانونی. ههر هيرزيکی سياسی، ههر نه‌ته‌وه‌به‌ک که‌ پيوايه‌ ټمه‌ له‌ رووی ميژووييه‌وه، له‌ رووی دانيشتوانه‌وه‌ سهر به‌وه، ده‌بن‌ ديفاکتوي سياسی دروست‌کا، ديفاکتوي سياسی له‌ هه‌موو قوناغيدکا، پالپشتی ياسايی، پالپشتی ههر ټمايه‌تی و نيوده‌وله‌تی زور جاري دروست‌ ده‌کا. چوڼ دروستی ده‌کا؟ ټه‌گهر له‌ رووی سياسيه‌وه‌ کورد بتوانی له‌ داهاتوو دا به‌ شپوه‌يه‌کی په‌کگرتوانه، به‌ شپوه‌يه‌کی به‌رنامه‌ بو‌ داپريزراو، به‌ شپوه‌يه‌کی ستراتيژي، ده‌ست به‌ سهر ټهو ناوچانه‌دا بگړی، له‌ رووی هيرزه‌وه‌ و بتوانی ئيداره‌ و هوکمرانيه‌کی باش بکا و بتوانی مافی ټهو پيکهاته‌ جياوازانه‌ يا ټهو خه‌لکه‌ جوړاو‌جوړه‌ی که‌ کورد نين و تيسدا ده‌ژين پباريژي و گهره‌نتيبان پي‌بدات، جوړيک له‌ سياسيه‌تی پيکه‌وه‌ ژيان و براه‌تی له‌ ئيداره‌کردنی خووی و له‌ هوکمرانی سياسی خووی دا پيشکه‌ش بکا ټه‌وه‌ ټهو ناوچانه‌ له‌ رووی سياسيه‌وه‌ ده‌بن‌ به‌ به‌شيتک له‌ کوردستان. له‌ هه‌مان کاتيشدا به‌ بروای من پالپشتی قانونی بو‌ دروست‌ ده‌کا و هه‌ميشه‌ پالپشته‌ قانونيه‌کانش له‌ رووی کارنامه‌و واقعي سياسيه‌وه‌ دروست‌ ده‌بن. واقعيکی سياسی له‌ شوپيتک دروست‌

ده‌کړی و هه‌تا قه‌وانينه‌ ههر یمی و نيوده‌وله‌تیه‌کانش پالپشتی ده‌کا. مهرزه‌نديه‌کاني له‌سهر ټهو واقيعه‌ سياسيه‌ دروست‌ بوون دادهریژي، که‌ سهرته‌نجام قانون پشتيوانی لن‌ده‌کا. بو‌يه‌ به‌ بروای من ټهو ناوچانه‌ به‌هيز، به‌ ستراتيژي، به‌ شپوه‌يه‌کی عه‌قلانی، به‌ ئيداره‌يه‌کی راسته‌قينه‌، کورد، ده‌توانی ده‌ستی به‌ سهردا بگړی و بيته‌ به‌شيتک له‌ خاکی کوردستان که‌ له‌ رووی ميژووييه‌وه‌ ټه‌وانه‌ به‌شيتک له‌ خاکی کوردستان و حکومت‌ توانيوتی به‌ ده‌سه‌لاتی سهرکوتگه‌ری خووی و به‌ گوپړيني ديموکرافي ټهو ناوچانه‌ له‌ چندين سالی رابردووه‌وه‌ که‌ ده‌سه‌لاتيکی سهرکوتگه‌ر بووه‌ و ده‌سه‌لاتی نيزاميشی هه‌بووه‌ به‌ سهر ټهو ناوچانه‌دا، بيگوپړی.

پرسيار: زور باشه‌ وه‌کو دواين ته‌هر، ټه‌ویش ټه‌ويه‌ که‌ زياتر له‌ ماوه‌ی پينج‌ ساله‌ به‌ شه‌ر و به‌ گهرم وگورې لايه‌نيکی سياسی په‌که‌که‌ زور پشنگيري ده‌کا له‌ چه‌مکيکی تازه‌ به‌ ناوی کونفيدراليزم، له‌ سهر خودی کونفيدراليزم وه‌کو موديليتک، وه‌کو قه‌واره‌يه‌کی به‌رپوه‌بردنې سيستمی سياسی ټه‌گهر قسه‌ بکه‌ين، جياوازی ټمه‌ه‌ چيه‌ له‌گه‌ل فيدرايزمدا يا ټمه‌ه‌ چنند گونجاوه‌ بو‌ به‌رپوه‌بردنې حکومتيتک له‌ باری ناوخوييه‌وه‌. ټايا ده‌کړی ټه‌م دوانه‌ به‌ په‌که‌وه‌ موقايه‌سه‌ بکه‌ين؟

سوران پالانی: کونفيدراليزم وه‌کو جه‌نايشت باس‌ت کرد، وه‌ک موديليتک له‌ ساختاری سياسی يا له‌ سيستمی سياسی شکستی خواردووه‌. خووی موديلي ټه‌مريکا موديليتکی کونفيدرال بووه‌، موديلي سويس موديليتکی کونفيدرال بووه‌، ټه‌وانه‌ له‌ ټاکامی شکستی کونفيدرالوه‌ هانئون به‌رو فيدرايزم. يانی فيدرايزم موديليتکی پيشکه‌وتوتوره‌ له‌ کونفيدراليزم .

هه‌نديک لايه‌نی سياسی که‌ به‌رده‌وام باس‌ له‌ کونفيدراليزم ده‌کهن و رابه‌ره‌کانيان باس‌ له‌م چه‌مکه‌ سياسيه‌ ده‌کهن، به‌راستی له‌ رووی قانونيه‌وه‌ شاره‌زايبان له‌ سهر ټمه‌ نيه‌، من

نازانم زۆر جار قسه له سهر كۆنفيدرايلىمى ديمۆكراتىك دهكرى، كۆنفيدرايلىمى ديمۆكراتىك چيه؟ له تىوان كى؟ بو كى؟ چۆن؟ ئىداره كردهكهى چۆن؟ ئەمانه هيچ محەلىكى له ئەعراىدا نيه. گهورهترين موشكىله بو چەمكىنى سىياسى كه دروست دەبى ئەوهيه كه نهزانى پالېشتە قانۇنيەكانى ئەم لايەنانه چيه و پىكهاى ئەم جوړه له سىستەم له رووى قانۇنيەوه چى له خو دەگرىت و بنەماكانى له كوڤوه سەرچاوه دهگرن. بۆيه فيدرايلىم و كۆنفيدرايلىم دوو چەمكى زۆر جياوازن، دوو مۆدىلى زۆر جياوازن له سىستەمى سىياسى. دوو جوړ له يەكگرتى تەواو پىچەوانەن و ئاسوكان و ئامانجەكانيان جياوازه. ئەسلەن كۆنفيدرايلىم بو ئەوه دروست نابى كه كىشه چارەسەر بكا، كۆنفيدرايلىم بو ئەوه دروست نابى كه ئىدارەى دەولەتتىك بكا له ناوخۆيدا و چۆنيەتى دابەشكردى دەسلەت و تايبەتمەنديەكان دابريزىتەوه. كۆنفيدرايلىم له تىوان دەولەتاندرا دروست دەبى، كۆنفيدرايلىم له تىوان دوو دەولەت يان زياتر دروست دەبى كه خاوهن سەرورەى تىودەولەتتىن، كه خاوهن ئالان، كه خاوهن سەرۆك كۆمارن، كه خاوهن دەستورن، خاوهن سنورن، خاوهن سوپان، خاوهن هەموو تايبەتمەنديەكى دەولەتن و هەموو ئەو تايبەتمەنديانەشيان له يەك جياوازه له بوارى دەرەكى و ناوخۆيى و له هەردوو بواريشدا سەر بەخۆيان دەمىتتەوه. ئەمەش له پىناو بەرژەوهندى يان مەترسيەكى كاتيهو هەر كات بيا نهوى لەم دەولەتە يان يەكگرتتە دىنە دەرەوه.

بەلام فيدرايلىم، له نيو دەولەتتىكدا دىتە كايەوه يا سىستەمى سىياسى دەولەتتىكە كه چەندىن دەولەت يا چەندىن هەريم يەكدهگرن له نيوخۆيان و دەولەتتىك دروست دەكەن. جا جياوازيەكانى دەولەتى فيدراى و كۆنفيدراى ئەوهيه كه له نيو فيدرايلىم، كۆمەلىك هەريم يەكدهگرن يا كۆمەلىك دەولەت يەكدهگرن، يەك دەولەت دروست دەكەن. كه رەنگە بەشىك

لەوانە خاوهن سەرورەى دەرەكى نەبن. بەلام كۆنفيدرايلىم كۆمەلىك دەولەت يەكدهگرن كه هەموويان خاوهن سەرورەين. له دەولەتى فيدراى دا لايەنەكان واز له سەرورەى دەرەكى خۆيان دەهينن و يەك نويئەرى خاريجيان هەيه بەلام له دەولەتى كۆنفيدراىدا هەر يەك خاوهن سىياسەتى خاريجى خۆيهتى و هەر يەك خاوهن ئىدارەكردى كاروبارى خۆيهتى. شەرىك كه له تىوان دەولەتانى كۆنفيدراىدا دروست دەبى بە شەرىكى نيو دەولەتى حساب دەكرى بەلام شەرىك كه له تىوان دەولەتانى فيدراىدا دىتە كايەوه بە شەرىكى داخلى حساب دەكرى يانى شۆيهيهكى ناوخۆيى له خو دەگرى. ئەو كىشانەى كه دەولەتتىك يا ئەو خراپەكارانەى كه دەولەتتىك له ئەندامانى دەولەتى كۆنفيدراىدا دەيكا بە خراپەكارىه يا بە كىشهيهكى نيو دەولەتى دىتە ئەژماردن، بەلام ئەو كىشانەى كه دەولەتتىك له گەل هەريم يان ويلايهتتىك له نيوخۆدا بە كىشهيهكى نيوخۆيى دىتە ئەژماردن. له هەمانكاتدا دەولەتانى كۆنفيدراىدا هەر كاتتىك بيا نهوى دەتوانن لهو يەكئىيهى دروستيان كردووه بچنە دەرئى يانى هيچ يابەند بووتىك بە دەولەتى كۆنفيدراى و جوودى نيه، هەر كاتتىك ويستى بەرژەوهندى له مەترسيەدايه يا له گەل چوارچۆيهى ئەو بەرژەوهنديانەى كه تەعريفى كردووه نەهاتەوه دەتوانى بچىتە دەرئى بەلام له دەولەتانى فيدراىدا جيا بوونەوه هەروا ئاسان نيه، دوو رىكات هەيه يا له رى ريفراندمەوه دەتوانى برۆى يا بە مملاتنى، يا بە هيز دەتوانى، كه ئەوهش رەنگە بە پرۆسەيهكى خويئوى و كىشهو شەردا تىپەرى.

هاولائىيانى دەولەتى كۆنفيدراى له ولاتتىكەوه بو ولاتتىكىتر بە هاوولائى بىگانه دىنە ئەژماردن و حساب دەكرين، بەلام هاوولائىيانى دەولەتى فيدراى، هاوولائى يەك ولاتن و له هەر كوئى بەرژەوهندى ئابوورىيان، بەرژەوهندى ژيان و پىگەى

كۆمەلەيەتپان تۈنى، دەتۈن بۇن ۋە ھېچ رېگىرېكىش لە تۈن ۋە ماندا نېيە.

ھەر دەۋلەتتەك لە دەۋلەتانی كۆنڧىدراڭ خاۋەنى سەرۆك، خاۋەنى ئالا، خاۋەنى سىياسەت، خاۋەنى زمان ۋە خاۋەنى جۇرى پارە ۋە ھەموو شتتەكى خۇيانن، بەلام دەۋلەتانی فېدراڭ خاۋەنى يەك جۇر سەرۆك كۆمار ۋە خاۋەنى يەك لەوح لە پارەن، يەك جۇر لە پاسپۇرتن ۋە يەك سىياسەتى خارېجېن، ھەر چەند ئالاي ھەرئېمەكان ھەيە بەلام خاۋەنى يەك ئالاشن لە سىياسەتى روو بە دەرەۋە. دەۋلەتى كۆنڧىدراڭ ملەكەچى ياساى ئېۋدەۋلەتى دەبىن بەلام دەۋلەتى فېدراڭ ملەكەچى ياساى ناوخۇبى دەبىن، يانى شتەكان زۆرە، كۆنڧىدراڭ لە پىناۋى بەرژەۋەندىيەكى سەربازى يا بەرژەۋەندىيەكى ئابوورى يا بەرژەۋەندىيەكى سىياسى دېتە كاپەۋە ۋە ئەم بەرژەۋەندىيە كۆتايى ھات، كۆتايى دى بەلام دەۋلەتانی فېدراڭ ئىدارە كوردنى دەۋلەتتەكە كە لە ئېۋخۇدا ئەۋ ھەموۋە تايەتمەندىيە جۇراۋجۇرانە ۋە ئەم ھەموۋە جىاۋازىيە جۇراۋجۇرانە، فرە رەنگىانە لە خۇيدا كۆدەكانتەۋە.

دەۋلەتى كۆنڧىدراڭ، لە لايەن ھەيەتتەكەۋە بە بەشدارى نۆپنەرى ئەۋ دەۋلەتەنەكى كە يەكيان گرتوۋە، ئىدارە دەكرېت. بەلام لە دەۋلەتى فېدراڭدا، دوو جۇر حكومەتەمان ھەيە، ئەنجومەتەمان ھەيە، پارلەمانەمان ھەيە، دادگاي بالامان ھەيە، كە ئەۋ ھەموۋە مەملەتتەپانە لە ئېۋخۇدا يەكلايى دەكاتەۋە بۇيە دوو چەمكى تەۋاۋ جىاۋازن.

تا دەۋلەتى سەربەخۇ دروست نەبىن، تۆۋەك ھەرئېمەك كە خاۋەنى سەرۋەرى ئېۋدەۋلەتى نېت ناتۋانى بېچىتە چۈرچىۋەى يەكگرتنى دەۋلەتانی كۆنڧىدراڭەۋە. ئەۋ لايەنەكى كە داۋاى دەۋلەتى كۆنڧىدراڭ دەكا لە نېۋان ھەرئېمى كوردستان لە گەل دەۋلەتتەكىتەدا، يا باكور بىن يا كوردستانى رۆژھەلات بىن، خۇ ئەۋانە دەۋلەت نېن، خۇ ئەۋانە خاۋەنى سەرۋەرى ئېۋدەۋلەتى

نېن تا بتۋان لە چۈرچىۋەى دەۋلەتى كۆنڧىدراڭ لە گەل دەۋلەتتەكىتەدا بۇن. مەرجى سەرەكى بۇ ھاتنە كايەى دەۋلەتى كۆنڧىدراڭ ئەۋەيە كە ئەۋ دەۋلەتەكى كە تۆيەكگرتنى لە گەلدا بېكدەھىتىن، خاۋەنى سەرۋەرى ئېۋدەۋلەتى بىن، ھەموو دانېناتتەكى ھەيەت. ئاخىر خۇ ھەرئېمەك كە خاۋەنى سەرۋەرى نېيە چۈن دەتۋان كۆنڧىدراڭلىزىمى دېمۇكراتىك بېتتە كايەۋە. ئەمانە كۆمەلەك چەمكى كە ھەندېك لايەن بۇ سەر لى شېۋاندىن ۋە بەلارېدا بىردن دەيھىننە ئېۋ ئەدەبىياتى سىياسىيەۋە بە بىن ئەۋەى خۇيان لە ناۋەرۆكى راستەقىنەى بزانن. ئەۋ لايەنانەكى كە داۋاى كۆنڧىدراڭلىزىمى دېمۇكراتىكىان دەكرى تېستە بە مافى شارۇمەندى رازىن، كە مافى شارۇمەندى لە سىستەمەي ئىستېدادى ۋە نادېمۇكرات، لە دەۋلەتتەك كە داگىركەرى كوردستان بوون لە راستىدا جگە لە گائتەجارى ۋە ھەلگەرەنەۋە بە ئاراستەى پاشەكشەدا، ھېچ شتتەكى دېكە نېيە. بە ۋەتى ئەۋان ھېچ شتتەك نەگۇراۋە. ئەى چۆنە تۆل دەۋلەتى سەربەخۇ ۋە تۆ ئاستى داۋاكارىيەكانت بېتتە كۆنڧىدراڭلىزىمى دېمۇكراتىك ۋە لە كۆنڧىدراڭلىزىمى دېمۇكراتىكەۋە كە ھېچ تەعريفىكت بۇى نېيە، بېتتە مافى شارۇمەندى ۋە سەرنەنجام دەۋلەتى نەتەۋەيىش بە خىانەت ۋە كارى ۋلاتانى ئېمپىريالىست ۋە ... بزانى لە رۆژھەلاتى ناۋەرەاستدا.

پرسىار: لە سەر بەحسى نەتەۋەيى، سەد سالە بزۋوتتەۋەى كورد ھەدەفى دروست كوردنى دەۋلەت ۋە سازكردنى دەۋلەت نەتەۋەيە، كە تېستەپ.ك.ك.بەحس لە كۆنڧىدراڭلىزىمى دېمۇكراتىك دەكەن، بۇ ناكرى لە چۈرچىۋەى كۆنڧىدراڭلىزىم دا ئېمە بە مافى نەتەۋەيى بگەين؟ ئايا ناكرى؟ ئايا ئەمە دەربازبونە لە مەسەلەى دەۋلەت/نەتەۋەى يا ئەۋەش دەچىتە چۈرچىۋەى ناسىۋناليزىمى كوردى، يانى باسكردن لە كۆنڧىدراڭلىزىمى دېمۇكراتىك، دروست كوردنى دەۋلەتى كوردى بە

شیتکی کۆن و کلاسیک دانان بەلام پیکهوه ژیان له گهڵ نهتهوهکانیتردا له چوارچێوهی دهولهتی کۆنفیدرالیدا، ئایا ئەمه ناکرێ له چوارچێوهی ناسیۆنالیزمی کوردی دا بێت؟

سۆران پالانی: تاخر دهقیقهه وایه. من باسم لهوش کرد، کۆنفیدرالیزی دیموکراتیک، له کاتیگدا دیته کایهوه کۆمهلیک دهولهت که بهرژوههندی یان مهترسی، رهنگه مهترسی وایان لێ بکا ئەو دهولهتانه، یهک بگرن. رهنگه بهرژوههندی وایان لێ بکا که یهک بگرن، کۆنفیدرالیزم له دواي دروستبوونی دهولهتی نهتهوهیی دروست دهی. دهولهتیک خاوهنی سهروههیه له گهڵ دهولهتیک تر. دهولهتی کوردستانی باکوور، دروست دهی. دهولهتی کوردستانی باشوور، دروست دهی. دهولهتی کوردستانی رۆژئاوا و رۆژههلات، دروست دهی. سێ لهم کوردستانانه دهیانهوی دهولهتی کۆنفیدرالیزی دیموکراتیک پیکین. دیموکراتیک به مانای تهوهیه که جیاوازیهکان قبول کری. چونکه ئیستا له ههموو سیستمه پێشکهوتووکانی دنیا، به بێ رهچاو کردنی بنهما جیهانیهکانی مافی مرۆف و دیموکراسی ناتوانی سههرکهوتوو بێ. ههچ سیستمیک سیاسی دنیا، ئیداری دنیا، ناتوانی به بێ دیموکراسی سههرکهوتوو بێ. کیشه که لێره دهتهوهیه، پهکه که، که داواي کۆنفیدرالیزی دیموکراتیک دهکا ناوهڕۆکهکهی باس ناکا؟ که کۆنفیدرالیزی دیموکراتیک چیه و چۆنه و بۆچی پێویسته؟ تاخر خو ئەم چه مکهانه کایه کردنی منالان نیه. ئەمه قانونه. ئەمه کۆمهلیک مهرج و چوارچێوهی تێودهولهتی ههیه. تۆ له خو تهوه چه مکیکی قانونی و سیاسی به بێ روونکردنهوه و بێ ناوهڕۆک دهخه یته تێو بزوتنهوهی سیاسی کوردستانهوه. تاخر دهی چوارچێوهیه کیشته بۆ دیاری کردبێ، به بێ تهوهی ئەهه مبهیه ته که ی روونکهیهوه چۆن ده بێت. ئەم جوړه له قسه و باس ئەم رهوتهشی تووشی سههر لێشیاوایه کی تهواو کردۆتهوه،

تاخر که تۆ داواي کۆنفیدرالیزی دیموکراتیک ده که ی، کۆنفیدرالیزم هاتنه کایه ی پێویستی به دهولهتی سههر به خو ههیه. تاخر تۆ له لایه کێزهوه دهولهتی نهتهوهیی به خیانهت دهزانی. تۆ پاشهکشه له دهولهتی نهتهوهیی و دروست کردنی دهولهت به پرۆژهی ولاتانی ئیمپریالیست و به گه پانهوه بۆ ناسیۆنالیزم و دوواکهوتوویی دهزانی. پێتوایه ئەمه بهرنامه ی ولاتانی بهرژهوهندیخوازه و به مهترسی بۆ خو ت دهزانی، ئە ی چۆن داواي کۆنفیدرالیزم ده که ی. ئەم دوو تێپروانین و دوو ئاراسته و دوو شیوازه له ههموو بواریکهوه دژی یهکن و میکانیزمیک شک نابه م که بتوانی یهکیان خاتهوه.

بوو و ئەم كيشانە نەيتوانى لە ناو خۆياندا ھەيئەتتە و ھەوليانداندا كە ئەم كيشانە گەورەتر بکەنەو بەھۆی گەورەبوونەو ئەم كيشانە نەمانەو ئەم ناو بازنەى خودبەھەى، ئەم كيشانە تەشەنەى کرد بە شوينگەلى دیکە لە ناو کۆمەلگای تيران، بەلام ئەمە خۆى لە راستیدا كەلینى بوو يا دەرفەتتیک بوو بۆ ئەوەى كە ئەم كيشەوگرفتە زۆر جيديانە كە لە ئاستى سياسى و ئابورى و کۆمەلایەتى لە کۆمەلگادا ھەيە، بتوانیت خۆى بکيشیتە سەر شەقام و ببی بە بەربەرەکانى لە نیتوان خەلکى ئاسایى بە تايەتى تووژى دەستکورتى کۆمەلگای تيران لەگەل کۆماری ئيسلامیدا و ئەمە لاپەرەيەكى نووى کردەو لە بەربەرەکانى لە نیتوان خەلک و کۆماری ئيسلامیدا. ئەمە رووداوتیک بوو كە لە چەند سالى رابردوودا پيش نەھاتووە كە بەو شيوە چینی خوارەوئەى کۆمەلگا بینه پيشەو و لە ھەمان کاتدا ئەم ناپەرەزايەتيە بەم شيوە خيراپە تەشەنە بکاتە زۆر شارو شوينى بچووکی تيران. ئيمە ئەگەر چاو لە مېژوو تيران بکەين لە چەند سالى رابردوودا زۆرترين ناپەرەزايەتيگەلک كە بوو بەزۆرى لە شارە گەورەکانەو دەستی پیکردو، بەلام ئەم جارە بە پيچەوانە لە شارە چکۆلەکان و لە رووبەرئیکى بەربلاو لە زۆر جيگای تيران دەستی پیکرد. ئەمە لە راستیدا ئەو شتەيە كە روويدا و ئايا ئەمە ريشەكەى لە کويدايە و ئەم رووداوە بۆچى روويدا، ئەگەر بچينە سەر ئەم باسە، لام وایە ئەساسى مەسەلەو گرفتەكە لە ھەندیک پرسى زۆر قوولترى ئابورى سەرچاوە دەگریت كە لەھەموو لايەكەو بۆتە ھۆى ئەوەى لە ئاستى کۆمەلگای تيران ناپەرەزايەتى يەكجار زۆر بينيتتە ئاراو.

پرسیار: کۆماری ئيسلامى پاش تەواو بوونى شەر لە گەل عيراق لە تووى چەند گەلەلەى دريژ ماوہ بۆ پيشكەوتنى ئابورى تيران و لە ژيژ روژشنايى ئەسلئى ٤٤ى قانونى ئەساسى كە پيى ئەلین خوسووسى سازى ويستى ئەوہ بوو كە ئابورىيەكەى پيش بخات، بەراى ئيوە تا چەندە لەمەدا سەرکەوتوو بوہ؟ ئايا

دروست بوونى ئەم قەيرانەى ئيستا تا چەندە لەويوہ سەرچاوە دەگریت؟

د. تاتايى: کۆماری ئيسلامى ھەولئى داوہ كە بتوانيت بەرنامەيەكى ئابورى ھەييت و ئيمە ئەبينين ئەم بەرنامە ئابورىيە زۆر جار لە لايەن دەولەتە جوړاو جوړەکانى کۆماری ئيسلامیەو لە رەفسەنجانيەو بگرە تا ھاتوو تە خاتەمى و پاش خاتەمى، ئەحمەدى نژادو ئيستا كەشى لە گەل بيت لە دەولەتى رووحانى ھەر بەك لەمانە بەرنامە گەلئیکيان پيشكەش کردوہ بۆ ئەوہى بتوانن ئابورى تيران گەشە پى بدن. بەلام کۆمەلگای كيشەو گرفتى زۆر بنەرەتى لە ئابورى تيراندا بوونى ھەيە كە تا ئيستا كە ھيچ ولامئیکى بنەرەتى بەم كيشانە نەدراو تەوہ. بەم ھۆيەو لە ئاکامدا ھەتا ھاتووہ كيشەکان گەورەتر و گەورەتر بوو تەوہ. من ئەگەر مەھوويت دەست لەسەر ئەو گرفت و كيشە بنەرەتيە دابنيم كە ھيچكات ھيچ بەك لە دەولەتە جوړاو جوړەکانى تيران (مەبەستم دەولەتى رەفسەنجانى، ئەحمەدى نژاد و رووحانيە) نەيان توانيوہ ئابورى تيران ريكبخەن، ئەمانەن. يەكئیک لە گرینگرين ھۆكارەکانى ئەوہيە كە ئابورى تيران بە تەواوى ئابورىيەكى سياسی، واتە سياسەت بەشيوەيەكى تايەتى زالە بە سەر ئابورىدا. ئابورى بەم شيوە چاو لئیدەكریت كە خزمەت بکات بە سياسەت لە ھەموو بواریكدا. لەوانەيە كەسيك بليت ئەمە تەنيا تايەت بە تيران نيە، ولاتانى دیکەش ھەر بەم شيوەيە و سياسەت ئابورى ديارى دەكات، لە راستیدا ئەمە وایەو پەيوەنديەكى چروپ لە نیتوان ئابورى و سياسەتدا ھەيە بەلام ريژەى كاريگەريى سياسەت لە سەر ئابورى لە ولاتانى جوړاو جوړ جياوازە. من دەتوانم بلييم ئەم كاريگەريە لە تيراندا يەكجار زۆرە بە جوړئیک سياسەتى ئابورى تيران لە ژيژ دەسلاتى سياسىدايەو دەتوانين ھونەگەلى جوړاو جوړ بھيننەوہو بە روژشنى نيشانى بدەين كە ھەر بپاريك لە سەر ئابورى تيران دراوہ ئەساسەن بە پيى ئەوہ

لایه نیک بیهوئیت له ئابوری ئیراندا کاریک بکات و پرۆژهیه که بهرپوه بهریت ده بئ سهداسهد خوئی هاوئا ههنگ بکات له گه ل سوپای پاسداران، نه گینا بوئی ناروا ته پيشهوه. له ئاکامدا نه مه رانته خوئیه کی یه کجار گه وره ی پیک هیتاوه که ده ست و بالی ئابووری ئیرانی به تهواوه تی به ستوه. نه مه به برپای من دووه مین خالی گرینگه. خالی سپهه م که زور گرنگه نه وه یه که ئیشتغال له ئیراندا ئیشتغالی دهوله تیه، نه و ناوه ندانه ی که له به شی دهوله تیدا کار ده کن به شیکی زور گه وره پیک دئیت و نه مه خوئی به ره به ستیکی دیکه یه له سه ر ئابووری ئیران. چواره مین خال که ئامازه ی پیدم نه وه یه که ئابووری ئیران ئابوورییه کی تاگ به ره هه میه، ئابووری ئیران نه ساسه ن هه موو ئالوگۆره کانی به پئی نه وته و ئیران نه یوانیه خوئی له ده ست نه مه زرگار بکات، یان بهرنامه و پرۆژه یه کی هه بیت که خوئی له ژیر ئابووری تاگ به ره هه می به ئینته ده ره وه و بتوانیت نه و راده یه که ئابووری ئیران وابهسته یه به نه وت، نه م راده له وابهسته یی به نه وت که مه بکاته وه. نه مانه ی که ئامازه م پیدام وایه فاکتورگه لی نه ساسین له ئابووری ئیراندا و به م هویانه نه گه ر نه م شاخسانه وه کوو شاخسگه لی نه ساسی چاو لیبکه یین چه ندین جوړ ههنگاو هه لگه راوه که کو ماری ئیسلامی هه ولی داوه که خوسووسی سازی بکات له بواره جوړاو جوړه کاند، به لام نه و خوسووسی سازییه که له ئیراندا کراوه وه کو خوسووسی سازی شوئنه کانی دیکه نه بووه، نه و دامه زراوانه که دامه زراوه ی دهوله تی بوون هه ولیان داوه که بیکه نه خوسووسی، داویانه به سوپای پاسداران، واته له راستیدا ده ست به ده ست بووه له لایه ن دهوله ته وه به سوپای پاسداران وه کوو یه که یه کی ئابوری، له ئاکامدا له م باره شه وه نه بینین که نه و شوئه کلاسیکه له خوسووسی سازی یان گه شه دان به که رتی تاییه ت له ولاتانی پیشکهو تووی دونیادا هه یه له ئابووری ئیراندا به م شوئه عمه لی نه کردوه. هه مووی کو بکه ینه وه نه وه یه که نه بینین نه م

بووه که چهنده نه توانیت خزمه ت بکات به سیاسه ت. به م جوړه نه بووه که سیاسه تی ئابووری به م شوئه دیاری بکریت که له توانیه ئابورییه کانی ئیران له بواره جوړاو جوړه کاند که لک وه ر بگه ریدیت و به م شوئه ئابووری ئیران گه شه پئی بدریت. نه مه یه کی که له خاله گرینگه کانه که نه گه ر که سپک بیهوئیت له سه ر ئابووری ئیران و رابردوی ئابووری ئیران قسه بکات، نه بئ نه مه ی له بهر چاو بیت. خالیکی دیکه له په یه نده له گه ل ئابووری ئیراندا نه وه یه که ئابووری ئیران زور به جیددی له ژیر کاربگه ری رانت خوئیدایه، واته ئابووری ئیران، ئابوورییه کی رانت خوړه، نه م مه سه له ی رانت خوئیه که من لام وایه به داخه وه که م تر قسه ی له سه ر کراوه و به شوئه یه کی جیددی شی نه کراوه ته وه و نه په ر ژاونه ته سه ری، وه ک باس م کرد پیم وایه یه کی که له کیشه به ره تیه کانی ئابووری ئیران حوزوو و بوونی رانته خوئیه. نه م رانته خوئیه لیره وه سه ر چاوه ده گریت که له ناو بازار ی ئیراندا بکه ریکی گرینگه هه یه که نه م بکه ر یان ده ورگه ره سوپای پاسدارانی ئیرانه، سوپای پاسداران ریکه راویکی سیاسی نیزامی ئابوورییه که ده سه لاتیکی یه کجار زور گه وره ی هه یه و بالی کیشاوه به سه ر هه موو ئابووری ئیراندا. زور لیکوئینه وه هه یه که له م باره وه کراوه و نیشانی نه دات که چلوئ سوپای پاسدارانی ئیران له شتیکی چکوله ی وه کوو دروست کردنی عه ینه ک ده ستی هه یه له ئابووریدا تا پرۆژه ی گه وره ی جوړاو جوړ له ئیراندا. به شی هه ره زوری ئیمپورتی ئیران واته واردات یان هاورد ده کردنی ئیران له ژیر کوئترپولی سوپای پاسداراندا یه. بو ریگه جوړاو جوړه کانی دیکه ش هه ر به م شوئه یه، واته بواری بانگ چاو لیده که ی هه ر به م شوئه یه، بواری خانوو چاو لیکه ی ت هه ر به هه مان شوئه یه، کوئی نه مانه بوئه هوی چی؟ بوئه هوی نه وه که کاتیکی رانته خوئیه کی گه وره ی له م چه شنه هه یه، نه ساسه ن بتر جیگا نییه بو که سپکی دیکه که له ئابووری ئیراندا حوزوو ره پیدایه بکات، نه گه ریش که سپک یان

(Bretton Wood) که له سالی ۱۹۴۴ به سترابوو بیتته دهرهوه. کاتیک که نامریکا ئەم بریاره ییدا به شیوه یه کی گشتی وهزعییه تیکی نوئی له ئابوووری دنیادا دهستی پیکرد، ئەویش ئەبووو که ریگای خوښ کرد بۆ ئەوهی که مۆدیلێکی تازه به ناوی مۆدیلی نیولیبیرالیزم (neoliberalism)، له ئابوووری جیهاندا ورده ورده گهوره بیتتهوه. به دواي ئەوهدا تیمه سالی ۱۹۷۳ مان ههیه که یه کهمین قهیرانی گهورهی نهوت دهست پیده کات، ئەم قهیرانه گهوره نهوتیه به پێی ئەو سهراوانه ی من خویندوو مه تهوه وای تیده گهم که قهیرانیکی دهستکرد بوو، بهو جوهری که ولاتانی تۆپیک بریار یاندا که ریژهی بهرهم هیتانی نهوتی خویمان بهیننه خوارهوه، ئەمه بوو به هۆی ئەوهی که نرخ نهوت به خیراییه کی زۆرهوه هه لکش، چوونه سه رهوهوه هه لکشانی نرخ نهوت بوو به هۆی ئەوی که له ولاتانی روژئاوا تهوه پرومیکی (هه لوسان) یه کجار زۆر دروست بیت، تیمه ئەگهر چاو له هه لوسانی سالی ههفتا کاندا بکهین، ئەهینین که هه لوسان له ولاتگه لیک و هه نامریکا و بریتانیا دا ریژهی ۱۹٪ و ته نانهت ۲۰٪ یش چوو ه سه رهوه. ئەم هه لوسانه گهوره که له روژئاوا پیک هات ئەوه ندهی دیکه زه مینه ی خوښ کرد که نیولیبیرالیزم له ئوروپا گه شه په ییدا پکات. سالی ۱۹۷۹ دووهه مین قهیرانی نهوتی به بۆنه ی شوژی ئیرانه وه هاته پێشه وه له هه مان سألدا له بریتانیا خانمی تاچر هاته سه ر کار و بوو به سه روک وه زیران. به دواي ئەوهدا له سالی ۱۹۸۰ له ئاکامی هه لبژاردنی نامریکا ره یگان هاته سه ر کار، ئەو دوو که سه که سوکانی ئەم دوو ولاته یان به دهسته وه گرت، بوون به پالپشتی ئەساسی و ئەسلی ئەو مۆدیله نوئی که ناسراوه به نیولیبیرالیزم. ئەگهر باسی خووسوی سازی و هیتانه وه خواره وه و کهم کردنه وه ی جینگ و پینگه ی هه کیتیه کرپکاریه کان بکهین ئا لیه وه دهست پیده کات. خودی ئەم مۆدیله ئەگهر له باری تۆرکه وه قسه ی له سه ر بکهین که سیکی تاییه تی خوئی هه یه

ئابوووری به پێی ئەو فاکتۆرانه که نامژه م پێدا به راده یه کی زۆر موته ئەه سیرو کاریگه ری وه رگه و له هه مان کاتیشدا بوته هۆی ئەوهی که به شیکی خووسوسی زۆر چکۆله له ئیراندا دروست بیت که به هه یج شیوه یه که له ئابوویدا به حیساب نایهت، کۆی ئەمانه بخه ینه وه سه ر یه که هه یج کام له دهوله ته کانی ئیران نه یان توانیوه ئالوگۆرپکی ئەوتۆ له م پرۆسه دا بکهن، بۆیه ئەو پرۆکه له گه ل ئابوویری کی پرکیشه و گرفت له ئیراندا به ره ورووین.

پرسبار: ئیوه نامژه تان به چوار فاکته ری ئەساسی کرد واته ئابووری سیاسی، ئابووری رانتخووری، ئیشتغالی دهوله تی و هه ره وه ها ئابووری تاك به ره هه می، به لام هه ندیک که س لایان وایه له ئیراندا فه قری تیوری ئابووری هه یه، بۆیه توشی ئەم قهیرانه بووه ته وه و ئابووریه که ی سوباتی نییه، ئیوه تا چه نده له گه ل ئەم رواینه هه ن؟

د. ناتایی: مه سه له یه که که له په یوه ند له گه ل ئابووری ئیراندا هه یه که لام وایه ئەم باسه ئەساسه ن ئەوه بیت، ئەویش ئەوه یه که ئیران به شوین چ مۆدیلێکی ئابووریه وه یه، ئایا ئەساسه ن ئیران مۆدیلێکی ئابووری تاییه تی هه یه و ئەم مۆدیله ئابووریه روښنه که به ریوه ی ئەبات کامه یه؟ له راستیدا ئەگهر مانه هویت ئەم باسه بکه یه نه وه ئەمانه ته سه ر با به تیکی دیکه واته ئەمجاره له ئیران ئەمانه ته دهره وه و له ئاستیکی دیکه دا ئەبئ قسه ی له سه ر بکهین. تیمه ئەگهر چاو له مۆدیله کانی ئابوووری بکهین له کۆتایی ساله کانی ۱۹۷۰ دا و ده سیکی هه شتا کاندا مۆدیلێکی نیسه ته ن تاییه تی له ئابوووری روژئاوا داده مه زریت. ئەم مۆدیله تاییه تییه ئابووریه که له ئابوووری روژئاوا داده مه زریت، که لک وه رده گریت له کۆمه لیک با به ت که به ر له ساله کانی ۱۹۸۰ له روژئاوا رووه دات. ده توانین بلین سه ره تای ده ست پیکردنه کی ئەگه ریته وه بۆ سالی ۱۹۷۱. له سالی ۱۹۷۱ دا ریچار د نیکسون سه روک کۆماری نامریکا بریاری دا که له قه راردادی برۆتۆنوود

مەدرەسە يەكە تايەتە خۆي ھەيە كە بە دوو ناو بەناوبانگە، ناوئىكىان پىي دەلېن بۆئىتۆرىزم و ناوئىكى دىكەشيان ھەيە بە ناوى شىكاگو سكوول (Chicago school) ئەمە خۆي سەردەمدارىكى ھەيە كە كاربايەكى ئابوورىناسى بەناوبانگى ئامرىكايە بە ناوى مېلتون فرىدمەن (Milton Friedman) ئەم فرىدمەنە لە واقىعدا تيورىگە ئىكى زىندوو كردهو و تيورىگە ئىكى باس كرد، لە راستىدا مېلتون فرىدمەن گەراو بە لاي ئادەم سمييس (Adam Smith) و لە تيورىيەكانى ئادەم سمييس كە لىكى زۆرى وەرگرت، بەلام ئەتوانىن بلىين ئادەم سمييسى تازە و مۆدىرن كردهو، ئەم تيورىيەي ھىناو كرى بە پالپشتى بيروبوچونى سىياسەتگەلى ئابوورى كە خانى تاجر و رەيگان بردىانە پىشەو. ئەم مۆدىلە بوو بە مۆدىلئىكى تايەت و كاتىكىش رووداوەكانى سۆفىت ھاتە پىشەو لە كۆتايى ھەشتاكان و دەستپىكى نەو دەكاندا، ئەم مۆدىلە گەيشتە لووتكەي خۆي و ئەم ئىدعايەي دەكرد كە مۆدىلئىكى ئابوورى دىكە نىيە و ئەمە سەرگەتوتوترىن مۆدىلى ئابوورىيە كە ئىستە ھەيە. ئەم مۆدىلە تا سالى ۲۰۰۸ بەردەوام بوو، لە ۲۰۰۸ ئەم مۆدىلە تووشى قەيرانىكى گەورە بوو. بە ھۆي قەيرانى گەورەي ئابورى سالى ۲۰۰۹/۲۰۰۸ دەتوانىن بلىين كە لە ۲۰۰۸ بەملاو بەتايەت لە ولاتانى رۆژئاوادا ئىمە تووشى سەرلئىشواويەي كى گەورەين سەبارەت بە مودىلگەلى ئابوورى. خودى ئەم قەيرانەي ۲۰۰۹/۲۰۰۸ زەمىنەي خۆش كردهو بو ئەوھي ولاتانى دىكەي دنيا بە تايەتە دوو ولات كە يەكئىكىان چىنە و ئەوى دىكەيان روسىيە، ئىدعا بكەن كە مۆدىلى رۆژئاوا كارساز نىيە، ئىمە مۆدىلئىكىمان ھەيە كە ئەم مۆدىلە، مۆدىلئىكى باشترە. ئەم مۆدىلە ئەوان خۆيان ناوى دەنئىن ستەيت كاپىتالىزم (State capitalism) ستەيت كاپىتالىزم بەو مانايە كە شىوھي بەرھەمھىناني كاپىتالىستى بەكار دىنن، بەلام لەگەل چالاکىيان دخالەتە زۆرى دەولەت لە ئابوورىدا. لە واقىعدا ئەگەر چاوە

پرسيار: بانكى مەرگەزى ئىران ئامارىكى داو، كە باس لەوھ دەكات تەوھروم (ھەلاوسان) ۲۴% يە و كۆنترۆلئىش كراو، تا چەندە ئەم ئامارە راستە بە لەبەرچاوە گرتتى ئەو قەيرانەي كە ئىستە لە ئىراندا تىدە ھەيە؟

مەدرەسە يەكە تايەتە خۆي ھەيە كە بە دوو ناو بەناوبانگە، ناوئىكىان پىي دەلېن بۆئىتۆرىزم و ناوئىكى دىكەشيان ھەيە بە ناوى شىكاگو سكوول (Chicago school) ئەمە خۆي سەردەمدارىكى ھەيە كە كاربايەكى ئابوورىناسى بەناوبانگى ئامرىكايە بە ناوى مېلتون فرىدمەن (Milton Friedman) ئەم فرىدمەنە لە واقىعدا تيورىگە ئىكى زىندوو كردهو و تيورىگە ئىكى باس كرد، لە راستىدا مېلتون فرىدمەن گەراو بە لاي ئادەم سمييس (Adam Smith) و لە تيورىيەكانى ئادەم سمييس كە لىكى زۆرى وەرگرت، بەلام ئەتوانىن بلىين ئادەم سمييسى تازە و مۆدىرن كردهو، ئەم تيورىيەي ھىناو كرى بە پالپشتى بيروبوچونى سىياسەتگەلى ئابوورى كە خانى تاجر و رەيگان بردىانە پىشەو. ئەم مۆدىلە بوو بە مۆدىلئىكى تايەت و كاتىكىش رووداوەكانى سۆفىت ھاتە پىشەو لە كۆتايى ھەشتاكان و دەستپىكى نەو دەكاندا، ئەم مۆدىلە گەيشتە لووتكەي خۆي و ئەم ئىدعايەي دەكرد كە مۆدىلئىكى ئابوورى دىكە نىيە و ئەمە سەرگەتوتوترىن مۆدىلى ئابوورىيە كە ئىستە ھەيە. ئەم مۆدىلە تا سالى ۲۰۰۸ بەردەوام بوو، لە ۲۰۰۸ ئەم مۆدىلە تووشى قەيرانىكى گەورە بوو. بە ھۆي قەيرانى گەورەي ئابورى سالى ۲۰۰۹/۲۰۰۸ دەتوانىن بلىين كە لە ۲۰۰۸ بەملاو بەتايەت لە ولاتانى رۆژئاوادا ئىمە تووشى سەرلئىشواويەي كى گەورەين سەبارەت بە مودىلگەلى ئابوورى. خودى ئەم قەيرانەي ۲۰۰۹/۲۰۰۸ زەمىنەي خۆش كردهو بو ئەوھي ولاتانى دىكەي دنيا بە تايەتە دوو ولات كە يەكئىكىان چىنە و ئەوى دىكەيان روسىيە، ئىدعا بكەن كە مۆدىلى رۆژئاوا كارساز نىيە، ئىمە مۆدىلئىكىمان ھەيە كە ئەم مۆدىلە، مۆدىلئىكى باشترە. ئەم مۆدىلە ئەوان خۆيان ناوى دەنئىن ستەيت كاپىتالىزم (State capitalism) ستەيت كاپىتالىزم بەو مانايە كە شىوھي بەرھەمھىناني كاپىتالىستى بەكار دىنن، بەلام لەگەل چالاکىيان دخالەتە زۆرى دەولەت لە ئابوورىدا. لە واقىعدا ئەگەر چاوە

د. تاتایی: تا ئەو جینگە دەگەرێتەوه سەر مه سه له ی تهوه پوم، دواى ئەوهی که ریکهوتنى ناوکی ناسراو به بهرجام واژۆ کرا، سەرۆکی سندووقی نێونه تهوه یی دراو که ناسراوه به ئای ام اف International Monetary Fund تهوسیه یه کی زۆر تاییه تی دا به دهوله تی رووحانی، له راستیدا دهوله تی رووحانی هینایه سەر ئەو باوه ره که ئەم راسپارده یه که پێی داوه دروسته. راسپارده که شی ئەوه بوو که دهوله تی رووحانی ئەوله و ییه ت بدا بهوه ی که تهوه پوم به پێتته خواره وه. هینانه خواره وه ی تهوه پوم شتیکه که ده کریت و ولاته کانی دیکه ش کردوانه، تیرانیش به پیرپوی له هه مان شیوه هه ولی داوه که تهوه پوم به پێتته خواره وه کوئترۆلی بکات. بۆ نموونه ئەگەر چاو له ولایتیکی وه کوو تورکیه بکه ین، چاو له سالی ۲۰۰۲ بکه ین، هه ره هه مان راسپارده ش درا به تورکیه و تورکیه ش ئەو کاره ی کردو توانی تهوه پومه که ی خۆی به پێتته خواره وه. تیرانیش ئەم کاره ی کرد، دهوله تی رووحانی ئەم کاره ی جیه جێ کرد. هینانه خواره وه ی تهوه پوم به م شیوه ده کریت که نه هیلیت پاره یه کی زۆتر بیت بۆ بازار، واته ده ب پێش به هاتی پاره یه کی زۆتر بۆ بازار بگریت، کاتیک که به ره به هاتی پاره یه کی زۆتر بۆ بازار بگریت، ئەتوانیت له ماوه یه کی تاییه تیدا تهوه پومه که به پێتته خواره وه. دهوله تی رووحانی ئەم کاره ی کرد و توانی تهوه پوم به پێتته خواره وه، ته نانه ت ئیدعای ئەوه ده که ن که تهوه پومی تیران تهوه پومیکی یه که ره قه میه. واته هاتوته خوار ۱۰% هوه. به برۆای من ئەمه زۆر مه عقوول نییه و وا نییه که ئەم تهوه پومه هانیتته خوار ۱۰% هوه، به لām ئەم تهوه پومه ی که له تیراندا بووه له یه که سالی رابردودا له گه ل سێ سال پێش زۆری جیاوازی هه یه، به لām له ئابووریدا به م شیوه که کاتیک تهوه پوم ده هینیتته خواره وه ئەبێ خۆت ئاماده بکه ی ت بۆ بیکاریه کی زۆر، واته ئەمه دوو فاکتۆری سهره کین له ئابووری که لاند. له ئابووری که لاند ئەم دوو فاکتۆره له کورت ماوه دا دژی یه که هه نگاو

هه لده گرن، به و مانا که ئەگەر یه کیک له وانه چووه سهره وه، ئەوی دیکه یان ده پراوته خواره وه، یانی ئەگەر تۆ به ته ما بیت و سیاسه ته کانی خۆت به و شیوه دیاری بکه ی ت که هه ول بده ی ت تهوه پوم بپێتته خواره وه رێژه ی بیکاری ده پراوته سهره وه. له واقیعدا دهوله تی رووحانی ئەو راسپارده ی ئای ام افی قه بۆل کردو پێی وابوو که به هینانه خواره وه ی تهوه پوم ده توانیت خزمه تیکی زۆتر بکات به ئابووری تیران و ئابووری تیران له و دۆخه ناله باره ی ئەو کات، به پێتته ده ره وه. ئەم کاره ی رووحانی و له واقیعدا به رپوه بردنی ئەو راسپارده یه که پێشدا، هه له یه کی گه ره ی ئابووریه. ئەگەر چاو له کابینه که ی رووحانی بکه ین کۆمه لیک تیکنوکراتی هیناوه له کابینه که ی خۆی دایناوه که زۆره ی ئەمانه له ولاتانی رۆژناوای خۆیندیان ته واو کردوو وه وادیاره ئەمانه به شیکی زۆریان ئەو که سانه ن که زۆتر مه یلیان هه یه له باری فیکریه وه به شیکاگو س دکول. ئەمانه بوون به هۆی ئەوه ی که ئەم سیاسه ته برآوته پێشه وه. بردنه پێشی ئەم سیاسه ته له بارو دۆخی ولایتیکی وه ک تیراندا که تازه له ژیر گه مارۆی ئابووری هاتوته ده ره وه به برۆای من سیاسه تیکی ته واو هه له بوو و بوو به هۆی ئەوه ی که بیکاری به خیرایی له تیراندا برآوته سهر و من له باری تیقتی سادیه وه پیم وایه ئەو گرفتانه ی که نه ورۆکه کۆمه لگای تیران هه یه تی و ئەم موشکیلاتانه ته شه نه ی کردوه بۆ زۆره ی ناوچه کانی تیران ئەساسه ن له م سیاسه ته هه له وه دیت که دهوله تی رووحانی له په یوه ند له گه ل ئابووری تیراندا به کاری هینا.

پرسیار: کاریگه ری ئەم گه مارۆیانه ی که خراوته ته سهر تیران چیه؟ ئایا سیاسه تگه لی هه له ی ئابووری ده وری زیاتره له م قه یرانه دا یا ئەم ته حریمانه که له سهر تیران دانراوه؟

د. تاتایی: هه ره وه کوو له سهره تای قسه کاندا ئامازه م پێدا، ئابووری تیران موشکلایتیکی زۆر ساختاری و ریشه یی هه یه،

ئەگەر باسەكە بېروانە سەر كېشەى ساختارى و پاىهەى ئەو فاكئورانەى كە ئاماژەم پېدا كاريگەرى گەورەيان هەبە لەسەر ئابوورى ئيران، بەلام كاتېك ئابوورى ولاتېك ئەو گېروگرفتە جىددىيانەى هەبە، بەم شىئەىە رېكبخرىت، ئابوورىبەك كە لە ژېر چەپۆكى سىاسەتداىە، ئابوورىبەك كە رانتخۆرى گەورەترىن كېشەىەتى، ئابوورىبەك كە ئابوورى تاك بەرھەمىبە، بەشى دەولەتەىەكەى گەورەترىن بەشەكەىەتى، ئابوورىبەك بەم پېنساھە ئەبىنى تووشى كېشەوگرفتى دىكەش ئەبىت لە ئاستى ئېونەتەوھەبېداو ئەم جارە ئەبىنى كە كۆمەلېك گەمارۆ خراوھتە سەرى. ئەم گەمارۆيانە ئابورى ئىرانى بەشىئەىەكى بەرچا و خستە ژېر كاريگەرى خۆبى و ئەتوانم بلىم كە ئەگەر بەراستى ئەو رېككەوتنەى بەرچام نەبواىت، پاش ماوھەىەكى كورت ئابورى ئىران ئەبوو بە ئابورىبەكى تەواوھن وەرشكەستە، بەلام رېكەوتنى بەرچام نەفەسىكى نوپى داوھ بە كۆمارى ئىسلامى، ھېزېكى تازەى داوھ بە كۆمارى ئىسلامى و كۆمارى ئىسلامى لەواقىعدا فەزايەكى بۆ كراوھ كە بتوانىت ھەناسەىەكى تازە بكىشىت. ئەتوانم بلىم كە خودى قەىرانەكە لەسەر پاىەگەلى ئابوورى ئىران بەتايىبەت مەسەلەى بەرھەمپېناندا دەورىكى گرېنگى لەسەر ھېنانەخواروھەى بەرھەم ھېنان و بردنەسەرەوھەى بېكارى و ھەرەھا لە پېكھېنانى بى سەرورەرىبى گەورەى ئابوورى دەورىكى تايىبەتى گېرا. ئەكرىت بلىن ئابوورى ئىران، ئابوورىبەك بووھ لە لايەكەوھ گېروگرفت و كېشەگەلى بنەپەتى خۆى بووھ لە لايەكى دىكەشەوھ ئەگەر ئەم مەسەلەى گەمارۆيانە ناو بىنېن شوكى دەرەكى، ئەم شوكە دەرەكەشى پى وارد بوھ كە ئەوھندەى دىكە بارودۆخەكەى خراپەتكرد.

پرسىار: بە لەبەر چا و گرتنى ئەو شتانەى تا ئىستا باستان كرد، لە بارى ئابوورىبەوھ درېئەدانى ئەم دۆخە ئىران بەرەو كوۆى دەبات ؟

د.تاتاپى: ئىران بژاردەكانى زۆر كەمن، واھە كاتېك ولاتېك تووشى قەىرانى ئابوورى دەبىت، يەكەمىن پرسىارىك كە دىتە پېش ئەوھەبە كە ولاتەكە خاوەن چ ئىمكاناتېكە؟ و چ ئىمكاناتېك ئەتوانىت يارمەتى بدات كە لەو قەىرانە بىتە دەرەوھ. ئەوھى كە ئەمرو كۆمارى ئىسلامى رووبەرووى بوھتەوھ ئەوھەبە كە بژاردەكان زۆر نىن، كۆمارى ئىسلامى لە لايەكەوھ نەوت دەفروشىت، بەلام ئەم پارە بەشى زۆرى ناگەپتەوھ بۆ ناو ئىران، ئەو ئاست تەنگىانەى كە بۆ كۆمارى ئىسلامىان دروست كردوھ بوھتە ھۆى ئەوھى كە ئىران لەمە بېئەرى بىت كە لە سەر پارەى نەوت زۆر حىساب بكات، ئەمە خالىك. خالىكى دىكە ئەوھەبە كە دەولەتى ئوباما پلانېكى دانابوو كە بتوانىت لە درېئەماوھدا كاريگەرى بخاھە سەر ئىران و ئەتوانىن بلىن كە ئەو بەرنامە درېئەماوھى ئوباما كاريگەرىبەكانى لە سەر ئىران وردە وردە نىشان ئەدات. بەرنامەكەى ئوباما ئەوھ بوو كە ئىران بتوانىت خۆى بلاو بكاتەوھ لە ئاستى ناوچەبېدا. لېى بگەپت با ئىران لە ولاتانى عىراق، سوورىبە، لوبنان و يەمەن خۆى بلاوبكاتەوھ. ئەوان پىيان وابوو كە ئەگەر ئىران لەم شوپنەندا دەرگىر بىت بە لەبەرچا و گرتنى ئەوھى كە گەمارۆى ئابورىبى لەسەرە، ئىران لە ماوھەبەكى تايەتېدا تووشى گرفتى جىددى ئابورى ئەبىت. ئىمە ئەمرو ئەو ئاكامە دەبىنېن، ئەم رادە سەرماىەگوزارىبە كە ئىران كرددووبەتى لە سوورىبە، ئەو رادە سەرماىەگوزارىبە كە لە عىراق و يەمەن و لوبنان كرددووبەتى بووھتە ھۆى ئەوھى كە بەشىكى تايەتى لە بوئەى ئابورى ئىران تەرخان بكرىت بەو ولاتانە و ئەمە ئەوھندەى دىكە كۆمارى ئىسلامى لەو ھەلومەرجە ناوخواىە كە ھەبەتى تووشى كېشەو قەىران دەكات. بژاردەبەك كە لە بەردەست كۆمارى ئىسلامىداىە ئەوھەبە زۆر بە خېراىى لەو كارانەى كە كرددووبەتى چ لە عىراق، چ لە سوورىبە و لوبنان و يەمەن، دەست بكىشىتەوھ و ئەو ئىمكاناتە كە بەو ولاتانە ئىختىساسى داوھ بىيان ھېتتەوھە لە ئىراندا بەكارىان بىنېت.

ئەمە ئەتوانىت فەرەجىك يىت بۆ كۆماری ئىسلامى. ئەونەندەى
 كە من چاۋ لە رووداۋە كان دەكەم لام واىە تەنبا بزاردە و
 ئاپشنىكى گەورە كە كۆماری ئىسلامى ھەيەتى ھەر ئەمەيە،
 ئەگىنا بزاردە كانى دىكە ناتوانن يارمە تىدەر بن بۆ كۆماری
 ئىسلامى. خالىكى دىكە ئەوہيە كە كۆماری ئىسلامى ھەول
 بدات لە بارى سياسىيەو ئەو پىئاسەيە كە لە ماۋەى سى سالى
 رابردوودا لە خۆى كردوويەتى بىگۆرپىت و حازر يىت بە
 شپۆپەكى دىكە و بۆچوئىكى دىكە بەئىتتە ئاراۋە چ لە پەيوەند
 لەگەل پرسى ناوخوايى و چ لە پەيوەند لەگەل پرسى
 ئيونەتەوہيى، كە ئەگەر بلىم كۆماری ئىسلامى شتىكى وابكات
 ئەپتتە كۆماری ئىسلامىيەكى دىكە بە بىروبوچوئىكى دىكەو
 پروگرامىكى دىكەو، بەلام ئەم كۆماری ئىسلامىيە بەم ساختارەى
 ئەمروكەو كە ھەيەتى بەتايەت لە پەيوەند لەگەل ئابوورىدا،
 بزاردە كانى زۆر كەمن و قودرەتى مانوړى كۆماری ئىسلامى بۆ
 ئەوہى بتوانىت دەست و پەنجە لەگەل ئەو كىشانەى ھەيەتى
 نەرم بكات زۆر كەمە.

پرسىار: ئەم قەيرانە كامە چىنى كۆمەلگا زياتر زەرەرمەند
 دەكات؟ دەكرىت جياوازيەك ھەيىت لە نيوان چىنەكانى
 كۆمەلگا بۆ زەرەرمەند بوون؟

د.تاتايى: ئەگەر شتەكان بە شپۆەى واقىعىيەنە لىك
 بدەنەو ئەيىنن كە بىسەرۋبەرەيى و ئالۆزىيەكى يەكجار زۆر
 گەورە ھەيە لە بازارى نەرزو دراۋدا، نرخى پارەى تىران بە
 خىرايى ھاتوۋتە خواروۋە، چاۋەرۋانى ئەو ناكرىت كە ئەم
 كىشانەى كە لە بازارى نەرزدا ھەيە بە خىرايى ولەمى پى
 بدرىتەو و ئارامىيەك لەم بازارەدا پىك يىت. زۆرت كاتىك شوكىك
 بە ئابورى وارد ئەبى و قەيرانىك پىك دىت، ھىندىك لە بازارەكان
 لە كورمەۋەدا كارىان تىدەكرىت، ھىندىك بازار ھەيە لە
 ئىۋامەۋەدا كارىان تىدەكرىت، و ھىندىك بازارىش ھەن كە لە

درىۋمەۋەدا كارىان تىدەكرىت. بازارى نەرز يەكىك لەو بازارانەيە
 كە كارتىكردەنەكەى كورمەۋەيە، ئىمە ئەمروۆ ئەو نابەسامانىيە
 گەورەيە لە بازارى نەرزدا ئەيىنن، ئىمكانى ئەوہى كە ئەم
 نابەسامانى و بشپۆيەى لە بازارى نەرزدا گەورەتر بىتەوہ يەكجار
 زۆرە لەبەر ئەوہى كە كۆمەللىك فاكۆر بوونىان ھەيە. يەكىكىان
 ئەوہيە كە دەور و پىگەى تىران لە سوورىدە چى بەسەر دىت،
 بە تايەت ئەوہى كە ماۋەيەك لەو پىش ئامرىكا لەگەل
 ھاۋپەيمانەكانى سوورىيەيان بۆمباران كرد بە ھۆى بەكار ھىئانى
 چەكى كىمىايى لە لايەن رژىمى ئەسەدەوہ. خالىكى دىكە
 ئەوہيە كە مانگى مەى چارەنووسى مەسەلەى بەرجام روون
 ئەپتتەوہ. ئەگەر ئامرىكا لە بەرجام بىتە دەرۋە، يەكەمىن شتىك
 كە روودات ئەوہيە كە بازارى نەرزى تىران بە خىرايى و لە چاۋ
 پىشۋو زياتر تووشى قەيران ئەپتتەوہ، ئىمكانى ئەوہى كە دۆلار
 بىتت بە ۸۰۰۰ تەن يان ۱۰۰۰۰ تەن يەكجار زۆرە. ئەگەر ئەمە
 رووبدات خىرا كار دەكاتە سەر تەوہروم. واتە تەوہرومى تىران
 بە پەلە دەرۋاتە سەرۋەو. تەوہرومىك كە ئەمروۆ بانكى ناوہندى
 ئىدە دەكات تەوہرومىكى يەك رەقەمىيە. واتە لىرەدا نامىتتەوہ
 و دەرۋات بۆ تەوہرومى دوو رەقەمى و تەنانەت ئەگەر پىتتەوہ بۆ
 تەوہرومىك كە سى سالى لەو پىش لە تىراندا بوونى ھەبوو.
 ئەگەر ئەمە رووبدات واتە تەوہروم بىرواتە سەرۋەو، ئەو
 كەسانەى حقوق بگىرى كۆمەلگان يەكەم كەسائىكن كە زۆرتىن
 زىان دەيىنن. ھۆكارەكەشى ئەوہيە كە بەجىددى قودرەتى
 كرىنيان دىتە خواروۋە و من دەتوانم بلىم كە زەرەرمەندانى
 سەرەكى ئەوہى كە ئەگەر لە تىراندا تەوہرومىكى يەكجار زۆر
 گەورە بىت، كە بە برواى من قابىلى پىشسىيە كە رووبدات، لە
 دەرەجەى يەكەمدا چىنەكانى خواروۋەى كۆمەلگان، و لە
 دەرەجەى دووھەمدا چىنى مامناۋەندىيە. بۆ ئەم دو چىنە
 كۆمەلەيەتتە، ئەم دەزغىيەتە نالبارە ئابورىيە ئەتوانىت
 كارىگەرى يەكجار تايەتتە ھەيىت و ھىچ ئۆمىدلىكىش بەراستى

نایبزیټ بۆ ټوټوی که ټمه بتوانیت له کورټماوه دا چاره سهر بیټ. من پیټم وایه ټم دوو چینه کۆمه لایه تیبه زهره مره نندانی سهره کین و روژانیتکی سخت چاوه روانیان ده کات.

پرسیار: بنه ماکانی ټابووری ټیران له م چوارچیټوه دا چۆن ده که ونه ژیر کاریگه ری؟ تا چه نده ټم فهیرانه ټابووریه ټه توانیت ژیرخانه کانی ټابووری بگۆریت؟

د. تانایی: ژیرخانی ټابووری ټیران به م ټاسانیه ناگۆردریت، چونکو ټم ټابووریه ههروه کوو باس م کرد به جیددی له ژیر کاریگه ری ټو فاکتۆرانه دایه که ټماژم پید، به م بۆنه وه به هاسانی ناتوانی دهستی بۆ به ریت. ټم فاکتۆرانه کاتیک ټه توانی بیگۆریت که تۆ بیروبوچونه که ت به رانه به ټابووری بگۆریت. مه سه له که له ټیراندا بووه به تیکه لاییه که له ټیوان ټابووری و سیاسه تدا. ده ور و روئی سهره کی سپای پاسداران که له ټابووری ټیراندا زۆر گرنگه. پیټم وانیه که سپای پاسداران به ټسانی حازر بیټ له ټم به رژه وه ونده خه یالییه ی که سالانه ده رواته گیرفانی ده ست هه ل بگریټ. که وابوو بۆ داهاتوی ټابووری ټیران ناگریټ پیټیبینی گه لیک خۆشبینانه بگریټ. من پیټم وایه که ټیمه به ره و موشکلاتیک زۆرتر له په یوه نده له گه ل ټابووری ټیراندا ده روین.

پرسیار: کاریگه رییه کانی ټم فهیرانه له سهر ناوچه گه شه نه کردوووه کانی ټیران وه کو کوردستان چه نده ده توانیت جیواز بیټ له گه ل ناوه نده؟

د. تانایی: به پیټی ټاماریک که خودی کۆماری ټیسلامی سالانه بلاوی ده کانه وه، ټه شوینانه ی که گه شه یان نه کردوه، (کۆماری ټیسلامی سائیتیک هیه به ناوی سائیتی ټاماری ټیران) ټم سائیه کۆمه لیک ټاماری ټیدایه که کاتیک من چاوم لیکردوه سهره پای ټه وه ی که بزاینن ټم ټامارانه چه نده ده قیقن، فه رز له سهر ټه وه دابینن که ټم ټامارانه دروستن، له راستیدا کاتیک ده رویته

ناو ناوه روکی ټم ټامارانه وه به تاییه ت ټه شوینانه ی که له کۆمه لگی ټیراندا به ناوچه گه لی پیټش نه که وتوو ټه ټمار ده کریټ وه کوو کوردستان، به لووچستان، من ناوی ده نیټم ټامارگه لی وه حشه تناک، چاوه له ریژه ی سهرمایه گوزاری ده وله ت بکه ن له شوینیک و ه کوو پاریزگی کوردستاندا، (به پیټی دابه شکردنی پاریزگاکان له ټیراندا به شیک زوری کوردستان له سهر پاریزگاکانی دیکه دابه ش کراون وه کوو تازه ربابجانی خۆره لآت و ...) ټه گه ر به تاییه تی چاوه له پاریزگی کوردستان بکه ین که ناوه نده که ی شاری سنه یه، به پیټی ټاماری خۆیان ریژه ی سهرمایه گوزاری ده وله ت له دو سالی رابردودا ته نها یه ک ده رسه د بوه. ١٪ سهرمایه گوزاری له شوینیک وه کوو پاریزگی کوردستاندا نیشانه ی ټه وه یه که ده وله ت له پاریزگی کوردستاندا هیه شیک نه کردوه و هیه شیک ناکات و ټه گه ر ټمه به راوه رد بگریټ له گه ل پاریزگاکانی ناوه نده وه کوو پاریزگاکانی ټیسفه هان، شیراز، تاران قاییلی به راوه ردکردن نییه. له ټاکامدا ټم پاریزگیانه که سهرمایه گوزاری ټیدا ناگریټ، مانای ټه وه یه که به شی ده وله تی لیردا به هیه شیکه لاییه هه ل سووا نییه. کاتیک به شی ده وله تی هه ل سووا نییه و له هه مان کاتیشدا به شی خوسوسیه کی فه عالیش بوونی نییه، یان باشتره بلیم به شی خوسوسیه کی به رچاوه بوونی نییه، ټه بیټه هوی ټه وه ی که له م شوینانه بیکارییه کی هه ره زۆر له بواره جوواوچۆره کاندایه بوونی هه بیټ. به پیټی ټاماره کان له ټیوانی کوردستاندا ریژه ی بیکاری ٤٠٪ ه. له سالانی رابردودا زۆریه ی هه ره زۆری بنه ماله کان له کوردستاندا پاره یه کی زۆریان سهره کردوه و منداله کانیا ناردوه بۆ خویندنی بالا و به تاییه تی ټه وانیه که سهر به ده وله ت نه بوون مه جبور بوون منداله کانیا ن بنیرن بۆ دانشگای خوسوسیه وه کوو دانشگای ټازاد و ناچار بوون پاره یه کی زۆر خه رج بکه ن بو ټه وه ی منداله که یان لیسانسیک یا فه وقه لیسانسیک یان دوکتۆرایه ک وه ر بگریټ، ټم مندالانه که

بهو شیوه خویندویانه ئیسته زۆر بهی ههره زۆریان بیکارن. له ئاکامدا ئه بینی که لیره شدا سه رمایه یه کی دیکه به فیرۆ رویشتهوه. ئهم وه زعیه ته ناله باره ئابووریه بوته هۆی ئه وهی له جینگایه ک وه کوو کوردستاندا له گه ل مه سه له یه که به ناوی کۆلبه ری به ره وروین. ئهم کۆلبه رییه خۆی حیکایه تیکی زۆر رۆشنه له م وه زعیه ته ناله باره ی ئابووری که له شوپنیککی وه کوو کوردستاندا هه یه. کۆلبه ری کاریکی نافه ت پروکینی گه وه یه که هه ره که سه ێک که شان بداته ژیری زیاتر له مه جبوریدا ئهم کاره ده کات، به لام ئه بینی که به شه ێکی گه وه ی ئه وه که سه انه ی که له کوردستاندا بیکارن به هۆی ئه وه ی هیه چ رینگایه کیان نیه بو ئه وه ی بژۆیۆیک بو خۆیان و منداله کانیا ن دابین بکه ن ناچارن رو بکه نه کۆلبه ری. ده رفه تیکیش که بو خه لکی کوردستان ره خسابوو به هۆی ئه وه ی که بازاری کار له کوردستانی عێراق باش بوو خه لکیکی زۆر روویان کرد له کوردستانی عێراق بو کار، به لام ئهم ده رفه ته شه به هۆی شه ری داعش و بشیوی و ئالۆزی له ناوچه که وه داته پینی ئابووری کوردستانی عێراق له بار چوو و ئه وه خه لکه که روویان له کوردستانی عێراق کردبوو ناچار بوون بگه رینه وه کوردستانی ئێران. ئه گه ره هه موو ئه مانه کۆبکه ی نه وه بو ئه وه شوینانه ی که له ئێراندا به شوینی ناپیشکه وتوو به حیساب دین کیشه و گرفته کان جیددی تره.

پرسیار: قه یرانی ئابووری له ناوچه که وه هیندی جاریش له ئاستی جیهانی چهنده ئه توانین په یوه ندی بده ین به ئابووری ئێران هوه؟ واته ئابووری ئێران تا چ راده یه که ده که ویته ژیر کاریگه ری قه یرانه ناوچه یی و جیهانییه کان؟

د. تاتایی: ئه گه ره باسی قه یران بکه ین له ئاستی جیهانی، قه یرانیکی زۆر گه وه که دروست بوو له ئابووری رۆژئاوا، زۆر نایه تیز له ئامریکا و له ئینگلیسدا، قه یرانی ۲۰۰۹/۲۰۰۸ یه. ئهم قه یرانه ی ۲۰۰۹/۲۰۰۸ که هاته پیش بووه هۆی ئه وه ی که

کۆمه لیک سیاسه ت له لایه ن ده وله تی ئامریکا و ده وله تی ئینگلیسه وه بگه ریته به ره بو ئه وه ی که به خیرایی بته وانن ئهم قه یرانه کۆنترۆل بکه ن. له راستیدا تا راده یه که له کۆنترۆل کردنی قه یرانه که دا سه ره که وتو بوون، هۆکاره که شی ئه وه بوو که ئه وه خویندنه وانه ی له سه ره قه یرانی گه وه ری سه له کانی ۱۹۳۰ که به گه ریت دپیریشن Great Depression ناو بانگی هه یه، کاتیکی هاتن ئه وه ده رس و ئه زموونانه یان له به ره چاو گرت، توانیان له وه ده رس و ئه زمونانه که لک وه ر بگرن و قه یرانی ۲۰۰۹/۲۰۰۸ کۆنترۆل بکه ن و سه لای ۲۰۱۰ ئیمه شاهیدی ئه وه بووین که قه یرانه که کۆنترۆل کرا. قه یرانه که له ناو نه چوو به لام پیشیان به قول بوونه وه ی زیاتری قه یرانه که گرت. ئهم قه یرانه دواتر له درێژه ی خۆیدا هاته تۆروپا و بو ماوه یه کی تابه ته ته شه نه ی کرده ولاتانیکی وه کوو ئیسپانیا، ئیتالیا، پورتوگال، ئیترلنده و ئایسله ند و ئهم ولاتانه توشی قه یرانیکی زۆر گه وه بوون له باری ئابووریه وه. دواتر که به لووتکه ی خۆی گه بشت ئهم قه یرانه ته شه نه ی کرد بو ولاتیکی وه کو ئیرانیش. پاش ولاتانی تۆروپایی ئهم قه یرانه ته شه نه ی کرده ئه ولاتانه ی که ئیمه به ناو ئیمه رچین مارکیت Emerging Markets ده یان ناسین. ئهم ئیمه رچین مارکیته نه بریتین له چین، روسیه، ئافریقای باشوور، برازیل و هیندوستان. ته نیا ولاتیکی که ئهم کیشه نه ته شه نه ی تێ نه کرد هیندوستان بوو، به لام باقی ولاته کانی ئیمه رچین مارکیت، توشی ئه وه قه یرانه بوون که ئه سه که ی له قه یرانی ۲۰۰۹/۲۰۰۸ سه رچاوه ی ده گرت. کاتیکی که ئهم گرفته ئابووریه له م ولاتانه دا هاته پیش ته شه نه ی کرده زۆر ولاتی دیکه شه له وانه ولاته کانی ئافریقایی و ئاسیایی و ته نه انه ت ته شه نه ی کرده ئیرانیش، به هۆی ئه وه ی که له میژوو ی ئابووریدا هه میشه بوونی هه بووه که کاتیکی قه یرانیکی دروست ده بیته، پرسیا ریک دروست ئه بی که قه یرانه که له کوئیه؟ قه یرانه که لیک که له ئامریکا دروست ده بیته به هۆی ئه وه ی که ئابووری ئامریکا

ئابورىيە كى يەكجار زۆر گەورە بوو ۋە تىستەش ھەيە، ئىمكانى
 نىيە كە ۋلاتانى دىكەش توشى قەيران ۋە سەختى نەكات. واتە
 قورسايىيەك كە ئابوورى ئامرىكا ھەيەتى لە ئابوورى جىھاندا زۆر
 گەورەيە ۋە ئەگەر ئەم ئابوورىيە بەرە باشى بىرۋات ئەتوانىت
 ۋەزەيىيەتى ئابوورى دۇنيا باش بىكات ۋە ئەگەر بەرە ۋە خراپى
 بىرۋات بەدلىيىيە ۋەزەيىيەتى ئابوورى دۇنيا خراپ بىكات ۋە
 دەكرىت بلىنن بە لەبەرچاۋ گرتنى ئەۋەي كە ئەم موشكىلاتە لە
 ئامرىكا دروست بوو ۋە پاشان لە ئىنگلىسىش ھەرۋەتر ۋە
 تەشەنەي كىرە شوئەكانى دىكە ۋە تايىيەتى ئىران. كەۋاتە
 ئىرانىش لەم كىشە ئابوورىيە كە لە ئاستى جىھاندا ھاتە ئاراۋە
 بى بەرە نەبوو.

پرسىيار: ۋەكوو دوايىن پرسىيار ئەگەرچى بەشپىك لە
 ۋلامەكەيىم لە ۋەلامى پرسىيارىكى پىشۋوتىرە ۋەرگرتۋە كە باسى
 ئەۋەتان كىر كە ئىران بۇ ئەۋەي لەۋ قەيرانە رىزگارى بىت ھىچ
 چارەيەكى نىيە مەگەر خۇي بىكشېننىتەۋە لەۋ بەرلاۋىيە لە
 ناۋچەكە ۋە بەتايىيەتەش لەۋ ۋلاتانەي كە پىشتر ناويان ھات،
 پرسىيارەكەش ھەر ئەۋەيە كە رىگا چارەي نەمانى ئەم قەيرانە
 چىيە؟ ئايا دەكرىت تەنيا سىياسى بىت يان تەنيا ئابوورى بىت؟
 بەگشتى ئەۋبانگەشانەي كە كاربەستانى كۆمارى ئىسلامى بۇ
 كۆنترۆل كىردنى ئەم قەيرانە دەيكەن تا چەندە راستە ؟

د. ئاتايى: ئەم قەيرانە لە پەلەي يەكەمدا ئەگەر بەپاستى رىگا
 چارەيەكى بۇ بدۆزىتتەۋە، رىگا چارەكە يەكەم سىياسىيە ۋە پاشان
 ئابوورى. واتە ئىران دەپ سەرەتا كىشە سىياسىيەكەي چارەسەر
 بىكات، پاشان دەتوانىت كىشە ۋە پرسە ئابوورىيەكەيشى چارەسەر
 بىكات. مەبەستەم لەۋەي كە كىشە سىياسىيەكەي چارەسەر بىكات
 ئەۋەيە كە كۆمارى ئىسلامى ئەۋەي كە روونە ئەم بالانە كە لە
 ناۋ خۇياندا ھەيەنە ۋەكوو بالى توندئاژۆ، بالى ميانەپەۋى
 رووحانى، ئەمانە بەرژەۋەندى تايىيەتى خۇيانىان ھەيە ئەمانە

خیزش فرودستان و و پایان افسانه اصلاح طلبان

سهراب کریمی

سیاسی رفتار چگونگی به نوشتار این در. کرد ارزیابی را محیط با چگونه جریان این میشود. پرداخته جریان این است کرده رفتار جامعه خواسته‌های یعنی خود پیرامونی چیست مردم خیزش از آنها حمایت عدم همچنین دلایل و جریان این گفتمانی پوست زیر در عواملی چه سرانجام و است داده سوق تصمیم این سوی به را آنها

دو سال بعد از روی کارآمدن جریان اصلاح طلب، در تیر ۱۳۷۸ و در جریان ماجرای کوی دانشگاه بتدریج نقاط ضعفهای این جریان مورد توجه منتقدین قرار گرفت از جمله این انتقاد را میتوان در چند محور مورد توجه قرار داد و افراد دوراندیشی چون حسین بشیریه را نا امید کرد .

اولین انتقادی که بر آنها وارد شد عدم قاطعیت در برابر جریان اقتدار گرا بوده است. منتقدین، اصلاح طلبها را به عقب نشینیهای بی جهت در برابر جریان اقتدار متهم میکردند که هنگام حملات نهادهای امنیتی تنها مظلوم نمایی میکنند. دومین انتقاد وارده به این جریان وجود فساد و تمایل به فساد مالی است. به عبارتی

کنش محوریت بر ایران تحولات اغلب اخیر دهه دو در جریان شد، باعث محوریت این است بوده طلبان اصلاح باشند ایران گذار تأثیر طیف ترین شاخص طلب اصلاح و حاکم جناح از متفاوت رویکرد به توجه با طلبان اصلاح مختلف اقشار توجه مورد ناگهان آنها خود گذشته حتی قرار توجه مورد هم جهانی سطح در و گرفتند قرار مردم و داخل در مردمی و اجتماعی قوی پایگاه .گرفتند خاص، گفتمانی مفصلبندی و آنها المملی بین مشروعیت بدل ایرانی جریان ترین شاخص به را طلبان اصلاح خود اما براند، حاشیه به را ایرانی اپوزیسیون توانست و کرد تحول جریان، این محوریت بدون گذشته زمستان خیزش در و غافلگیر ابتدا را طلبان اصلاح که بود ایران در بزرگی این مردم، انتظار خلاف بر .کرد واکنش به وادار نهایت بیشترشهرهای در آمده خیابان به مردم راستای در واکنش تمایل متصلب حاکم جبهه به آنها برعکس بلکه نبود، ایران های چهره خود را رویکرد این اتخاذ دلایل کردند. پیدا دقت کمی با اما میکنند، بیان نحوی به طلب اصلاح قابل قدرت به آنها نگاه نیز و گفتمانی تحولات به میتوان

بورژوازی مافیایی و تصاحب ثروت‌های نجومی توسط افرادی از این جریان، باعث فاصله گرفتن مردم از اصلاح طلبان شده است که مبتنی به سومین انتقاد از آنها شده است که عدم توجه به مطالبات طبقات پایین و عدم تمایل به جذب نمایندگان این طبقات است و البته انتقادی هم از جانب ملیتها از جمله فعالین کرد هم مطرح شد کردها به دلیل انعطاف‌گفتمانی در قبض و بسط مطالبات خود می‌توانند در مقاطع تاریخی خواسته‌های خود را مطرح کنند. فعالین و جریان‌های سیاسی کردها، وعده‌های اصلاح

عبارتی بورژوازی مافیایی و تصاحب ثروت‌های نجومی توسط افرادی از این جریان، باعث فاصله گرفتن مردم از اصلاح طلبان شده است

طلبها را به فال نیک گرفتند اما در عمل با دست رد آنها مواجه شدند. از جمله این وعده‌ها زدودن نگاه امنیتی به کردستان بود که خواسته‌های کردها در چهارچوب دموکراسی قابل حصول میباشد، اما جریان اصلاحات ابتدا به بهانه نهادهای اقتدارگرا و امنیتی طفره می‌رفتند و در نهایت تصمیم آنها اهمال‌خواسته‌های کردها با توجیهاات امنیتی بود آنچه در این نکته مهم است، این است که پس از زدودن نگاه امنیتی بر یک مساله ابتدا باید آن را به عنوان موضوعی سیاسی فرض کرد نه امنیتی یعنی هر مساله امنیتی چنانچه بتواند به خواسته‌ای دموکراتیک بدل شود چنانچه سیاستم سیاسی آن را به عنوان موضوعی سیاسی نپذیرد نشان عدم مشروعیت دموکراتیک آن سیستم است. اهمیت موضوع اخیر در جریان اعتراضات زمستان گذشته و عدم حمایت اصلاح طلبها از اعتراضات مردمی برجسته‌تر شد چرا که بیشترین توجه اصلاح طلبان از

مخالفت با جنبش مردمی خطر تجزیه ایران توسط ملیتها از جمله کردهاست.

همچنانکه که گفته شد پس از اعتراضات دی ماه سال گذشته (۱۳۹۶) انتقاد دیگری به این جریان اصلاح طلب وارد شده است، عدم حمایت و یا جهت‌گیری آنها علیه جریان اعتراضی مردم است که باعث شگفتی و خشم بسیاری از توده‌های مردم و جریان‌های سیاسی شده است که بسیاری بر این عقیده‌اند که مجموعه این انتقادات عده‌ای از اقشار جامعه را به این نتیجه رساند که بسیاری از اعضای برجسته و جریان‌هایی از اصلاحات اساسا اعتقادی به برنامه‌ها و باورهای اصلاح طلبی ندارند بلکه تنها از

مفاهیم دموکراسی خواهی و رفرماسیون به شیوه‌ای تاکتیکی استفاده میکنند، این بدان جهت قابل اهمیت است که خود جریان اصلاح طلبی گفتمانی آرمانی از ارزشهای دموکراتیک را به راه انداختند که نتیجه آن باور عمیق بود که در بین نسل جوان رشد کرد که آن هم اعتقاد به مبانی دموکراسی و حقوق بشر- و شکستن تعصبات متصلب بود. اتفاقا این نسل از اقدامات اصلاح طلبان پشتیبانی میکردند. بدین ترتیب موجب طرح سوالهایی از جمله، این اعتراضات چه تأثیری بر جامعه و جریانهای سیاسی خواهد گذاشت و تحولات جدید چه تأثیری بر آینده اصلاح طلبان دارد و این اعتراضات به کجا کشیده میشود؟ مجموعه از سوالهایی که هر کدام میتواند از زاویه‌های مختلفی مورد کنکاش قرار گیرد .

قرار گرفت و به سرعت دچار دگردیسی شد. از رویکردهای چپ گرایانه مذهبی به سوی رویکردی لیبرال و معتدل تغییر جهت دادند این در حالی بود که افشاری از تحصیل کرده‌های دانشگاهی با ساختار سیاسی دچار زاویه شده بودند ناچار شدند که در نبود هیچ‌گونه امیدی، همراه گفتمان جدید اصلاحات شوند و به شیوه‌ای خواسته‌های تاریخی جامعه شهری ایران به پشتیبانی از جریان اصلاحات سوق داده شد.

نارضایتی گسترده مردم از ساختار سیاسی در ایران که امروز نمود آن در سراسر ایران به شیوه اعتراضات نمود پیدا کرده است از دو ویژگی خاص نظام سیاسی نشأت می‌گیرد که نخست حاصل ناکارآمدی حاکمیت جمهوری اسلامی در عرصه‌های اقتصادی و اجتماعی است که از بدو تأسیس جمهوری اسلامی با ساختار جدید همراه بوده است و دوم برآمده از انسداد سیاسی و خودکامگی است که با وجود نهادهای انتخابی به شیوه‌ای سیستماتیک با پوشش ایدئولوژی اسلامی بر جامعه اعمال شده است. بدین ترتیب از ابتدا کاملاً آشکار بود عدم مشروعیت نظام سیاسی بر این دو پایه قرار دارد که در عرصه اجتماعی خود به خود بر ساختار طبقاتی جامعه سوار می‌شود. ناکارآمدی اقتصادی اصلی‌ترین فشار را بر طبقات فرودست وارد میکند و انسداد سیاسی بر طبقات میانه جامعه سنگینی میکند.

اصلاح طلبان با مفهومی جدید خود را برای نمایندگی بر پایگاه طبقات میانه جامعه آماده کرده بودند و به دلیل عدم وجود سازماندهی جریان‌های پایین اجتماع آنها هم ناچار در مواردی از جمله در دوم خرداد از جریان اصلاح طلب حمایت کنند اما از لحاظ تئوریک این

اصولا جریان اصلاح طلبی میل به دگرگونی در یک روند تاریخی است که به عنوان غلبه بر بیگانگی است که هگل بیگانگی را ناشی از جهل آدمی از روند تاریخی و موقعیت پیرامون خود مینامد. بنابراین رفرماسیون سیاسی در غرب حاصل یافتن نقاط مشترک جریانهای بزرگ اجتماعی بوده، نقاط مشترکی که در روند کنشهای جمعی، طبقات اجتماعی و نمایندگان سیاسی آنها بود و در روند تکاملی این جریان‌ها به شناختی از خود میرسید که توان تشخیص موانعی پیش روی خود را داشتند و بر روی این نقاط مشترک جبهه‌ای را در جهت برداشتن موانع تشکیل میدادند. این همان غلبه بر بیگانگی و غریب بودن محیط پیرامون جامعه و مسیر حرکت رو به پیش است. با این وجود جریان‌های سیاسی اجتماعی به اتفاق بر سر دگرگونیها هر یک خاستگاه اجتماعی و تاریخی خود را ادامه میدهند و با حفظ مرزبندی در عین تعامل، مداوم خط مشی خود را حفظ میکردند. یعنی در عرصه سیاسی مرزبندیهای طبقاتی که جریان‌های سیاسی نمایندگی آنها را به عهده داشتند حفظ می‌شود. بنابراین اصلاحات اصولاً حاصل جمع‌بندی افشار اجتماعی در جهت دگرگونی است که در راستای منافع مشترک جریانهای مختلف است. اگرچه اصلاح گری در ایران تاریخی به مراتب طولانی دارد و به اولین ناکامیهای نظامی حاکمان تهران بویژه در اوایل قاجاریه در برابر کشورهای همسایه برمیگردد و از جانب اجتماعی به اولین مطالبات مردم از سلاطین قاجار برمیگردد. اما اصلاح طلبی به عنوان گفتمان حاصل ترجمان آثار اندیشمندان غربی بویژه بعد از جنگ هشت ساله است که توسط بعضی از اساتید دانشگاهی وارد کارزار گفتمانی در ایران شد. جذابیت مفهومی اصلاح طلبی مورد توجه جناح ضعیف تر و رادیکالتر حاکمیت

بزرگترین مشکل اصلاح طلبان بودند آنها اگرچه در مفهومبندی نظری و معرفتشناسی گامهای مهمی را برداشتند اما هیچگاه محیط پیرامون را به عنوان کل در نظر نگرفته بودند که برای پیشبرد پروژه دمکراسی‌سازیون در چارچوب اصلاحات تعریف کرده‌بودند. البته این موضوع در ابتدا ملموس نبود، بیشتر به بهانه مخالفت‌های جناح حاکم قابل توجه بود اما در قیامهای اخیر مردمی به یک باره خود را نشان داد که این جریان هم بر خلاف ادعاها و ژستهای دمکراتیک هنوز اسیر نگاه قدرت به شیوه‌ای تمامیت خواهانه هستند. این در حالی بود که بسیاری از گروههایی که از این جریان پشتیبانی می‌کردند به بسیاری از بنیادهای معرفتی آنها اعتقاد نداشتند، بلکه در جهت تضعیف جریان ضد دمکراتیک حاکم از آنها دفاع می‌کردند اما در نهایت در روزهای قیام با لحن تحقیر آمیز اصلاح طلبان مواجه شدند. اصلاح طلبان ابتدا با عقب نشینیهای بی جهت عملاً برنامه و وعده های خود را عقیم کردند و بسیاری از مردم با آنها قهر کردند، در گامهای بعدی جریان‌هایی از اصلاح طلبها همچون کارگزاران عملاً به فساد و مافیای اقتصادی بدل شدند و در نهایت به جریانهای پوپولیستی انتخابات را باختند و در آخرین اقدام خود بعد از انتخابات سال ۱۳۸۸ در جنبش خیابانی هم به دلیل عدم همراهی طبقات فرودست و ملیتهای غیر فارس در برابر رأس قدرت شکست خوردند. اصلاح طلبان در سالهای اخیر به یائسگی گفتمانی دچار شده‌اند و به قولی به همان روند جامعه کلنگی دچار شدند.

با توجه به واکنشهایی که اعضای سرشناس اصلاح طلبی در جریان‌ات خیزش مردم از خود نشان دادند میتوان

تا حدودی دلایل عدم حمایت و نگرانی این جریان از خیزش اخیر را درک کرد.

دلیل عدم پشتیبانی از خیزش مزبور به گفته خود فعالین سرشناس اصلاح طلب در مجموع نگرانی و بیم از سوریه ایی شدن وضعیت ایران است و در نهایت به خطر تجزیه ایران اشاره میکنند. در نگاه اول شاید این چنین جهت گیری عقلانی باشد اما با عمیق تر شدن به مسأله می توان نتیجه گرفت چنین نیست. در جریان خیزش سال ۱۳۸۸ همین سران اصلاح طلب تلاش می‌کردند که جنبش فراگیرتر شود و به مناطق جنوب شهری و شهرستانها کشیده شود و نیز تلاش میکردند که با الهام از قیامهای تونس، مصر، لیبی، سوریه ... جنبش سبز را تا سرنگونی علی خامنه ای ادامه دهند، علاوه بر این خود اصلاح طلبان می‌دانند اتفاقات سوریه و یمن و به تبعیت از آنها لیبی ناشی از دخالت سپاه قدس ایران است وگرنه حکومت اسد و علی عبدالله صالح اصراری به ادامه حکمرانی نداشتند حتی برای عموم ملموس است که علی خامنه‌ای و سران سپاه برای کنترل نا آرامیهای ایران تصمیم قاطع گرفتند که مسأله سوریه و دیگر مناطق خاورمیانه را به جایی برسانند که ایران را جزیره امن خاورمیانه نشان دهند تا مردم ایران را از فجایع جنگ داخلی بترسانند. سران اصلاح طلب خود میدانند که با عدم دخالت ایران و سرنگونی حاکمیت اسلامی در تهران منطقه خاورمیانه به سوی آرامش گام برخواهد داشت، گروههای اسلامگرا در سرتاسر جهان اسلام با الهام از حاکمان اسلامگرای ایران بعد از انقلاب ۱۳۵۷ فعال شدند. سوال اینجاست که دلیل عدم حمایت اصلاح طلبان از قیامهای مردمی که اتفاقاً رأس دیکتاتوری ایران یعنی سیستم ولایت فقیه و شخص

خامنه ای را نشانه گرفته بود، چیست؟ نکته قابل ملاحظه این است که عامل بزرگترین شکستهای خود جریان اصلاحات از جانب علی خامنه‌ای و نهادهای زیر نظر او بوده و هست. برای پاسخ به این سوال میتوان دو عامل اصلی را شناسایی کرد یکی گرایش اصلاح طلبان به قدرت انحصاری در ایران است. اصلاح طلبان به دلیل داشتن پایگاه اجتماعی در ساختار قدرت برای غلبه بر رقیب قویتر به جذب حداکثری رأی مردم برای در اختیار گرفتن نهادهای انتخابی نیاز داشتند لذا باید گفتمان خود را از خط رسمی حاکمیت جدا میکردند. آنها خوب به خواسته های تاریخی جامعه ایران توجه داشتند که تاریخ آن به مشروطیت برمیگردد و توانستند از مفاهیمی استفاده کنند که برای جامعه جذاب و برای ساختار متصلب قدرت تهدیدی جدی است از جمله آزادی، دموکراسی، جامعه مدنی و حقوق بشر و غیره. اتخاذ این استراتژی دو نتیجه عمده داشت: اول خلع سلاح اپوزیسیون برانداز جمهوری اسلامی از این مفاهیم و جذب بسیاری از طرفداران آنها در میان توده ها و دوم تثبیت ساختار جمهوری اسلامی چرا که ساختار یک دست حاکمیت عملاً نمیتوانست بعد از جنگ حاکمیت را در مقابل مردم قراردهد. بدین ترتیب آنها یگانه جریان قوی سیاسی در ایران شدند که هم بخشی از ساختار قدرت بودند و هم اپوزیسیون جدی در برابر رأس قدرتی که مورد نفرت قسمت اعظم مردم بودند، بنابراین خود را تنها مستحق حکمرانی در ایران میدانند آن هم برای مدتی طولانی که بتوانند پروژه‌ی ناتمام ایران مدرن را به سرانجام برسانند. لذا برای جریان اصلاح طلب اپوزیسیون خارج از کشور و جریانهای خارج از صفتندی خود تقریباً مرده قلمداد میشد و قیام گسترده دی ماه ۱۳۹۶ که خارج از

رهبری آنها بود را بر نتابیدند و با گسترش تظاهرات مردمی نه تنها از این حرکت پشتیبانی نکردند بلکه در سرکوب آن هم با جریان اقتدار گرا تقریباً هم رأی شدند، این در حالی بود که اگر واقعا جریان اصلاح طلب به دگرگونی عمیق اعتقاد داشت میتوانست با پشتیبانی از تظاهرات مردمی موانع اصلی بر راه انسداد سیاسی ایران را بردارد و جناح حاکم را وادار به عقب نشینی کند چرا که در سال ۱۳۸۸ آنچه باعث شکست جنبش سبز شد عدم حمایت توده های طبقات فرودست و شهرهای کوچک ایران بود. اگرچه عده‌ای از آنها که به تناقض آشکار رویکرد خود آگاه بودند سعی میکردند آن را پنهان کنند اما در مجموع به بهانه های مختلف از سرکوب مردم توسط حاکمیت پشتیبانی کردند و میکنند. دومین عامل به دگرگونی گفتمانی اصلاح طلبان بر میگردد. اغلب اصلاح طلبان از تربیت دموکراتیک برخوردار نبوده و تربیت و پرورش سیاسی آنها برگرفته از ایدئولوژی اسلامی است و در دوره ای که وارد سیاست شدند از تندروترین اسلامگراها بودند. خشونت و سرکوب در کارنامه خود دارند و آنها همچنین مزه قدرت و ثروت و منزلت سیاسی را تا حد کمال چشیده‌اند، لذا برای حفظ جایگاه خود توانستند از ارزشهای ایدئولوژیک اسلامی گذار کنند حتی از گذشته خود ابراز ندامت کنند، اما این بدین معنی نیست که از قدرت خداحافظی کنند، آنها حتی برای تحکیم جایگاه خود تمام ناملایمتهای رقیب قدرتمندشان را تحمل کرده و میکنند به این امید که در نهایت اولین شانس قبضه قدرت در ایران از آن آنهاست. آنها همچنان که از ارزشهای ایدئولوژیک خود گذار کرده‌اند، با توجیه آموخته‌های پوزیتیویستی لیبرال که اتفاقاً آبشخور گفتمانی آنها هم بوده است راحتتر میتوانند شعارهای

دمکراسی و حقوق بشری را کنار بگذارند. لذا چنانچه جریان اقتدارگرا به هر شیوه ای از رأس قدرت سیاسی کنار برود، با تقویت جامعه مدنی و رشد نسلی از جریانهای سکولار و لیبرال دمکراسی خواه، چپ گرا و و گسترش مطالبات ملت‌های به حاشیه رانده شده همچون کردها، ترکها، عربها و بلوچها در ایران اصلاح طلبان نمیتوانند از راه انتخابات آزاد تمام قدرت را در اختیار داشته باشند لذا زمینه گفتمانی خود را برای شیفت به راستگرایی محافظه کار آماده کرده‌اند. آنها در دگردیسی گفتمانی خود به این نتیجه رسیده‌اند که برای قبضه تمامیت قدرت به اولین چیزی که نیاز دارند نیروی نظامی سرکوبگر است که رقیبان جدید را حذف کنند لذا همچون سالهای اولیه دیگر امیدی به ارتش ندارند بلکه به شیوه ای از سیاستهای برون مرزی سپاه قدس در سوریه، عراق و یمن دفاع کرده تا پیام مساعدت را به سپاه بدهند که جریان اصلاحات دیگر دشمن سپاه نیست بلکه حاضرند سرفره قدرت باهم شریک باشند، بنا براین هیچگاه از جریانی که خارج از کنترل آنها باشد هر چند خواسته‌های بر حقی هم داشته باشد پشتیبانی نمیکنند. آنها با برجسته کردن تنوعات اتنیکی ایران اولاً می‌خواهند از ورود رقیبان جدید در کارزار قدرت جلوگیری کنند و در ثانی راستگرایی را در بین توده‌های مرکز ایران ترویج دهند.

علاوه بر این دو عامل میتوان دلیل دیگر گرایش به راستگرایی آنها تغییر آب هوای ایران و غیر قابل سکونت شدن مناطقی از مرکز ایران اشاره کرد که به مسأله‌ای امنیتی بدل شده است. برای اسکان مردم این مناطق در آذربایجان و کردستان باید توجیه لازم را داشته باشند و برای عملی کردن این سیاست تنها ترویج راستگرایی بر

مبنای ملت سازی و ایدئولوژی ایرانی_ فارسی است که هم توجیه اقتناع جمعیت مناطق مرکزی داشته باشند وهم توجیه سرکوب ملت‌های ترک و کرد.

میتوان نتیجه گرفت که اصلاح طلبان بر خلاف ادعای بیشتر آنها در نگاه به قدرت تفاوتی با جناح حاکم ندارند یعنی نه جناح حاکم چنانکه آنها ادعا میکنند از مزیت‌های دمکراسی و جامعه باز بی‌خبرند نه خود جریان اصلاحات به مبانی ارزشی دمکراسی اعتقاد راسخ دارد و آنها به دلیل قدرت انحصار در نشر- توانسته بودند در غیاب منتقدین خود این نگاه را به جامعه بقبولانند، همچنانکه آنها برای قبضه قدرت از ارزشهای ایدئولوژیک خود گذار کردند. در سال گذشته از مفاهیم دمکراسی خواهی و لیبرال هم عبور کردند و با تهدید سازی از ملت‌های به حاشیه رانده شده ایران به عنوان اغیار گفتمانی خود به راستگرایی گرایش پیدا کرده‌اند و در نهایت به احتمال زیاد و چنانچه روند تحولات همچنان پیش برود اصلاح طلبان به دلیل از دست دادن پایگاه مردمی به عنوان برگ برنده خود در مقابل جناح حاکم ناچارند برای حفظ خود به ساختار قدرت بیشتر نزدیک شوند، چرا که آنها دیگر پایگاه سابق خود را در چند مرحله از دست داده‌اند، بویژه در جریان اتفاقات زمستان گذشته مورد انتقاد و حتی نفرت مرد قرار گرفتند و نیز دیگر همچون سالهای دهه ۱۳۷۰ و ۱۳۸۰ انحصار گفتار اندیشه را در اختیار ندارند، لذا ناچاراند به عنوان لایه راستگرای حاکمیت در ساختار قدرت جناح رقیب خود جذب شوند.

پروپلماتیزه شدن محیط زیست به مثابه سوژه سیاسی در ایران

شاهروزی حسینی

مقدمه:

ریزگرد در منطقه، درگیری ۲۵ استان غربی و مرکزی ایران با معضل ریزگردها و افزایش آن، نابودی بیش از ۶ و نیم میلیون هکتار از اراضی کشاورزی عراق، سوریه، ایجاد کانون‌های فرسایش بادی و تولید گرد و خاک، خشکی عراق و گرد و غبار برخاسته از این کشور بر روی ایران از دیگر آسیب‌های جبران ناپذیر اقدام دولت ترکیه می‌باشد. همچنین تنش دیگر میان ایران و افغانستان بر سر رعایت نکردن حق آب ایران و خشک شدن دریاچه هامون می‌باشد، علت بلافصل این عوامل ضعف مدیریت سیاسی، ناکارآمدی حکومت، غیبت سیاستهای زیست محیطی و سیاستهای تنش‌زای ایران در منطقه و بطورکلی بی‌کفایتی سیاسی می‌باشد. ازسوی دیگر بحرانهای جهانی زیست محیطی، گرمایش زمین و بحران تولید گازهای گلخانه‌ای می‌باشند. یکی از بنیانی‌ترین دلایل ضرورت حفاظت از محیط زیست و اهمیت آن بدون تردید حفظ زنجیره حیات می‌باشد به گونه‌ای که: آسیب به محیط زیست، زنجیره حیات را دچار آسیب‌های جبران‌ناپذیری خواهد کرد. امروزه محیط زیست هم نزد دولت‌ها و هم ملت‌ها از اهمیت و جایگاه بسیار مهمی برخوردار است، چرا که امروزه، محیط زیست درحمايت از توسعه چهار نقش مهم را برعهده دارد که عبارت است از:

محیط زیست به‌عنوان مجموعه‌ای از محیط‌ها جایی است که زندگی در آنها جریان دارد. به عبارتی ترکیبی از عوامل فیزیکی خارجی و موجودات زنده در آن، که با هم در کنش و ارتباط مستقیم هستند، به‌گونه‌ای که این ارتباط و تعامل بر رشد، نمو و رفتار موجودات زنده تأثیر گذار است و هر گونه تحول در عوامل فیزیکی خارجی بر موجودات زنده در آن و زندگی موجودات زنده تأثیر مستقیم و بلافصلی می‌گذارد. استفاده گسترده انسان از طبیعت، دست بردن انسان در محیط فیزیکی طبیعت و ایجاد تغییر و تحولات گسترده در عوامل فیزیکی محیط، منجر به مجموعه‌ای از بحرانهای سیاسی و بین المللی شده که از جمله مهمترین موضوعات در سده بیست و بیست یک برای نمونه در سطح منطقه‌ای، بحران بر سر استفاده از آبهای سطحی در منطقه خاورمیانه را می‌توان ذکر کرد، تنش میان عراق، ایران و ترکیه بر سر سدسازیهای ترکیه بر روی آب رودخانه‌های دجله و فرات که در کنار عراق و سوریه، ایران یکی از متضررین اصلی این پروژه‌ها بر روی رودخانه‌های دجله و فرات در منطقه است. خشک شدن تالابهای مرکزی عراق و سوریه، تبدیل تالاب هورالعظیم به بزرگ‌ترین کانون بحرانی

حمایت از زندگی، عرضه منابع طبیعی، جذب ضایعات محصولات و خدمات رفاهی، به همین دلیل هم حفاظت از محیط زیست در سده معاصر به عنوان یکی از هشت هدف

خودروهای غیر استاندارد، آلودگی بی رویه هوا، تولید انبوه زیالیه و عدم بازیافت آن که منجر به رها سازی آن در طبیعت گشته، نابودی جنگل‌ها و مراتع، خشک شدن قنات‌ها به دلیل استفاده بی رویه از آب‌های زیرسطحی، رودخانه‌ها، دریاچه‌ها و تالاب‌ها و در نتیجه کاهش روزافزون تولیدات کشاورزی به دلیل از میان رفتن زمین‌های کشاورزی و گسترش کویر که منجر به از

محیط زیست به مثابه یک سوژه سیاسی به صورت گسلی که حول آن منازعات سیاسی شکل بگیرد و هژمونی و گستردگی آن طوری باشد که بتواند دیگر گسلهای منازعه را پوشش داده و تحت تاثیر قرار دهد، در جهان حدوداً از دهه‌های هفتاد و هشتاد میلادی شکل گرفت

توسعه هزاره و یکی از سه پایه توسعه پایدار شناخته شود^۱.

مشکلات محیط زیست در ایران:

پیروزی انقلاب و شکل‌گیری حکومتی دیکتاتوری مبتنی بر نوعی نگاه ایدئولوژیک به دین، بدون هیچ گونه باور و پشتوانه علمی در برخورد و نگاه به پدیده‌ها از جمله محیط زیست در کنار سیاست زدگی گسترده و عمیق در زیست بوم اجتماعی و جغرافیای ایران به دلیل فعال بودن و تراکم زیاد گسلهای منازعه اجتماعی همچون، گسلهای منازعه میان سنی و شیعه، بهائیی و شیعه، اقلیت‌های ملی و اکثریت غالب، دین‌گرایی و سکولاریسم، لیبرالیسم و کمونیسم، منجر به آسیب‌تدریجی و در این اواخر شتابان و مرگ شتابان زیست بوم و محیط زیست ایران گردید، آنچه که به وضوح می‌تواند گفت این است که محیط‌زیست در حال احتضار است. افزایش جمعیت به شکل بی رویه که محصول سیاست‌های دینی نظام است، افزایش شمار

میان رفتن درآمد ناشی از کشاورزی و در نتیجه مقروض شدن کشاورزان به بانک‌ها و مصادره خانه‌ها و دارائیهایشان از طرف بانک گشته، همچنین مهاجرت روزافزون ناشی از خشکسالی از روستاها به شهرها که اولین پیامدش گسترش بیشتر فقر و نابرابری شده، همه اینها حکایت از بحرانی بزرگ در زیست بوم ایران دارد که مستقیم‌ترین اثر آن علاوه بر سلامتی بر اقتصاد و رفاه مردم خواهد بود. زیرا پیش‌بینی می‌شود که ایران طی پنجاه سال آینده به جغرافیای لم یزرع به دلیل فقدان آب و خاک حاصلخیز تبدیل خواهد شد^۲.

پروپلماتیزه شدن محیط زیست به مثابه سوژه سیاسی:

پروپلماتیزه کردن یعنی، بیان موضوعات عصری و امروزی جامعه، موضوعاتی که به گسل و چالشی در جامعه تبدیل شده‌اند و حول آنها بحران شکل گرفته است، تاریخ جامعه شناسی بدون تردید تاریخ پروپلماتیزه کردن یعنی کشف مسائل و موضوعات به‌روز جامعه است. برای نمونه چپ ایرانی،

^۱ گلکار محمد، ۱۳۸۲، توسعه پایدار و محیط زیست در ایران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.

^۲ ساتن، فیلیپ دبلیو، (۱۳۹۲). درآمدی بر جامعه‌شناسی محیط زیست: ترجمه صادق صالحی، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.

موضوع طبقات اجتماعی، فقر، کارگر و ضرورت برقراری عدالت اجتماعی و از میان برداشتن شکافهای اجتماعی و از جمله شکاف میان فقیر و غنی را پروبلماتیزه کرده، اقلیتهای ملی، ناسیونالیسم دموکراتیک و لزوم توجه به حقوق ملی اقلیتها و کاستن از فشار و هژمونی ناسیونالیسم اکثریت را پروبلماتیزه کردند، و اقلیتهای دینی نیز موضوع احترام به حقوق اقلیتهای دینی و پیشگیری از استحاله و از میان برداشتن تنوع دینی را پروبلماتیزه کردند، که البته ابژههای پروبلماتیزه شده طی سده بیست و بیست و یکم در ایران به فراخور اهمیت در دورههای زمانی گوناگون فراوان هستند .

طی نزدیک به چهار ده که از عمر نظام دیکتاتوری حاکم بر ایران میگذرد بحرانها و چالشهای سیاسی و اعتراضات سیاسی به دستگاه حاکمه عموماً یا سیاسی بوده، همچون اعتراض به سرکوب سیاسی مخالفان، از میان برداشتن احزاب سیاسی مستقل، قبضه قدرت توسط عده‌ای مشخص، هژمونی اکثریتی بر اقلیت و تلاش برای استحاله و از ذوب کردن اقلیت در اکثریت، یا فرهنگی بوده همچون ضرورت حق تحصیل به زبان مادری و ضرورت توجه به تدریس زبان مادری برای رشد و اشاعه فرهنگ اقلیتها، یا دینی بوده همچون ضرورت آزادی اقلیتهای دینی در برگزاری آزادانه فرایض و مناسبات دینی خود و لزوم خودداری از توهین و بی‌حرمتی به آنها، یا اقتصادی بوده همچون لزوم توجه به توسعه متوازن مناطق مختلف ایران، بهره‌برداری عادلانه و تقسیم عادلانه ثروت، موقعیتهای اقتصادی و رفاهی در میان مردم بدون توجه به دین، نژاد و زبان آنها، یا اندیشه‌ای بوده همچون ضرورت حفظ و اشاعه آزادی بیان، ضرورت احترام به دگراندیشی و ایجاد بستر جهت پویایی فکری و گفتمانی، نحل‌های گوناگون فکری و یا.....

اما محیط زیست به مثابه یک سوژه سیاسی به صورت گسلی که حول آن منازعات سیاسی شکل بگیرد و هژمونی و گستردگی آن طوری باشد که بتواند دیگر گسلهای منازعه را پوشش داده و تحت تاثیر قرار دهد، در جهان حدوداً از دهه‌های هفتاد و هشتاد میلادی شکل گرفت، اکوپولتیک یا ایدئولوژی سبز در واقع یک نوع ایده سیاسی است که محصول زیست‌شدن محیط زیست است، این ایده بر محیط زیست‌گرایی، عدالت اجتماعی و دموکراسی تأکید دارد، در واقع می‌توان گفت که امر سیاسی سبزها دموکراسی و عدالت اجتماعی است در یک جامعه حافظ محیط زیست، زیرا که در غیاب محیط زیست انسان و موجودات زنده دیگر نیز دوام و پایداری برای بودن نخواهند داشت^۱ .

در ایران شاید ظهور این ایده به مثابه یک ایده منسجم و سازمان دهنده اجتماعی با درک ضرورت حفاظت از محیط زیست به دلیل آسیب‌های فراوان از جانب حکومت و شکل‌دادن به ساختارهایی غیرحکومتی جهت آگاه‌سازی به کمتر از دو دهه بر می‌گردد، در واقع در طی این دو دهه، تحلیل‌گفتمان به عنوان روشی با کارایی روز افزون برای تحلیل چگونگی ایجاد، پذیرش و آرایش استراتژیک متون، تصورات و تفکرات و (تصویرها) ایده‌های زیست محیطی آرام آرام مطرح شده است، در واقع می‌توان گفت که طی سالهای گذشته به شکل موثری نظریه پردازان انتقادی، اکولوژیستها و تحلیل‌گران سیاسی به این مقوله اهمیت نشان داده و وارد این حوزه شده‌اند. در واقع ورود نظریه‌پردازان سیاسی و انتقادی به مقوله اکولوژی محصول غیبت نهادهای مدنی به دلیل ماهیت دیکتاتوری حکومت و سیاسی‌زدگی تمامی عرصه‌های محیط

^۱دابسون، اندرو، (۱۳۷۷). فلسفه و اندیشه سیاسی سبزها : ترجمه محسن ثلاثی، نشر آگه.

اجتماعی، در راستای پیشگیری از تخریب بیشتر و لزوم درپیش گرفتن سیاستهای بازدارنده به دلیل تاثیر غیرقابل انکار محیط زیست به مثابه سوژه بر تمامی عرصه‌های زندگی سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی می‌باشد. این موضوع اما با بازداشت‌های گسترده و بی‌سروصدای فعالان محیط زیست، زدن اتهام جاسوسی به آنها، مرگ مشکوک دکتر کاووس سید امامی استاد علوم سیاسی و فعال محیط زیست و اما و اگرهایی فراوان در ماجرای سقوط هواپیمای مسیر تهران یاسوج که حامل تعداد زیادی از فعالان و متخصصان حوزه اکولوژی بود، موضوع اکولوژی را به سوژه‌ای سیاسی تبدیل کرد که در آوردگاه گروکشیهای سیاسی میان جناحهای حکومتی برجسته شده و با گسترش آرام اعتراضات مردمی به کاهش ذخایر آب و نابودی کشاورزی، ضرورت پیشگیری از نابودی دریاچه ارومیه و شکل‌گیری فاجعه‌ای انسانی، ضرورت مبارزه با ریزگردها در خوزستان به دلیل موقعیت تنش‌زای این استان، می‌تواند در آینده‌ای نه‌چندان دور به عاملی محرک در جهت شکل‌دادن و جهت‌دادن به نارضایتیهای ضدحکومتی و عمیق‌تر کردن شکافهای سیاسی و گسلهای دیگر در جامعه منجر به تحولاتی گسترده و عمیق در جامعه ایران شود. بدون تردید بحران اکولوژی و محیط زیست در ایران یک بحران سیاسی است، زیرا محصول بی‌کفایتی حکومت، سیاسی‌سازی و گسترش پدیده رانت خواری سیاسی در میان جغرافیای قدرت در ایران است از یک سو و از سوی دیگر گسترش بحرانهای اعتراضی به آلودگی هوا و مطالبه حق تنفس و سلامت، اعتراض به خشک شدن دریاچه ارومیه و بحرانهای زیست محیطی و فاجعه‌بار آن برای سلامت و اقتصاد منطقه و پیرامون آن می‌باشد که در کنار آن اعتراضات هر از چند گاه مردم به انتقال آب از استانی به استان دیگر نیز منجر به شکل‌گیری اعتراضاتی شده، همچنین بحران اقتصادی عمیق، بی‌کاری و گسترش فقر و نابرابری به‌طور

مشخص و واضحی در موارد بسیاری ریشه زیست محیطی دارند. بنابراین تبدیل شدن محیط زیست به یک موضوع و کانون بحران به عبارتی پروبلماتیزه‌شدن آن در ایران و نقش اتحاد و یکپارچگی بخشی‌آن به اعتراضات و جنبشهای اجتماعی که بدون تردید در آینده حول محور محیط زیست پررنگتر خواهد شد، آن را تبدیل به یک سوژه سیاسی کرده.^۱

منابع:

- دابسون، اندرو، (۱۳۷۷). فلسفه و اندیشه سیاسی سبزه‌ها، ترجمه محسن ثلاثی، نشر آگه.
- 2- ساتن، فیلیپ دبلیو، (۱۳۹۲). درآمدی بر جامعه‌شناسی محیط زیست، ترجمه صادق صالحی، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها.
- ۳- گلکار محمد، ۱۳۸۲، توسعه پایدار و محیط زیست در ایران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.

۱ - ساتن، فیلیپ (۱۹۳۲)، همان

تاریخ کُرد و کُردستان در پژوهشهای دانشمندان روس

د. اسعد رشیدی

رویگرد ژئوپلیتیک امپراتوری روسیه همسو و در انطباق قرار می گیرد، سپس، آثار دانشورانه ی پژوهشگران روس که در سویه ی پیشرفت و گسترش دانش تاریخی، از آنگونه کردشناسی سازمان یافته‌اند و در چارچوب پژوهشهای تاریخی دسته بندی و ارزیابی می شوند.

جنبش ملی کردها در مبارزه برای دستیابی به حق گزینش سرنوشت، رویکرد انجمنهای خارجی از آن میان کشورهای اروپایی را به خود جلب کرد و به بخش جدایی ناپذیری از دشواریهای منطقه و میان منطقه‌ای تبدیل شد.

خوانش درباره‌ی آغاز، تاریخ و فرهنگ کردها در ابتدای سده‌ی نوزدهم و هنگامیکه قفقاز در فرجام جنگهای روس - عثمانی، روس - ایران در مدار سیاست توسعه طلبانه‌ی امپراطوری روسیه بسوی جنوب قرارگرفت به شکل پویایی مورد پژوهش و بررسی از سوی تدوین کنندگان سیاست خارجی روسیه‌ی تزاری قرارگرفت و به ایجاد آثار کلاسیک در گستره‌ی خواسته‌های فرهنگی و تاریخی کردها انجامید. در دوره‌ی اتحاد شوروی شرایط پژوهش کمی و کیفی در گستره‌ی کردشناسی گسترش بیشتری یافت اما به انگیزه‌های جزم گرایانه و

تاریخ سیاسی و اجتماعی کُردستان در ادبیات پژوهشگران روس از سده‌ی نوزدهم تا به قدرت رسیدن بلشویکها به سال ۱۹۱۷ و تا دوره‌ی پساشوروی کمک شایان توجه و با اهمیتی به شناخت، آگاهی و درک دانشورانه‌ی مسئله‌ی کردها کرده است. پژوهشهای ژرف تاریخی، تبارشناسی، سیاسی - اقتصادی، زبانی و فرهنگی جامعه‌ی کرد در آثار تاریخدانان روس چه در روسیه‌ی تزاری و چه در شوروی پیشین و هم‌چنین در جامعه‌ی کرد به شکل کلی بازتاب گسترده‌ای یافته است.

از این دیدگاه، پژوهشگران روس کوشیده‌اند که با شیوه‌ی سیستماتیک، (تاریخی، توصیفی، برابرسنجی)، ریشه‌ها و بنیادهای مشکل کرد و سرزمین کُردستان را بشکافند و انگیزه‌ها، سازه‌ها و سویه‌های متفاوت و گاه ناسازگار در مشکل کرد را مورد کاوش دقیق و کارشناسانه قرار دهند. پژوهشهای دانشورانه تاریخ کرد و کُردستان در ادبیات روس از دو سویه‌ی متفاوت شایان کاوش و ارزیابی است: نخست، نوشتارهای مقامات اداری و نظامی دولت روسیه‌ی تزاری که دارای جنبه‌های اداری و مدیریتی است که گاه با خاطرات و یادآوریهای بودن در کُردستان همراه می شود و با نگرش و

محدودیت‌های ایدئولوژیکی نتوانست به دانش یکپارچه‌ای فرا
روید .

با این همه تلاش پژوهشگران روس در پهنه‌ی زبان
(ادبیات، شعر، فرهنگ توده‌ها) و هم‌چنین دانش مردم‌شناسی
کمک شایان و در خور اهمیتی است به گسترش فراگیری تاریخ
کرد و کردستان.

گام‌های سه گانه

دانش کردشناسی در روسیه و پست روسیه را می توان به
گام‌های سه گانه ای بخش کرد:

ارزنده ای در شناخت و واکاوی تاریخ کرد و کردستان بر دوش
داشته اند .

آغاز رویکرد سیاست خارجی روسیه به کردستان

جنگ‌های بی پایان امپراطوریهای روسیه و عثمانی در
سده‌های هجده و نوزده کارایی شایان توجهی بر مسئله کرد
گذارد. دولت روسیه تلاش می‌کرد که از دوگانگیهای داخلی دولت
عثمانی، از آنگونه مشکل کردها در این کشور در سیاست
خارجی خود در منطقه‌ی قفقاز که دارای اهمیتی ستراتیژیک بود
استفاده کند. در ابتدای سده

نوزده و در زمان فرمانروایی
سلطان محمود دوم، ایالت‌های
بابان، سوران، بادینان، حکاری،
از خودمختاری داخلی
برخوردار بودند. با بروز جنگ
میان دو کشور روسیه و
عثمانی دولت باب عالی در

صدد برآمد که به خودمختاری در مناطق کردستان پایان دهد
چراکه به منابع مالی و انسانی جهت گسیل به جبهه‌های جنگ
با روسیه نیاز روزافزونی پیدا کرده بود و وجود ساختارهای
خودمختار در سرزمین کردستان را مانع بزرگی در دستیابی به
اهداف ستراتیژی جنگی خود بشمار می آورد. قیام‌های بیشمار
کردها از آنگونه، قیام عبدالرحمان پاشا (۱۸۰۶/۱۸۰۷) در موصل،
بابان زاده احمد پاشا (۱۸۱۲)، قیام زازاها در منطقه
درسیم (۱۸۱۸/۱۸۲۰)، ایزدیها (۱۸۳۰/۱۸۳۳)، درحکاری ادریسیها
در حکاری (۱۸۳۰/۱۸۳۳)، شریف خان در بتلیس (۱۸۳۱)، محمد
پاشا کور در موصل (۱۸۳۰/۱۸۳۳)، قارزان در دیاربکر
(۱۸۳۳/۱۸۳۷)، بدرخان (۱۸۴۳/۱۸۴۷)، یزدانشیر (۱۸۵۵) در بتلیس،

**جنگ‌های بی پایان امپراطوریهای روسیه و عثمانی در سده‌های هجده و نوزده
کارایی شایان توجهی بر مسئله کرد گذارد. دولت روسیه تلاش میکرد که از
دوگانگیهای داخلی دولت عثمانی، از آنگونه مشکل کردها در این کشور در سیاست
خارجی خود در منطقه‌ی قفقاز که دارای اهمیتی ستراتیژیک بود استفاده کند.**

گام نخست

گام نخست با نگاه و رویکرد ژئوپلتیک روسیه ی تزاری به
کردستان شناخته می شود که از ابتدای سده ی نوزدهم آغاز و تا
بدست گرفتن قدرت از سوی بلشویکها امتداد می یابد. در این
راستا می توان با آثار دانشمندان روس همچون، ی. آ. آربیلی،
پ. ی. لیرخ، ن. یا. مار و بویژه نیکیتین^۱ و مینورسکی^۲ به مانند
دو شخصیت علمی و فرهنگی مشخص کرد که سهم بسیار

^۱ И. А. Орбели

^۲ П. И. Лерх

^۳ Марр Н. Я

^۴ В. П. Никитин

^۵ В. Ф. Минорский

بازتابی از ناخشنودی گسترده‌ی جامعه کرد نسبت به تنگناها و فشارهای دولت مرکزی را به نمایش می‌گذارد.

روسیه در ابتدای سده‌ی نوزدهم و پس از استوارکردن موقعیت سیاسی خود در قفقاز و به انگیزه‌ی برپایی مناسبات با ملتهای که در درون امپراطوری عثمانی و ایران زندگی می‌کردند، تلاشهای چشمگیری را بکار بست. رویکرد سیاسی روسیه‌ی تزاری درباره‌ی کردها بر بستر دگرگونی موازنه‌ی قوا در قفقاز و آسیای میانه شکل گرفت و در این راستا باید به نقش با اهمیت ژنرال پاسکویچ^۱ اشاره کرد که در هنگام جنگ با ترکیه (۱۸۲۸ - ۱۸۲۹) با تبلیغ در میان کردها نگاه و تمایل آنها را به سوی امپراطوری روسیه جلب کرد. در میان کردها عشایر رواندوز در کنار ارتش روسیه و بر ضد سپاهیان ترکیه شرکت داشتند.» (۱)

در این پیوند می‌توان به انگیزه‌های دیگری در رویکرد سیاسی روسیه نسبت به قفقاز و بویژه کردستان اشاره کرد، از آنگونه، هدفهای اقتصادی و تجاری منطقه که روسیه را از راه کردستان به مسیر اصلی تجاری قفقاز تا شرق میانه پیوند می‌داد. اهمیت ژئواکونومیک کردستان برای روسیه به ویژه در نیمه‌ی دوم سده‌ی ۱۹ با شتاب رو به پیشرفت بود؛ با توسعه‌ی سرمایه‌داری در روسیه دامنه‌ی دخالت این کشور در قفقاز رشد و گسترش بیشتری می‌یافت و در پایان همین سده، کردستان شمالی همراه ارمنستان غربی و آذربایجان جنوبی به سرزمینهای نیمه‌مستعمره‌ی روسیه تبدیل شدند. از سوی دیگر سرکوب سیستماتیک کردها از سوی دولت عثمانی، از راه پایان بخشیدن به خودمختاری اندک آنها و از سرگیری پرداخت مالیات و گسیل داشتن کردها به جنگ با روسیه از آنگونه شرکت دادن عشایر کرد در ارتش حمیدیه، مایه و زمینه‌ی ناخشنودی و بیزاری در کردستان شمالی را فراهم می‌آورد. بر بستر چنین واقعیت‌های،

^۱ И. Ф. Паскёвич

رویگرد و نگاه سیاسی روسیه‌ی تزاری نسبت به کردها تدوین گردید و در مرکز توجه پترزبورگ قرار گرفت.

روی هم رفته، تدوین دکترین سیاسی روسیه‌ی تزاری در پیوند با مسئله‌ی کرد پس از پایان یافتن جنگ ایران و روسیه (۱۸۰۴ - ۱۸۰۱۲) و نیز شکست ایران در جنگ با روسیه به سال ۱۸۲۸ که با پیمان نامه‌ی ترکمن‌چای به پایان رسید، آغاز و تا به قدرت رسیدن بلشویکها به سال ۱۹۱۷ ادامه یافت؛ در چارچوب چنین رویکردی توجه و نگاه پترزبورگ به دانش شرق‌شناسی و پژوهشهای علمی از آنگونه‌ی کردشناسی افزایش یافت.

ژنرال سوختلین^۲ در سال ۱۸۲۸ در جریان جنگ ایران و روسیه، کتابخانه اردبیل را به مانند غنیمت جنگی بدست آورد. در این کتابخانه، کتاب شرفنامه (۱۵۹۹) که از سوی نویسندگی کتاب، شرف خان بتلیسی امضا و به کتابخانه‌ی اردبیل هدیه داده شده بود از سوی ژنرال سوختلین به پترزبورگ پایتخت روسیه فرستاده شد. دانشمندان روس بیدرنگ بر اهمیت کتاب به مانند نسخه‌ی دست نویس تاکید ورزیدند «(۲) پرفسور ولیامینف زرنف^۳ نسخه‌ی اصلی کتاب که به زبان فارسی نوشته شده بود را منتشر کرد، سپس پرفسور شارمووا^۴ ترجمه‌ی چهار جلدی شرفنامه را به سال ۱۸۶۸ - ۱۸۷۵ به زبان فرانسه انتشار داد.

به گفته نیکیتین^۵، در جنگ کریمه، هنگامیکه برخی از کردها به اسارت سپاهیان روس درآمده بودند، از سوی آکادمی علوم روسیه پ. ای. لرخ^۶ نزد کردها فرستاده و به این ترتیب نخستین متن کردی به سال (۱۸۵۶ - ۱۸۵۸) از سوی پ. ای. لرخ با زیر نویس و با بازممودهای گسترده‌ی منتشر شد. همچنین دو تن از

^۲ П. К. Сухтелен

^۳ В. В. Вельяминов-Зерноф

^۴ Ф. Шармуа

^۵ В. Никитин

^۶ П. И. Лерх

دانشمندان روس، برزین^۱ و دیتیل^۲ برای آموزش زبان کردی از سوی آکادمی علوم روسیه برگمارده شدند. (۳) در همین زمان دو تن از دیپلماتها، خاداکو^۳ و ژابا^۴ سهم با اهمیتی در پژوهش تاریخ کردها بدوش گرفتند. خاداکو در پاریس موفق شد که مجله‌ی (آسیابها) را به سال ۱۸۵۷ به زبان فرانسوی منتشر کند که به لهجه‌ی کردهای سلیمانی (سورانی) به کردستان جنوبی اختصاص یافته بود. ژابا کنسول روسیه در ارزروم (۱۸۴۸/۱۸۶۶) پس از فراگرفتن زبان کردی با کمک گروهی از کردها موفق شد که فرهنگ واژگان کردی و فرانسوی و هم چنین فرهنگ واژگانی در زمینه‌ی گفتگو به زبان فرانسه - روس - کردی را منتشر کند. (۴) پرفسور و.ف. مینورسکی^۵ (۱۸۷۷ - ۱۹۶۶) دانش آموخته‌ی دانشکده‌های حقوق و شرق شناسی دانشگاه دولتی مسکو از سال ۱۹۰۳ هم چون دیپلمات دولت روسیه‌ی تزاری در ایران و ترکیه خدمت کرد و پس از به قدرت رسیدن بلشویکها به سال ۱۹۱۷ به روسیه بازنگشت و در سال ۱۹۶۶ در پاریس درگذشت. دلبستگی مینورسکی به تاریخ کرد و کردستان در جریان سالهای خدمت در ایران و ترکیه افزایش یافت و به پژوهش درباره‌ی تاریخ ایران، قفقاز، ترکیه و همچنین تاریخ اسلام پرداخت و آثار با ارزشی در این گستره‌ها پدید آورد. کتاب کردها (۱۹۱۵)، یاداشتهای سفر (۱۹۱۶)، یاداشتهای پتروگراد (۱۹۱۵)، آثار باستانی دریاچه‌ی اورمیه (۱۹۱۹) از کارهای دانشورانه‌ی مینورسکی در زمینه‌ی، آغاز و خاستگاه تاریخی کردها بشمار می‌آیند. مینورسکی ریشه و زیستگاه کردها را به آغاز قرن هفتم پیش از میلاد پیوند می‌دهد، می‌نویسد: «زادگاه کردها و یا (زبان آنها) به احتمال زیاد به شرق بازمی‌گردد. با پدیدار شدن آریاییها در

آغاز سده‌ی هفتم پیش از میلاد، می‌توان تصور کرد که مادها و هم پیمانانشان به اقتدار دولت آشور در سالهای ۶۰۷ پیش از میلاد پایان دادند و در این هنگام بخش بزرگی از کردها بسوی غرب نقل مکان کردند؛ همچنین به موازات این امر باید یادآرو شد که ارمنیها همچون همسایگان دیر سال کردها (که از خاستگاه قومی دیگری برخوردارند) در «فرجیا» پدیدار شدند و پس از چیره شدن بر پادشاهی اوراتو در کنار دریاچه‌ی وان سکونت گزیدند. بنابراین اگر ریشه و خاستگاه نژادی ارمنیها در شمال غربی واقع شده باشد، سکونت گاه آغازین کردها به شرق این منطقه باز می‌گردد. با این حال این دو موج مهاجرت ناهمگون، جبال توروس را به دو بخش مجزا تقسیم کرد.» (۵)

مینورسکی که زبان کردی را آموخته بود نشان داد که با نگرش به ماهیت این زبان (همچون یکی از سازه‌های بنیادی در شناخت آغاز ی ملتها) می‌توان به درک درست از ریشه و خاستگاه ملت کرد پی برد. او می‌نویسد «زبان کردی در گروه زبانهای ایرانی جای گرفته است؛ که در این گروه زبانهای فارسی، افغان، بلوچی و آسیتنهای قفقاز قرار دارند. زبان کردی "فارسی آسیب دیده" نیست، بلکه زبانی است یکسره جداگانه و ناوابسته با روشهای آواشناسی و دستور زبان ویژه و پیوندش با زبان فارسی همچون، پیوند زبان روسی و صربی و یا زبان لادین سویسی‌های کوهستانی با زبان ایتالیایی است.» (۶)

گام دوم

گام دوم پس از به قدرت رسیدن بلشویکها به سال ۱۹۱۷ و تا پایان نیمه‌ی دوم دهه‌ی پنجاه امتداد می‌یابد که در آثار نویسندگان شوروی همچون گ. استاخف^۶، م. پاکورلف^۷ و دیگران بازتاب یافته است.

^۱ И. Н. Березин

^۲ В. Ф. Диттель

^۳ А. Я. Ходько

^۴ А. Д. Жабой

^۵ В. Ф. Минорский

^۶ Г. Астахов

آورد که در سویه ی منافع شیوخ و فتودالهای جریان یافته است.» (۹). خلفین بانگه به جنبش ملی کردها به رهبری شیخ عبیداله نهری به سال ۱۸۸۰ قیام کردها در این دوره را به اراده ی سلطان عثمانی و سیاست بریتانیا منتسب می کند و می نویسد «توده های وسیع مردم کرد به مانند کارتهای در دست محافل فتودالی ایران و عثمانی و انگلستان و به هدف تضعیف روسیه به بازی گرفته شده بودند.» (۱۰) چنین ارزیابی از سوی خلفین فارغ از آنکه از پشتوانه ی اسناد و مدارک مستدل و معتبر رنج می برد، فاقد هرگونه استدلال منطقی است. نخست آنکه محدود کردن جنبش ملی کرد تنها در چارچوب منافع شیوخ و فتودالها، نادیده گرفتن درونمایه ی مبارزه تاریخی کردها برای رهایی از ستم ملی است؛ سپس، رویگردانی نویسنده را از اهمیت ساختارهای سیاسی - اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی جامعه کردستان به نمایش می گذارد که بی تفاوت از کنار انبوهی از رویدادهای تاریخی به آسانی می گذرد. از این گذشته قدرتهای استعماری، بویژه بریتانیا تمایلی به اهداف جنبش ملی کرد، از آنگونه جدائی از ایران و ترکیه نشان نمی دادند، بلکه در این دوره ی شناخته شده ی تاریخی، تمایل بنیادی قدرتهای استعماری بر گسترش هرچه بیشتر دامنه ی نفوذ و کارایی سیاست خارجی خود بر دو کشور ترکیه و ایران استوار گردیده بود و امیدوار بودند که در روند دگرگونیهای آینده، این دو کشور و همچنین سرزمین کردستان را به مستعمره خود تبدیل کنند.

گام سوم

از دهه ی شصت سده ی بیستم و فروپاشی سیستم استعماری آغاز و تا دوره ی کنونی ادامه می یابد. در این دوره آثار درخشان و ارزنده ای از سوی پژوهشگران و تاریخدانان روس، از آنگونه لازاریف^۱، (۱۹۳۰-۲۰۱۰ ژیکالینا^۲، حسرتیان^۳، مگوی^۴، ج. جلیلی^۵، ش.عشرف^۶ و دیگران در باره ی کرد و

یکی از ویژگیهای این دوره از دانش تاریخی روسیه ی شوروی و سپس اتحاد شوروی، نگرش و رویکرد ایدئولوژیکی است که بر شالوده ی اهداف و آرمانهایی از آنگونه، انقلاب جهانی، پیروزی سوسیالیسم دانشورانه، و دیگر شعارهای پیوسته با آن دوران تاریخی استوار گردیده بود و بیشتر از جنبه های توانمند احساسی و پوپولیستی پیروی می کرد تا پژوهشهای بنیادی و دانشورانه. در آن روزگار کار بررسیهای بنیادی و واکاوی سازه ها و سویه های جنبش ملی کرد چه در ابعاد منطقه ای و چه در فضای مناسبات بین الملل از سوی پژوهشگرانی هم چون استاخف^۱، م.پاگورلوف^۲، خالفین^۳ به رسمیت شناخته نمی شد و به شیوه ی یکجانبه و بدور از هرگونه ارائه ی اسناد و مدارک تاریخی و قانع کننده، «انگیزه ی واقعی قیام کردها را به دسیسه ها و زدوبند های خارجی، از آنگونه نقشه های امپریالیزم بریتانیا» (۷) نسبت می دادند. چنین رویکرد و روشی نه تنها در آثار نویسندگان و پژوهشگران روس تبلیغ می شد، بلکه در تدوین و بکارگیری سیاست خارجی اتحاد شوروی نیز بازتاب گسترده ای یافته بود.

خلفین^۴ در کتاب مبارزه در راه کردستان با پیش کشیدن پرسشهایی درباره چیستی، چگونگی اجتماعی و آغاز و ریشه ی جنبش ملی کردها در سده ی نوزدهم و کارایی و رویکرد سیاسی دولتهای مقتدر و درگیر در مسئله ی کرد، فصل تازه ای به دانش کردشناسی افزود. خلفین با اشاره به ساختار اجتماعی - اقتصادی کردستای از آنگونه نقش سران عشایر کرد در تاریخ دگرگونیهای کردستان، می نویسد «عشایر کرد نقش برجسته ای در روند زندگی اقتصادی و اجتماعی کردستان ایفا کرده اند» (۸). از سوی دیگر او، مبارزه کردها را «فاقد هرگونه هدف ویژه ای بشمار می

^۱ М.Погорелов

^۲ Г.Астахов

^۳ М.Погорелов

^۴ Н.А.Халфин

^۵ Н.А.Халфин

^۶ М.С.Лазарев

پاره های جداشده ی کردستان

پرفسور اُژیگالینا^۶ تاریخدان و پژوهشگر تاریخ کرد، در نوشتار «جنبش ملی کردها در ایران» به واکاوی ساختار اجتماعی جامعه ی کرد می پردازد و نشان می دهد که سازه های آفریده ی چنین ساختاری بر مناسبات سنتی بنیاد گذاشته شده اند که در جریان دوره های تاریخی شناخته شده ای در نهاد جامعه انباشته گردیده اند. از دیدگاه سیاسی، ژیگالینا با اشاره به جنبش ملی کردها می نویسد:

«چالش کرد در ایران، یکی از دشواریها و تنگناهای مهم داخلی است که در پیوند با تمایل و خواست کردها در دستیابی به حق گرینش سرنوشت خود شناخته می شود، از این روی در برابر منافع گروه های حاکم در ایران قرار گرفته و بخشی از یک گره پیچیده از درگیری و رویارویی میان ایالتی در منطقه ی غرب آسیا را به خود وانهاده است.» (۱۱)

پرفسور م. حسرتیان^۷ یکی دیگر از تاریخدانان شوروی، کارشناس تاریخ مدرن ترکیه به ویژه در مورد مسئله کرد در ترکیه در کتاب «کردها ی ترکیه در تاریخ هم روزگار» (ایروان ۱۹۹۰) «می نویسد» سنت مبارزاتی جنبش ملی کردها یکی از ویژه گیهای جامعه ی کرد در ترکیه را تصویر می کند که بازتابی است از مبارزه علیه بی دادگری اجتماعی.» (۱۲) حسرتیان با برشمردن مشکلاتی مناسبات کردها و دولت ترکیه، از آنگونه با اشاره به قانون اساسی کشور می نویسد «قانون اساسی ۱۹۸۲ ترکیه چون قوانین پیشین، حقوق ملی کردها را نادیده می انگارد و از دیدگاه حقوقی بر یکپارچه کردن و جذب کردها و دیگر اقلیتهای ملی تاکید می ورزد» (۱۳). به باور حسرتیان،

کردستان انتشار یافت که به غنا و گسترش کردشناسی، به ویژه پس از پایان گرفتن محدودیتهای ایدئولوژی و جزمگرایانه ی حزبی و دولتی در شوروی پیشین، کمک شایان توجهی کرده است.

جنبش کردها در واحدهای سیاسی غرب آسیا (ایران، عراق، ترکیه، سوریه) و همچنین کارایی آن بر چگونگی ژئوپلیتیک منطقه به مانند یک فرایند فراگیر، دانشمندان روس را به پژوهش های ژرف در گستره های متفاوت زندگی ملت کرد تشویق کرد. پروسه ی کردشناسی در روسیه به شکل سنتی در بخش شرق شناسی آکادمی دانش روسیه در شهرهای سن پترزبورگ، ایروان، تفلیس، مسکو جریان یافت.

در ده های ۸۰ و ۹۰ سده ی بیستم کردشناسان شوروی به اجرای ساختمان برنامه ای پرداختند که پژوهشهای کاربردی و بنیادی در مورد مشکل کرد و هم چنین ویژه گیهای جنبش ملی ایشان را در پاره های جداشده ی سرزمین کردستان مورد ارزیابی موشکافانه و همه جانبه قرار می داد.

^۱ О. И. Жигалина

^۲ Гасратян М.А

^۳ Ш. Х. Мгои

^۴ Джалил. Д

^۵ Ашири. Ш

^۶ О. И. Жигалина

^۷ Гасратян М.А

نویسندگان کتاب «کردستان هم روزگار» کوشش می کنند که ارزیابی واقع بینانه‌ای از جایگاه سیاسی و اجتماعی کردستان آنگونه در ایران، عراق، سوریه و ترکیه و همچنین تصویر روشنی از کارایی فضای سیاست جهانی بر موقعیت جنبش ملی کرد ارائه دهند.

بخش دوم

مشکل کرد در مناسبات بین الملل

یکی از برجسته‌ترین پژوهشگران تاریخ کرد و کردستان م.س. لازاریف^۱ (۱۹۳۰ - ۲۰۱۰) با انتشار مجموعه‌ای از برسیهای دانشورانه ی خود که شامل سه کتاب بانامهای «کردستان و مسئله‌ی کرد ، دهه‌ی ۹۰سده‌ی نوزده تا سال ۱۹۱۷»، «امپریالیسم و مسئله‌ی کرد (۱۹۱۷ - ۱۹۲۳) و «کردستان و مسئله‌ی کرد (۱۹۲۳ - ۱۹۴۵)»، پژوهش گسترده و فراگیری درباره‌ی تاریخ کردستان (خاستگاه اتنیک و ملی ، اهمیت ژئوپلتیک و ژئواستراتژیک) و همچنین رویکرد سیاسی امپراطوریهای عثمانی، روسیه ی تزاری، اتحاد شوروی و نقش کشورهای امپریالیستی در بخش کردن سرزمین کردستان پرداخته است.

لازاریف در کتاب «کردستان و مشکل کردها، دهه ی ۹۰سده ی ۱۹ تا ۱۹۱۷»^۲ «به پیدایش انقلاب مشروطیت (۱۹۰۵ - ۱۹۰۱) در ایران، نقش کردها، مناسبات دو کشور ایران و ترکیه می پردازد و همچنین دخالت قدرتهای بزرگی، چون روسیه، بریتانیا و آلمان در پیوند با مشکل کردها را با دقت علمی توصیف و ارزیابی می کند. لازاریف به شیوه‌ای بنیادی و فراگیر مناسبات و رقابتهای قدرتهای استعماری در خاورمیانه، آن گونه در پیوند با

کاربست اصلاحات سیاسی در ترکیه به برون رفت از چالش کنونی در کشور یاری خواهد رساند.

ش.مگوی^۳ کارشناس تاریخ کرد، تلاش می کند که سویه‌های با اهمیت و گستردگی مبارزه ملی در کردستان در رویارویی با سیستمهای دیکتاتوری و اقتدارگرا در کشورهای عراق و سوریه بویژه بعد از کنفرانس لوزان به سال ۱۹۲۳ که به ایجاد دو کشور عراق و سوریه انجامید را در کتاب «مسئله ی کرد در عراق کنونی»^۴ بازتاب دهد و می نویسد «جنبش آزادیبخش کرد در کردستان در واقع، تلاشی است برای تدوین و دستیابی به حق گزینش سرنوست کردها در این کشور».^۵ (۱۴)

یکی دیگر از رویدادهای مهم در بررسی مشکل کرد و کردستان پژوهشی است همه جانبه که از سوی گروهی از کردشناسان روسیه، همچون م.لازریف^۲، ۱۹۳۰ - ۲۰۱۰ ا.ژیکالینا^۳، ش.مگوی^۳، م.حسرتیان^۴ در سال ۱۹۹۵ با نام «کردستان هم روزگار» انتشار یافت. نویسنده در مقدمه کتاب و با ابراز نگرانی جامعه جهانی از سرنوشت کردها می نویسد «سرنوشت تقریباً ۳۰ میلیون کردی که در طول ۲۵۰۰ سال در سرزمین آبا و اجدادی خود زندگی می کنند و سهم با اهمیتی در پیشرفت فرهنگ و رسایی تاریخ ملتها و کشورهای غرب آسیا داشته‌اند و باوجودیکه برای دستیابی به آزادی و استقلال مبارزه می کنند، اما تا به اکنون از برپایی دولت ملی بازمانده‌اند و این واقعیت موجب افزایش نگرانیهایی نه تنها در روسیه، بلکه در جهان گردیده است».^۵ (۱۵)

^۱ Ш. Х. Мгои

^۲ М.С.Лазарев

^۳ О. И. Жигалина

^۴ Мгои

^۵ Гасратян М.А

^۶ М.С.Лазарев

مشکل کردها را تا به دست گرفتن قدرت دولتی از سوی بلشویکها در سال ۱۹۱۷ را مورد سنجش موشکافانه قرار می دهد و در این راستا با تکیه بر اسناد و مدارک وزارت خارجه ی روسیه تزاری و نیز مکاتبات دیپلماتهای روس در شهرهای، استانبول، وان، ارزورم، تبلیس، ارومیه، کرمانشاه به روشن شدن زوایای تاریک و به سایه رانده شده ی سیاستهای استعماری روسیه ی تزاری در کردستان، یاری می رساند.

لازاریف در پیشگفتار کتاب می نویسد، «در قلب مشکل کردها، مبارزه آزادیخواهانه ملت کرد نهفته است که فرایندی است در سویه ی به کف آوردن استقلال ملی؛ از آنجا که کردها به مانند اقلیتی ملی در چارچوب امپراطوری عثمانی و ایران پدیدار شده اند و از سویی دیگر خود این کشورها به مانند ابزاری در سویه ی سیاستهای قدرتهای بزرگ جلوه می کنند، پژوهش پیش روی نه تنها به خوانش مبارزه ی آزادیخواهانه ی کردها می پردازد، بلکه بسیاری از رویدادهای بنیادی تاریخ دو کشور ایران و عثمانی در پیوند با سیاست جهانی را نیز در برمی گیرد.» (۱۶)

از دیدگاه لازاریف جنبش ملی کرد از آغاز پیدایش به یکی از دشواریهای ملی و گره های مناسبات بین المللی فرا روئید و فشار و سرکوب کردها از سوی ساختارهای مستبد سیاسی موجبات افزایش درگیریهای خونین و طولانی مدتی در غرب آسیا را فراهم آورد. بنابراین، «خوانش مشکل کردها در تمامیت خود از دیدگاه دانشورانه بی اندازه با اهمیت و یکی از مهمترین و مبرمترین بایستگیهای سیاسی زمان کنونی بشمار می رود.» (۱۷)

لازاریف با پرداختن به فروپاشی امپراطوری عثمانی پس از جنگ جهانی اول و فرایند رو به گسترش جنبش ملی در کردستان ایران و عثمانی می نویسد، «در دهه ی پایانی دولت عثمانی و دولت قاجاریه در ایران، مسئله ی کرد از کارایی فزاینده ای در زندگی سیاسی (چه در درون و چه در برون) این دو کشور

برخوردار گردید. مبارزه ی کردها برای به کف آوردن حقوق ملی دامنه ی گسترده ای یافت و به جنبشی ملی و فراگیر دگرگون گردید که در فروپاشی و پایان یافتن نهایی تاریخ امپراطوری عثمانی و هم چنین دولت قاجاریه در ایران نقش با اهمیتی ایفا کرد.» (۱۸)

در سال 1989 پرفسور لازاریف با انتشار کتاب «امپریالیزم و مسئله ی کرد» ۱۹۱۷ - ۱۹۲۳ «گام دیگری در بررسی و پژوهش سیستماتیک و تاریخی کردشناسی در روسیه برداشت. در این اثر درخشان این بار لازاریف به چگونگی سیاسی پس از پایان جنگ جهانی اول و بویژه چند پاره شدن سرزمین کردستان، (پیامد کنفرانس لوزان به سال ۱۹۲۳) و نیز نقش سرنوشت ساز دولتهای استعماری، آنگونه مانورهای دیپلماتیک بریتانیا اشاره کرده، می نویسد «مشکل کردها تنها مسائل درونی دولتهای عثمانی و ایران را در بر نمی گرفت، بلکه آشکارا در پیوند با مناسبات سیاسی دو کشور پدیدار می شد و از چارچوب منطقه ی خاورمیانه بسی فراتر و گسترده شده بود و در این راستا با فضای منافع امپریالیستها و دولتهای مقتدر آن روزگار، از آنگونه بریتانیا، آلمان، روسیه و به میزان کمتری با فضای منافع فرانسه و آمریکا برخورد می کرد.» (۱۹)

لازاریف با نگرش به جنبش ملی کردها در شرایط نوین ژئوپلیتیک آن روزگار، نقش و کارایی هر یک از بازیگران پر نفوذ سپهر سیاست جهانی را ترسیم می کند. به باور لازاریف با پایان گرفتن جنگ جهانی اول، سیستم سنتی استعمار دچار دگرگونی چشمگیری شد. سیستم سرپرستی (Mandate) در کشورهای عربی لبنان، عراق، سوریه و فلسطین خصلت سیاسی و اقتصادی به خود گرفت.

موافق کنفرانس لوزان در ۲۴ ژوئیه ۱۹۲۳، جنوب و جنوب غربی کردستان به ساختارهای سیاسی عراق و سوریه پیوست گردید. در این کنفرانس دولتهای استعماری، فرانسه و بویژه

بریتانیا از مواد ۶۳،۶۴ پیمان نامه ی سه‌ور که به روشنی از خودمختاری کردستان سخن به میان آورده بود، سر باز زدند .

«ماده 62. کمیسیون که در قسطنطنیه اجلاس خواهد کرد و به ترتیب مرکب از سه عنصر منصوب دولتهای بریتانیا و فرانسه و ایتالیا خواهد بود، ظرف شش ماه (از تاریخ) به اجرا درآمدن پیمان حاضر طرحی را برای خودمختاری مناطق کردنشین واقع در شرق فرات، جنوب مرز جنوبی ارمنستان، که بعداً معین خواهد شد، و نیز مناطق، واقع در شمال مرز ترکیه با سوریه و بین‌النهرین، به نحوی که در ماده ۲۷، ۲ و ۳ (مشخص شده است، تهیه و تنظیم خواهد کرد.» (۲۰)

با برقراری مرزهای جدید در غرب آسیا، کردستان بار دیگر و پس از بیش‌تر از چهار سده* به چهار پاره‌ی مجزا تقسیم شد. از دیدگاه لازاریف «شرایط آن زمان که بر شالوده‌ی مناسبات جدید اقتصادی - سیاسی تدوین شده بود، کردها را در پی ریزی طرح ساختمان کردستان مستقل ناکام گذاشت.» (۲۱)

در سال ۲۰۰۵ لازاریف کتاب «کردستان و مسئله ی کرد ۱۹۲۳ - ۱۹۴۵» که تکمیل‌کننده‌ی دو اثر دیگر نویسنده است را منتشر کرد. در این اثر پژوهشی نه تنها نویسنده به دشواریهای داخلی کردستان می‌پردازد، بلکه دگرگونیهای ژرف در مناسبات بین الملل در چارچوب سیستم دو قطبی در جهان و کارایی مستقیم آن در منطقه ی غرب آسیا، از آنگونه، کردستان را بازتاب داده است. لازاریف با تکیه بر اسناد و مدارک بدست آمده در آرشیو وزارت خارجه ی فدراسیون روسیه از سویه‌های متفاوت تحولات کردستان، از آنگونه واکاوی و ارزیابی ناسیونالیزم کرد، پیامدهای پیمان نامه ی لوزان، مسئله ی موصل، نقش واحدهای سیاسی، ایران، عراق، ترکیه و سوریه، سیاست خارجی قدرتهای استعماری، بویژه بریتانیا، نقش شوروی پیشین در فراز و فرود جمهوری کردستان در سالهای ۱۹۴۵ - ۱۹۴۶ را مورد بررسی دقیق و علمی قرار می‌دهد.

لازاریف در توصیف پیمان نامه ی لوزان می‌نویسد «در ادامه ی توافق بریتانیا و ترکیه، پیمان نامه ی بریتانیا - ترکیه - عراق در پنجم ژوئیه ی ۱۹۲۶ بسته شد که کردستان را به شکل قانونی تقسیم کرد و این روز سیاهی در تاریخ ملت کرد بشمار می‌رود. به این ترتیب جدایی ملت کرد نه تنها دشوارتر و ژرف‌تر گردید، بلکه از دیدگاه وضعیت حقوقی، می‌توان گفت که از خصلت بین المللی برخوردار شد و کردها بار دیگر در تاریخ خود، قربانی قدرتهای غیر گریز ناپذیری شدند.» (۲۲)

مسئله ی موصل (نینوا) یکی از مهمترین چالشهای بریتانیا و ترکیه را فراهم ساخت و از سوی دیگر اهمیت ژئوپلیتیک کردستان در مناسبات بین الملل را به نمایش گذارد. موصل برای بغداد از اهمیت بالایی در زمینه ی تامین گندم و دیگر فراورده های کشاورزی برخوردار بود؛ اما بیشترین نقش در مناسبات متقابل میان دو کشور را نفت کرکوک که در ایالت موصل واقع شده بود، بازی می‌کرد که یکی از پایه های بنیادی فرایند مذاکرات میان ترکیه و عراق را فراهم آورده بود.

گسترش تنشهای سیاسی بریتانیا و ترکیه بر سر سرچشمه‌های زیرزمینی کردستان، از آنگونه نفت کرکوک بازیگران بزرگ و بنیادین فضای سیاست جهانی را به خود جلب کرد. فرانسه با برخورداری از سیاست سرپرستی بر سوریه و لبنان، ایجاد کشورهای عربستان، اردن، تئوری سیستم پیشین مناسبات بین الملل را به ویژه در غرب آسیا را با دگرگونی همراه ساخت.

پیوست بخش جنوبی کردستان (ایالت موصل) به عراق مبارزه ی کردها را در بدست گرفتن سرنوشت خود دشوارتر از پیش ساخت و موجب تشدید رویدادهای ژئوپلیتیکی در منطقه گردید که با دخالت قدرتهای استعماری در امور کردستان رساتر

گردید؛ کشف ذخایر نفت در کرکوک و آغاز تولید آن به سال ۱۹۳۰ اهمیت فزاینده ی جغرافیای اقتصادی کردستان و نیز جنبش ملی کردستان را افزایش داد.

در اواخر جنگ جهانی اول ولایت موصل (نینوا) از سوی نیروهای نظامی بریتانیا اشغال شد. بریتانیا با اشغال موصل و بکارگیری سیستم سرپرستی بر عراق همچون نیرویی بدون هم‌اورد آماده ی تقسیم سرچشمه های زیرزمینی این منطقه با هیچ کدام از قدرتهای استعماری و نیز با ترکیه نبود. ملل متحد در سال ۱۹۲۵ ایالت موصل را در ترکیب دولت تازه ایجاد شده ی عراق پذیرفت و عراق را به مدت ۲۵ سال در پناه و سرپرستی بریتانیا قرار داد. از این گذشته با بستن پیماننامه لوزان در ۲۴ ژوئیه ۱۹۲۳ و سازشهای بعدی میان ترکیه و بریتانیا مبنی بر «واگذاری ۱۰ درصد از درآمد نفت کرکوک به دولت ترکیه ، مصطفی کمال از دعوای ارضی در کردستان عراق، از آنگونه شهر کرکوک چشم پوشید». (۲۳)

لازاریف می نویسد «بنابراین سیاست خارجی بریتانیا در سوییچه ی چاره اندیشی مشکل کرد سیر نمی کرد که بخشی از شالوده و بنیاد مسئله ی موصل را تشکیل می داد؛ از این فراتر هر دو کشور بریتانیا و ترکیه کردها را چون ابزار فشار در جهت منافع سیاست خارجی خود بکار می بستند». (۲۴)

لازاریف فصل ویژه ای را به رویدادهای جنگ جهانی دوم، آغاز جنگ سرد، نقش هر یک از بازیگران سیاست جهانی، آلمان، بریتانیا، فرانسه، آمریکا و شوروی را به گستردگی مورد کاوش و ارزیابی قرار داده است. نویسنده، جنبش ملی کرد در فاصله ی سالهای ۱۹۴۱ تا ۱۹۴۵ و همچنین پروسه ی فراز و فرود جمهوری کردستان را در پیوند با اوضاع داخلی خود کردها و همچنین منافع و انگیزه های سیاسی هر یک از کشورهای درگیر با مسئله ی کرد و کردستان و بویژه رویکرد و نگرش شوروی

سابق به مشکل کردها در ایران را به شیوه ی سیستماتیک توصیف می کند.

در بخش پایانی کتاب، سیاست دولت شوروی در کردستان ایران را با تکیه بر آرشیو وزارت خارجه شوروی و بکارگیری گسترده ی اسناد و مکالمات دیپلماتهای شوروی بویژه مولتف^۱ (۱۹۸۰ - ۱۸۹۰) وزیر خارجه وقت دولت شوروی، گوشه هایی از سیاست رسمی دولت ستالین در کردستان را آشکار می سازد.

لازاریف با دستیابی به اسناد وزارت خارجه ی دولت شوروی، متن نامه ی سال ۱۹۴۲ مولتف وزیر خارجه وقت شوروی به سمیرنوف^۲ (۱۹۰۵ - ۱۹۸۲) سفیر این کشور در ایران در پیوند با کردها را اینگونه بازگو می کند:

«نمایندگان ما درک نکرده اند که دروغهای اجتماعی مبارزه ی کردهای ایران در راستای خودمختاری و استقلال، در واقع به هدف دفاع از عشایر و فتودالها و به منظور جدا کردن کردها و رویارویی با تمرکز سیاسی در کشور صورت می گیرد. کردها که به شماری از قبایل جداگانه تجزیه شده اند، اغلب در حالت دشمنی و رویارویی با هم بسر می برند و تصویری از همبستگی ملی را به نمایش نمی گذارند». (۲۵) در این نامه مولتف، جنبش ملی کرد را به جدایی خواهی از ایران متهم می کند می نویسد «تجزیه خواهان کرد در ایران همیشه به مانند ابزار سیاسی از سوی بریتانیا و ترکیه بکار گرفته شده اند و همبستگی آنها بخاطر جدایی از ایران... و نیز با الهام از برخی محافل مشخص انگلیسی و ترکی در پی اخاذی و کسب امتیازات مختلف سیاسی و اقتصادی از ایران هستند. رهبران کرد که از فرمانبرداری بی چون و چرای کردهای عادی بهره مندند، خود کارگذار دولتهای

^۱ В.М.МОЛОТОВ

^۲ Смирнов . А. А

گوناگون امپریالیستی و در بیشتر زمانها پیشکار دولتهای فاشیستی بشمار می روند. «(۲۶) مولتف در ادامه، سیاست دولت شوروی نسبت به کردها را به سفیر آن کشور اینگونه گوشزد می کند: «باید اذعان کرد که پشتیبانی و حمایت ما از کوشش کردها در راستای خودمختاری و استقلال کردستان درست نیست و در شرایط کنونی ایران، خواستههای کردها بی اساس و واپسگرایانه است.» (۲۷)

این سند، رویکرد رسمی دولت شوروی در مورد کردها را به نمایش می گذارد؛ از سویی نشانگر سیاستی است عمل گرایانه که در چارچوب منافع خودخواهانه و تنگ نظرانه‌ی شوروی پیشین چهره می نمایاند و همزمان دریافت جزمگرایانه و کوتاه فکرایه‌ی سیاستمداران شوروی دوره‌ی ستالین نسبت به جنبش ملی کرد را بازتاب داده است.

فرجام

آفرینه‌های پژوهشی در تاریخ کرد و کردستان از سوی تاریخدانان روس - کرد* از دو سویی متفاوت شایان ارزیابی است، نخست:

تدوین و بکار بستن سیاست خارجی امپراطوری روسیه ی تزاری که با رویکرد ژئوپلتیک این کشور در آسیای میانه در انطباق قرار می گیرد و با هدف گسترش مرزهای روسیه بویژه پس از پیمان نامه ی وین به سال ۱۸۱۵ که در چارچوب موازنه ی قدرت پدیدار شد، شکل گرفت. چیره شدن بر آسیای میانه و پیوست کردن بخشهای از ایران، ترکیه و سرزمین کردستان، سیاست توسعه خواهانه‌ی امپراطوری روسیه را از سویی و رقابت با قدرتهای بزرگ از آنگونه، بریتانیا و فرانسه را از سوی دیگر ترسیم می کند. در این راستا کارهای پژوهشی در تاریخ کردستان و هم چنین گزارشهای و فعالیتهای دیپلماتهای روس در راستای

آگاهی و شناخت بیشتر و با هدف برپایی و نگهداری سیاست خارجی روسیه صورت می گرفت. سپس، آفرینه‌های گسترده و فراگیر دانشمندان روس در تاریخ کردها، از آنگونه مینورسکی، نیکیتین، مار، کوردیف و دیگران سهم بسیار ارزنده‌ای در شناخت ژرفای تاریخ کردستان داشته اند و کمک شایان توجه و فراوانی به دانش کردشناسی کرده‌اند.

با بدست گرفتن قدرت از سوی بلشویکها در اکتبر ۱۹۱۷، بویژه در دهه نخست دولت روسیه ی شوروی و دیرتر در اتحاد شوروی، دانش تاریخی زیر فشار سنگین سیستم ارزشی (ایدئولوژی) قرار گرفت و نوشتارهای پژوهشگرانی، همچون خلفین، آستاخف، پاگورف و دیگران بیشتر هماهنگ با سویه های ایدئولوژیکی و در همسویی کامل با سیاست خارجی شوروی سامان یافتند و بسیار اندک از شیوه های پژوهشی در تاریخ نگاری سود جسته اند. با دگرگونیهای پس از دوران وحشت استالینی دانشمندان برجسته ی شوروی، آنگونه حسرتیان، جلیلی، مگوی، عشیرف، ژگالینا، لازاریف و دیگران، دانش کردشناسی در شوروی و پست شوروی را به شکل فزاینده ای گسترش و ژرفا بخشیدند و تلاش ورزیدند که دانش تاریخی را از قید و بندهای ایدئولوژیکی آزاد سازند و تاریخ را هم چون، فرایندی آزاد و فارغ از محدودیتهای ایدئولوژیکی بینگارند که زیر کارایی مخرب سیاست خارجی اتحاد شوروی، به زائیده و رویکرد ژئوپلتیکی کشور تبدیل شده بود؛ بویژه پرفسور لازاریف با دقت بالای دانشورانه و با تکیه بر اسناد، شواهد و مدارک آرشیوهای وزارت خارجه کوشش کرد که کردشناسی در کشورش را به دانش یکپارچه‌ای تبدیل کند؛ هم از این روی، آفرینه های لازاریف از پایگاه با اهمیت و درخشانی در پژوهش تاریخ کرد و کردستان برخوردار و شایان ارج و قدردانی فراوان است .

16. م.س. لازاريف .كردسكى واپس (1891-1917) (س.14)

۱۷. همان سرچشمه، س.۱۳

۱۸. همان سرچشمه، س.۷۱

19. لازاريف م. س. ايمپرياليزم و كردسكى واپس (1917-1923) (س.98)

* پيچيدگى وضعيت منطقه با ناسازگارى سلطان عثمانى و شاه اسماعيل صفويه به چالش جدى در مناسبات هر دو کشور فراروئيده. در جنگ چالدران به سال ۱۵۱۴ گوردستان به دو بخش تقسيم گرديد؛ رسميت يافتن تجزيه ي سرزمين گوردستان به سال ۱۶۳۹ در قرارداد قصرشيرين منباى حقوقى يافت كه تا پايان پذيرفتن جنگ اول جهانى و پس از كنفرانس لوزان به سال ۱۹۳۲ ادامه پيدا كرد.

۲۰. ديويدمك داوول، تاريخ معاصر كرد، ترجمه ابراهيم يونسى، ص، 703

21. لازاريف م. س. ايمپرياليزم و كردسكى واپس (1917-1923) (س.281)

22. لازاريف م. س. كردستان و كردسكى واپس (1923 - 1945) (س.102)

۲۳. ديويدمك داوول، تاريخ معاصر كرد، ترجمه ابراهيم يونسى، ص، 703

24. لازاريف م. س. كردستان و كردسكى واپس (1923 - 1945) (س.99)

۲۵. همان سرچشمه، س.221

۲۶. همان سرچشمه، س.222

۲۷. همان سرچشمه، س.222

* برخى از پژوهشگران تاريخ كرد از آنگونه، پرفسور جليل جليلى (Ш. Х. Мгои) پروفيسور مگوئى (Ш. Х. Мгои) پرفسور شرف عشيرف (Ашири. Ш) داراى تبار كردى هستند.

منابع

1. نيكيتين، В. كردى / В. نيكيتين. م. : پروسيس، 1964. س.400

۲. همان سرچشمه، ص.۴۰۱

۳. همان سرچشمه، ص.۴۰۱

۴. همان سرچشمه، ص.۴۰۲

5. В.Ф. Минорский. Курды. Петроград, 1915. с.5.

6. В.Ф. Минорский. Курды. Петроград, 1915. с.34

7. Астахов Г. От султаната к демократической Турции. Очерки из истории кемализма / Г. Астахов. – М.-Л.: Госуд. Изд-во, тип. "Красный Пролетарий", 1926. – 152 с.; Гурко-Кряжин В. А. Ближний Восток и державы / В. А. Гурко-Кряжин. – М.: Научная ассоциация востоковедов при ЦИК СССР, 1924. – 244 с.; Погорелов М. Контрреволюционное движение в Курдистане / М. Погорелов // Военный вестник. – 1925. – №11. – С.37-4

8. Борьба за Курдистан: курдский вопрос в международных отношениях XIX век. 1963. с.20-19

۹. همان سرچشمه، ص.۸۷

۱۰. همان سرچشمه، ص.۹۰

11. Жигалина О. И. Национальное движение курдов в Иране, 1918-1947 гг Изд-во "Наука. , 1988

12. Гасратян М.А. Курдская проблема в Турции (1986- 1995). -М., 2001

۱۳. همان سرچشمه

14. Ш. Х. Мгои. Курдский национальный вопрос в Ираке в новейшее время / Ш. И. Мгои. – М.: Наука, 1991. С.3

15. Современный Курдистан: проблемы национального движения 1995 – с.3

حواریون منصور حکمت، زانده جنبش کرد

امین سرخابی

«هادس» در اساطیر یونانی فرمانروای مردگان و جهان زیرزمینی، پسر بزرگ تیتان کرونس و رئا است. او در قرعه‌کشی با برادرانش، بدترین سهم را برنده شد و آن جهان زیرین یا دنیای مردگان بود، در صورتی که برادرانش زئوس و پوزئیدون به ترتیب آسمان و دریا نصیبشان شد. از آنجایی که رعایای هادس را مردگان تشکیل می‌دادند، او به کسانی که موجب افزایش جمعیت سرزمینش می‌شدند بسیار علاقه داشت. هادس به هیچ کس اجازه خارج شدن از قلمرو خود را نمی‌داد. زندگی پس از مرگ، موضوع مهمی در اساطیر یونانی است. فراسوی قبر با توده همیزم مخصوص آتش زدن جسد، سرزمین اشباح یا جهان زیرزمینی است. فرمانروای آن هادس است که نامش به قلمرو تاریک او نیز منتسب است. چون جهان تاریک زیرزمین در تقابل با جهان روشن و بهشتی المپ قرار داشت، در بیشتر مواقع، هادس را ایزد المپ نشین نمیدانستند، و ملازمان او هرگز به ضیافت شام در کاخ زئوس دعوت نمی‌شدند.

نقد و ارزیابی هر پدیده ایی مستلزم وجود برخی فاکت‌های عینی و مشخص است که نشانگر تأثیر گذاری و تأثیرپذیری از محیط آن پدیده باشد. بویژه اگر حاملان آن پدیده مدعی سیاسی بودن و نیروی آوانگارد جامعه باشند. ما اگر با پدیده ایی مواجهه باشیم، که نه تنها در سپهر سیاسی اجتماعی غایب، بلکه فاقد ساختار عینی و مشخصی نیز باشد، تکلیف چیست؟ چگونه میتوان با چنین پدیده ایی روبرو شد؟ بر مبنای چه مولفه‌هایی میتوان چنین امری را به مثابه پدیده ایی مشخص تحلیل نمود؟ جهت تبارشناسی و یا حتی جریان شناسی چنین پدیده‌هایی دست به دامن کدام چهارچوب تئوریک باید شد؟ اساساً چنین پدیده‌هایی قابل تحلیل و پیش بینی هستند؟ از کدام مدل رفتار سیاسی پیروی میکنند؟

به باور راقم این سطور جریان یا دسته ایی نیز که منصور حکمت اوایل دهه نود تحت عنوان «کمونیسم کارگری» از دل کومله و حزب کمونیست رپود و بعدها نیز چند محفل چند ده نفره از آن منشعب شدند، در همین چهارچوب قرار می‌گیرد.

تاریخچه حضور منصور حکمت در سیاست و نقش اش در قبال پیروانش شباهت زیادی به هادس دارد. در بحبویه انقلاب ایران منصور حکمت با اعلام موجودیت گروهی تحت عنوان سهند و متعاقب آن اتحاد مبارزان کمونیست از خود روغمایی کرد. بعد از مدتی کوتاه از سر استیصال و نداشتن تشکیلاتی منسجم و عینی و همزمان با آغاز سرکوبهای خونین جمهوری اسلامی علیه مخالفان، گروه منصور حکمت و چند دو نفر همراه اش به دنبال مأوا و پناهگاه عازم مناطق آزاد شده در کردستان

نوشته ها و سخنرانیهای منصور حکمت مملو از بکار بردن واژگانی است که به منیت و خود محوری اشاره دارد. این افراد سخت عاشق و شیدای خود هستند و همیشه می خواهند که مرکز توجه و تمجید اطرافیان باشند. خود را عقل کل و حلال مشکلات جهان می دانند در تمام علوم عقلی و نقلی و تخصص ها و فلسفه ها خود را صاحب نظر می دانند به سادگی دروغ می گویند و خود و توانایی های خود را بسیار بزرگ جلوه می دهند. غیر از خود کسی را قبول ندارند

تک سلولی چندین ساله فرستاد. بعدها منصور حکمت نیز متوجه شد که این سازمان که خود آنرا تأسیس کرده وی را نیز دارد به زندانی تبدیل میکند. بدین معنا که وی دیگر قادر به تحمل سیر تحول در حزب و عواقب اش نیست. جهت فرار از زندان خود ساخته در اوایل دهه نود میلادی منصور حکمت به همراه ایرج آذرین و رضا مقدم و چندین تن دیگر از کادرهای حزب کمونیست ایران) کومه (از این حزب انشعاب کردند و گروه کمونیست کارگری را تشکیل دادند. البته دو تن از تشکیل دهندگان این

جریان یعنی مقدم و آذرین به زودی از آن جدا شدند. معروفیت جریان کمونیست

کارگری درست بعد از برهم زدن کنفرانس برلین در زمستان سال 78 بود. در کنفرانس برلین بخشی از اصلاح طلبان و برخی از افراد و جریانات ملی مذهبی و بعضاً چپ گرا در آن شرکت کردند. کمونیست کارگری همراه با سازمان راه کارگر و فداییان اقلیت به اعتراض به آن پرداختند که بسیار حاشیه ساز شد و حتی تلویزیون جمهوری اسلامی آن را نشان داد. البته در انتها تنها نامی که از برهم زندگان این کنفرانس باقی ماند نام جریان کمونیست کارگری بود. بعد از مرگ منصور حکمت در اوایل دهه ۸۰ شمسی ناگهان در این جریان شکاف های عمیقی پدید آمد. یک جریان به رهبری حمید تقوایی با همراهی بدنه ی اصلی کمونیست کارگری ماند و جریان دیگر با رهبری کوروش مدرسی معروف به "حکمتیست" به فعالیت پرداخت. در سال های اخیر انشعابات متعدد و درگیری های لفظی درونی در این جریان وجه غالب فعالیت شده است به نوعی که یک بار عده

میشوند. منطقه ای بکر به زعم آنها از آنجا میتوان انقلابی کمونیستی در ایران را هدایت و رهبری کرد. آنها پس از ورود به آن مناطق و هم اندیشی با رهبران آنزمان «کومه» به این نتیجه میرسند که ظرف کومه برای رهبری جنبش کمونیستی در ایران بسیار محدود است. رهبران کومه نیز تحت تأثیر رقابت با حزب دمکرات کردستان و برخی معادلات داخلی ایران که شاهد تشکیل جبهه ی وسیع راست بودند، بیشتر جهت همکاری با دسته منصور حکمت سوق داده میشوند تا آنها نیز جبهه ی چپ را در مقابل تشکیل دهند، با این تصور که از طریق نفوذ اتحاد مبارزان بتوانند به صیغه مبارزاتی خود جهتی سراسری ببخشند. به همین منظور حزب کمونیست ایران را بر اساس نیروی انسانی و مادی کومه تأسیس کردند و حتی به زعامت منصور حکمت نیز تن دادند. تحلیل چرایی بخشیدن چنین زعامتی به وی موضوع این نوشتار نیست اما آنچه بعدها مشخص شد این بود که حزب کمونیست ایران به زندانی تبدیل شد که کومه را به

ای که معروف ترین شان آذر ماجدی - علی جوادی هستند از جریان اصلی حمید تقوایی انشعاب کردند و نام اتحاد کمونیست کارگری را بر خود نهادند، از آن طرف فعالان کمیته کردستان جریان حکمتیست با جریان نزدیک به کوروش مدرسی اختلاف پیدا کردند و ناگهان برای چند صباحی دو جریان با یک نام (کمونیست کارگری - حکمتیست) فعال بودند. بعدها جریان ماجدی و جوادی با جریان کوروش مدرسی همراه شدند و جریان مقابل به جریان حمید تقوایی نزدیک شد. در این میان چند انشعاب ریز و درشت دیگر هم پدید آمد. منصور حکمت در مقطعی مدعی بود جهت شناخت جریانات فداییان خلق نیاز به نوشتن تز دکتری است. اما باید گفت جهت شناخت انشعابات و دسته جات منتصب به وی نیز نوشتن چندین تز پست دکتری هم کفایت نمیکند.

شخصیت منصور حکمت

حکمت به لحاظ کلامی شباهت زیادی به علامه مجلسی و نمونه معاصرترش احمد فردید داشت. مشابه علامه مجلسی مطالب زیاد و تکراری را با ادبیاتی متفاوت و مقاصدی ویژه به نگارش در آورده است. مانند احمد فردید در شفاهی گویی و سخنان سفسطه و مغالطه آمیز و تفکر وحدت وجودی، ید طولایی دارد.

اما به لحاظ روان شناسی سیاسی آنچه از نوشته ها، سخنرانی و فایل های صوتی و تصویری حکمت میتوان استنباط کرد وجود چند خصیصه مشخص در نامبرده است که وی را در چهارچوب شخصیت های اقتدارگرا قرار میدهد.

برجسته ترین مشخصه وی نوعی «پارانوید» است که در لابلاي صحبتها و نوشته هایش قابل مشاهده است. بویژه نظرات اش در مورد نزدیکترین افراد به وی در حزب کمونیست ایران که این اواخر بیان میکنند نشان از نوعی سوء ظن دائمی به

اطرافیان اش است. که گویا وی همیشه از انحرافات سیاسی و درونی اطرافیان اش آگاه بوده و آن را پیش بینی میکرد است. منصور حکمت نفرت خود از شیخ عزالدین حسینی، عبدالله مهتدی و ابراهیم علیزاده را در سخنان او آخر عمر کوتاه خود پنهان نمیکند و حتی جلال طالبانی را نیز به عنوان تهدیدی علیه خود نام میرد. افراد پارانویدی معمولاً نسبت به همه به خصوص به نزدیکان و یاران خود ظنین و بدگمان می شوند و احساس می کنند که آنها در سر نقشه ناپود کردن او را دارند، لذا بر اساس ترس و بدبینی و بدگمانی خود سعی می کنند که آنها را خانه نشین، زندانی و یا سر به نیست کنند. که اتفاقاً همین روند و نحوه تعامل منصور حکمت با رقبایش در سالهای حضور در کومله قابل رویت است. بسیاری از رهبران و کادرهای مجرب و میدانی آن موقع تحت تأثیر فشارها و شانتاژهای نرم افزاری وی یا به حاشیه رانده می شوند و یا سکوت اختیار میکنند.

یکی دیگر از خصیصه های نامبرده «نارسیسیزم» یا خود شیفتگی مفرط است. نوشته ها و سخنرانی های منصور حکمت مملو از بکار بردن واژگانی است که به منیت و خود محوری اشاره دارد. این افراد سخت عاشق و شیدای خود هستند و همیشه می خواهند که مرکز توجه و تمجید اطرافیان باشند. خود را عقل کل و حلال مشکلات جهان می دانند در تمام علوم عقلی و نقلی و تخصص ها و فلسفه ها خود را صاحب نظر می دانند به سادگی دروغ می گویند و خود و توانایی های خود را بسیار بزرگ جلوه می دهند. غیر از خود کسی را قبول ندارند. کرامت و بصیرت انسان ها در میزان نزدیکی و گوش به فرمان بودن آنهاست و از این بابت است که سخت به انتقاد حساس اند و کوچکترین انتقادی را برمی تابند. بسیار خود بزرگ بین هستند. بسیاری از کادرهای کومله در زمان حضور حکمت از تحمیل پروژه خو انتقادی منصور حکمت سخن میگویند که طی آن کلیه افراد منتقد، تحت لوای شعار خود انتقادی به اعتراف و

پشیمانی از مواضعی وادار میشدند که با مواضع منصور حکمت همپوشانی نداشت.

خصلت دیگر این افراد «اسکیزو تایپال» که با آمادگی برای ابتلا به بیماری اسکیزوفرنیا و شکاف در شخصیت مشخص می شود. این افراد دچار شکاف و پارگی شخصیت هستند. دچار توهم و هذیان هستند و رابطه شان با واقعیت ها دچار از هم گسیختگی شده است. پیش بینی ها و استراتژی سیاسی که منصور حکمت در چندین مرحله متفاوت اتخاذ میکند ناشی از هم گسیختگی و فاصله زیاد با واقعیات موجود بود که عدم موفقیت این استراتژیها هم نشان از وجود چنین از هم گسیختگی است.

نظرات سیاسی حکمت

یکی از کلیدواژه های به کار رفته در گفته ها و نوشته های منصور حکمت در توجیه اقدامات سیاسی اش «محصول یک شرایط عینی تاریخی و اجتماعی» پدیده هاست. هرچند به کار بردن این اصطلاح امروزه چیز عجیبی نیست و همه بر آن اذعان دارند که کلیه پدیده های سیاسی و اجتماعی ناشی از شرایط عینی و تاریخی مشخصی است. اما در واقع، اگر بخواهیم به «شرایط عینی تاریخی و اجتماعی» استناد کنیم، عملکرد حزب کمونیست ایران «از این لحاظ به هیچ ضرورتی پاسخ نداد و برنامه ها و چشم اندازهایی که در آغاز منصور حکمت برای آن ترسیم کردند در واقع چیزی نبود جز امری انتزاعی که بدون توجه به «شرایط عینی تاریخی و اجتماعی» بر روی کاغذ آمده بود و بعدها در توجیه تشکیل کمونیسم کارگری همان استدلال را تکرار میکند، حتی لازم نمی داند که به توجیهات تئوریک آن زمان خود اشاره ای هم بکند و برای این که این قضیه را مسکوت بگذارد و پیروان خود را توجیه کند می گوید ما اصلا دنباله ی آن حزب نیستیم، ما از «شرایط عینی تاریخی و اجتماعی» روئیده ایم. اما در واقع میتوان به لحاظ سیاسی این رفتار را تنها به

اپورتونیسم سیاسی معنی کرد. رفتاری که بیشتر همراهان نزدیک وی بر آن اذعان دارند. منصور حکمت نه بر اساس توجیهی تئوریک و نظری به کردستان رفت و نه بر اساس شرایط تاریخی خاص، کردستان برای وی ظرفی بود که در آن میتوانست «سودو روشنفکر «یا همان شبیه روشنفکری باشد که در دوران تحصیل اش در لندن بود. در دوران حضورش در کردستان و کومله هم هیچگاه در نقش رهبری میدانی و وابسته به تشکیلات شهری در مرکز ظاهر نشده، و اساسا علت شکست پروژه حزب کمونیست ایران هم عملی نشدن ایده ها و وعده هایی بود که اتحاد مبارزان کمونیست و منصور حکمت میبایست عملی میکردند و نکردند. بدین معنا که حزب کمونیست ایران هیچگاه در جایی غیر از کردستان نتوانست بیشتر برود. بی گمان منصور حکمت از ناتوانی خود در قبال این امر رنج میبرده، کلیه عناصر و مولفه های حزبی که قرار بود سراسری باشد، کردستانی بود و قائم به جنبش کردستان بود. البته این امر طبیعی بود اشتباه منصور حکمت این بود که میخواست به آسانی ماهیت جنبش را تغییر و در اختیار ایده ای وارونه ی سراسری قرار دهد. تشدید این امر بیشتر زمانی برای وی قابل تحمل نبود که کردها در عراق قیام سراسری را آغاز کرده بودند. منصور حکمت بر این امر واقف بود که در صورت موفقیت قیامی که صبغه ای ملی دارد مجبور به پاسخگویی و توجیه خواهد بود. میدانست که در این صورت تغییر در معادلات حزبی به نفع وی نخواهد بود، به جلو فرار کرد و به بهانه پایان جنگ ایران و عراق و پیروزی ناسیونالیستها در کردستان عراق به اروپا فرار کرد. بهترین جا در هیبت یک «سودو روشنفکر» برج عاج نشین.

به لحاظ نظری نیز نظرات منصور حکمت هیچ سنخیتی نه با نظرات مارکس متقدم داشت که در آن از نوعی مارکسیسم انسانی و نوعی اراده گرایی صحبت میشود و نه با مارکس متأخر که برگرفته از کتاب کاپیتالال به نوعی تعین گرایی تاریخی و

دیالکتیک باور دارد. آنچه منصور حکمت در باب مارکسیسم نوشته و گفته بیشتر مباحثی التقاطی و من درآوردی است که نه از متدولوژی خاص و متقنی پیروی میکند و نه بر پایه نظری ویژه ای استوار است. آنچه گفته بیشتر به بیانیه ها و شبنامه هایی شبیه است که یک گروه جهت توجیه عملکرد خود منتشر میکنند.

وی تلاش بیهوده ای داشت که با تأسی از لنین حزب کمونیست کارگری تشکیل دهد در حالیکه حزب لنینی که در چه باید کرد لنین فرمول بندی شده است حزب روشنفکران جدا از طبقه کارگر نیست لنین وقتی "چه باید کرد" را نوشت که در کارخانه های روسیه در سال ۱۹۰۳ بیش از ۹۰۰۰هسته های کارگری سوسیالیستی و هوادار بلشویک ها وجود داشت، لنین باپشتوانه ی این هسته ها حزب سوسیال دموکرات روسیه را ساخت در این هسته ها کارگر سوسیالیست سازماندهی شده بودند. اما منصور حکمت بدون هیچگونه ارتباط ارگانیک با جامعه ایرانی میخواست از راه دور انقلابی کارگری را راه اندازی کند. طرفه آنکه ادعایی جهانی نیز داشت شعارش انقلاب کارگری جهانی را نیز مطرح میکرد.

حواریون غیر کرد حکمت

استفاده و بکار بردن لفظ «حواریون» بجای طرفداران نه بدلیل تحقیر یا کوچک نمایی طرفداران وی بلکه بدلیل کیش شخصیتی است که منصور حکمت برای طرفدارانش دارد. تقدیسی که بیشتر نقش پیامبر را برای آنها بازی میکند تا یک مسئول حزبی. چنین تقدیس سازی و کیش شخصیتی تنها در میان حواریون مسیحی و مومنین مسلمان به چشم میخورد.

یکی دیگر از دلایل شکست ایده های منصور حکمت که به عدم ارتباط ارگانیک سازمانش با جامعه ایرانی برمیگردد فقدان کادر و نیروی سیاسی غیر کرد در میانشان میباشد. بیشتر افراد

همکار با منصور حکمت را کادرهای کرد در حزب کمونیست ایران تشکیل میدهند. به نسبت جمعیت ایران و به نسبت ادعای سراسری بودن جریانات منتصب به منصور حکمت، هیچگاه نتوانسته اند بیش از ۲۰ درصد اعضای غیر کرد را به خود جذب و جلب کنند. واقعیت امر این است که جریانات منصوب به منصور حکمت در متون سیاسی و فکری ایران و در میان فعالین چپ هیچگاه رسمیت نیافته اند. و از آنها به عنوان نیروی چپ سراسری در ایران یاد نمیشود. نیروهای غیر کرد همراه با منصور حکمت افراد معدودی هستند که در دایره رفاقت چندین ساله وی جایی داشته اند و نسل جدید نیز بیشترشان از سر اجباری اجتماعی و خانوادگی یا برای گرفتن اقامت در اروپا با این جریانات همکاری میکنند. همکاری که بر اثر عدم عمق شناخت کافی کوتاه مدت خواهد بود.

حواریون کرد حکمت

بیشتر افراد همکار با منصور حکمت را بهترین و صادق ترین نیروها و کادرهای کرد حزب کمونیست ایران و کومله تشکیل میدهند. بیشتر قریب به اتفاق این افراد تحت تأثیر فضای نامیدکننده اوایل دهه نود در کردستان عراق و خلاء گفتمانی و تشکیلاتی در حزب کمونیست ایران و تحت تأثیر وعده های پیامبرگونه منصور حکمت به وی ملحق شدند. بیشتر این نیروها در ساختن تاریخ کومله نقش بسزایی در کردستان داشته اند. بطوریکه با جدا کردن کومله از این افراد هویت سیاسی شان خدشه دار میشود. امری که همه آنها در مصاحبه هایشان بر آن اذعان داشته اند. اما ترسیم مدینه فاضله توسط منصور حکمت و وجود برخی اصطکاکهای جناحی و گاها شهرگرایی در کومله و همچنین عدم مدیریت کافی از جانب رهبران آنزمان باعث شد این افراد به جهان زیر زمینی هادس گونه ی منصور حکمت سوق داده شوند و محکوم به ماندن ابدی شوند. ماندن در زیرزمین تاریکی که پس از مرگ حکمت، با تأسی گرفتن از

احساسات ملی در ناخودآگاه اکثر اعضای کرد، به انشعاب از کمونیسم کارگری و تشکیل حکمتیست سوق داده شدند. امری که بلحاظ روانشناختی نه در اختلافی سیاسی بلکه ناشی از تبعیض ساختاری علیه کردها در کمونیسم کارگری بود. اما متأسفانه آنها علت را نه در نظرات بی پایه منصور حکمت بلکه در نبود وی جستند و با نامگذاری سازمان جدیدشان به اسم حکمتیسم نه تنها دوباره ماندن در زیرزمین را ترجیح دادند بلکه در عمیق ترین لایه های آن جای گرفتند.

مسئله ملی کردها

پس از استقرار حکومت اقلیم کردستان و طرح شعار فدرالیسم از جانب احزاب عمده کردستان برای ایران و اوج گرفتن مطالبات ملی، دسته های منصوب به منصور حکمت جهت پاسخ دادن به این امر و توجیه فقر و سکوت تئوریک خود باز هم همچون سلفشان چند گام به جلو فرار کردند و برای حل مسئله ملی در کردستان بحث جدایی از ایران و رفراندوم را مطرح کرده اند. هر چند در ظاهر طرح این شعار به لحاظ حقوقی متقن و قابل قبول است. اما عدم ارائه طرحی مشخص در این راستا نشان از آن دارد که طرح این شعار تنها مصرف خارجی دارد و هیچ اعتقادی به آن ندارند. این جریانات در طول سالهای گذشته بیشترین توهین و افترا را به فرهنگ عمومی مردم در کردستان به نمادها و مشاهیرش، به تاریخ مبارزاتی اش کرده اند. در ترویج ادبیات لمپنی و سعی بر جا انداختن آن در ادبیات سیاسی از هیچگونه تلاشی دریغ نکرده اند.

این دسته ها با علم به اینکه انجام رفراندوم جهت جدایی کردستان از ایران امری غیر ممکن در آینده ای حداقل میان مدت است، همزمان به استفاده از واژه حقوق شهروندی جهت احقاق حقوق کردها مبادرت می ورزند. اما به دلیل فقر تئوریک و دور بودن از فضای مطالعاتی از این امر غافل اند که اصطلاح «حقوق شهروندی» از ترمهای لیبرال - دموکراسی است و تنها

جهت یکسان سازی و آسیمیله کردن کشورهای چند ملیتی بکار می رود، حتی نقد از این اصطلاح امروزه به سوسیالیستها محدود نمیشود، بسیاری از مکاتب آکادمیک و فکری در این باب انتقاداتی جدی دارند. آیا حکمت و دسته جات منصوب به وی نمیدانند که به عنوان یک جریان کمونیستی استفاده از ترمهای لیبرالی خط قرمز است.

به باور نگارنده این نوشتار آنها نه تنها به خوبی از این امر آگاهی دارند، بلکه در نظر دارند که همراه با اصلاح طلبان و ملی مذهبی ها که آنها هم حقوق شهروندی را راه حل مسئله ملی در کردستان میدانند، همان مدل دولت - ملت فرانسوی رضاخانی را تکمیل کنند که هدف آن یک ملت، یک زبان و یک دولت متمرکز است.

پس بنظر میرسد تفکری و خط سیاسی که از منصور حکمت نشأت میگیرد حاملان و عاملانش همان انترناسیونالیستهایی هستند که خادِم خاک ایران میشوند. چنین جریانات و دسته جاتی نه تنها در میان مردم کردستان نقش و حضوری ندارند بلکه بواسطه سمپاشیهای تبلیغاتی که علیه فرهنگ عمومی کردستان کرده اند، در میان جامعه سیاسی هم به مثابه زائده ای تلقی میشوند که به تعبیر میشل فوکو همچون شنهایی که بر سواحل آرام گرفته اند دیر یا زود موج آب آنها را با خود خواهد برد.

تحولات ارگانهای دموکراتیک در آستانه‌ی قیام ۵۷ (در شهرهای: مریوان، سنندج، سقز، بوکان و جنوب کردستان)

رشاد مصطفی سلطانی

کومه‌له بر خلاف جریان آب شنا کرد و ، در شمار بحر پیمانانی بود که پرده‌های تاریکی را پس داد و همراه سحر همسفر شد !

بخش اول :

ریفورم ارضی شاه در دهه‌ی ۱۳۴۱ شمسی دگرگونیهای را بارمعان آورده بود که سیمای دیگری به طبقات و طیف های اجتماعی جامعه ایران داده بود . ریفورم ارضی، جامعه‌ی ایران را بگونه‌ای روی ریل نوآوری ، بدعت و دگرگونی گذاشته بود، که با دنیای تبحر و کلاسیک خدا حافظی کرده و دوران ایستا ، مراحل زوال را سرعت پیمود و دوران پویا و تحولات بدیلش گردید. در این راستا دوران تحول و روند دگرگونی در کردستان بشیوه‌ای سرسام آور خود را نشان داد . جمعیت عظیمی از روستا ها ناچار به کوچ ناخواسته شدند و اگرچه بکلی نتوانستند پیوند های عاطفی، اقتصادی و اجتماعی خویش را با روستا قطع کنند ، اما در حاشیه شهرهای کردستان بسان قارچ روئیدند و بیغوله ها و حلبی آباد ها را بنیان نهادند . این جمعیت در اساس دهقانان خوش نشین و یا کارگران روستائی بودند ، که بلا واسطه ترکیب خرده بورژوازی شهر ها را دگرگون ساخته و تقویت کردند . نمونه‌ی برجسته‌ی این پدیده را میشد در سنندج ، سقز، مریوان ، بوکان و حتی در کامیاران و دیواندره بوضوح دید . که محلات متنوع و مختلفی را در اطراف این شهرها پدید آوردند . با این وصف تنش ها و خواستگاهای این لایه از جامعه در خود مترقی و

بسیاری از معلمان انقلابی که نامشان اینجا آمده و یا اسامیشان متاسفانه از یادم رفته ، در راه آرمان های والای بشریت ، دموکراسی ، تفتیش عقاید و آزادی خلق ستمدیده کرد و در سنگرهای گسترده‌ی جنبش انقلابی کردستان و زندان ها جان باخته‌اند . این افراد در نوشتن تاریخ پر افتخار ملت کرد و هدایت جامعه‌ی کردستان بسوی نوعی از رنسانس سهیم شایسته‌ای داشته‌اند . یاد عزیزشان بخیر و گرامی باد . اگر نام عزیز سایر معلمان و یانقلابیون دیگری که معلم نبوده‌اند وهمچنین رویدادی تاریخی بعد از ۳۸ سال از یاد رفته و نیامده و در آرشبو مغزم آنها را نیافتم ، باتواضع فراوان معذرت و پوزش میطلبم و هرکسی در غنابخشیدن این مقاله مرا یاری دهد صمیمانه سپاسگذارم .

ساختار و تحولات ارگان های دموکراتیک ، در شهرهای کردستان و آسیمیله‌شدن آنها در احزاب سیاسی، امری عادی و روتین بود .

بستر و زمینه‌های تحول در کردستان !

خاطرات استقبال از زندانیان سیاسی: طیفور بطحائی، شعیب زکریائی، یوسف اردلان و زندانیان سیاسی شهرهای دیگر کردستان که از سنج عبور میکردند، هنوز در خاطرات مردم و در روی پرده‌ی مغز، جولان کرده و بیادگار مانده‌است.

قیام به ثمر رسید. کاخ نیاوران سقوط کرد و کاخ جماران برپا گردید. همه‌ی مظاهر تمدن بشری، مسخره گردید و ریش و عبا و اسلام سیاسی صاحب جایگاهی گردید که تصویری بر آن ممکن نیست. دانشگاه‌ها را به مساجد تبدیل کردند. کتابخانه‌ها را سوزاندند. زنان را چهار میخه کشیدند. پارچه‌های سیاه تر از دل آخوندها، در بازار ایران کمیاب شد. زندان‌ها و قبرستان‌ها بشیوه‌ای باور نگرندی، توسعه و گسترش یافتند که افکار عمومی جهان را مات و متحیر نمود. پهنه‌ی کردستان را به زندانی بی سقف تبدیل کردند و با دیوارهای گواشی سپاه پاسداران محاصره و حفاظت گردید. نیروهای نظامی یک شبه اسلامی شدند. خمینی که گفت: اقتصاد مال خراست، در حقیقت اقتصاد را مربوط به چهار پایان و الاغ میدانست و با غضب و خشم مذهبی، دستور یورش و حمله را بر علیه مردم کردستان صادر نمود. خمینی فرمان جهاد را صادر نمود و همچنین بنی صدر به نیروی‌های نظامی امر کرد که نیروهای سرکوبگر پوتیها را از پاهایشان بیرون نیاورند تا مردم کردستان را قلع و قمع و آزادخواهان را کشتار نموده و کردستان را که سنگر آزادی و دموکراسی بود به ویرانه‌ای تبدیل نمایند.

همسوئی جریان مکتب قرآن با قدرت حاکم سال ۱۳۵۷

قیام را توده‌های مردم ایران به ثمر رساندند. خمینی و دار و دسته‌اش، با ساخت و پاخت دول قدرتمند غرب و عوض کردن مهرها، بدین معنی شاه را سقوط دادند و زمینه‌ها و بستر واگذاری هژمونی و قدرت سیاسی ایران را به خمینی مهیا نمودند. تار و پود مذهبی و عقب مانده و پوسیده بر فضای سیاسی ایران خرامان خرامان و بطور خرنده غالب گردید. در کردستان جریانی بنام مکتب قرآن بوسیله آقای احمد مفتی زاده عرض اندام کرد. مکتب قرآن تفکرات و دیدگاه‌های اسلامی و از تراوشات فکری وهابی و سلفی تغذیه میکرد و

بالنده بود. در حقیقت شریان خون شهرها در این محلات با بافت روستائی و نسبتاً خرده بورژوازی جاری بود و قلب شهرها در این کانون‌های فقیر نشین می طپید. خرده بورژوازی با سیمای نارس و سیال خویش در برابر ستم‌ها و بی عدالتی‌ها عرض اندام کرد. از دیدگاه علمی و ماتریالیستی نمیتوان مرزهای علوم ریاضی را بین کارگران شهری و خرده‌بورژوازی روستائی - شهری که ترکیبی موزائیک داشت ترسیم کرد. لذا این دو مکمل یکدیگر بوده و در تحولات اجتماعی جامعه‌ی کردستان نقش والا و تعیین کننده داشتند.

جامعه‌ی کردستان، با میلیتاریزم، عقب ماندگی تحمیلی و مطلق، فقدان کارخانجات صنعتی و کشاورزی مدرن، ستم ملی و اشغال نظامی روبرو بود. این فضاؤ افسفر سرعت دیگری مبارزات و خواست‌های طبقاتی در کردستان داده بود. در بطن چنین بافتی از جامعه خواست‌ها و تمایلات سیاسی گوناگون و گرایش‌های حزب و سازمان‌پذیری و تنفر از مقوله‌های کلاسیک و تحجر حزبی کاملاً ملموس و خود را آشکارا نشان داد. نوآوری و تشکل‌های دمکراتیک و انقلابی به خواست و آرزویی عمومی مبدل شده بود. روند جریان‌های سیاسی در کردستان اثنی زیر خاکستر بود و در دوران قیام ۵۷ اگر چه خلق کرد کمی دیر تر میدان آمد، اما هنوز در " تنها سنگر باز مانده از قیام " سرفراز در نبرد با فاشیسم اسلامی می‌رزمند. ستم ملی، دیکتاتوری و حکومت توتالیتر شاهنشاهی و پوتین‌های نیروهای حافظ نظام سلطنتی بر پیکر آحاد مردم و همه‌ی شهروندان کردستان سنگینی میکرد. این فشار، ناعدالتی و سرکوب روزمره در دوران قیام محرک و مشوق سازنده‌ای برای شرکت آحاد مردم در سقوط نظام شاهی بود. تظاهرات و راهپیمائی و اعتصابات در پهنه‌ی کردستان بعد تاریخی یافت و در اوج عظمت بود. در خیابان‌های سنج برای شرکت در تظاهرات و استقبال از زندانیان سیاسی، فضائی نبود و جمعیت خروشان، مانند سیلاب بهاری راه افتاده بود. و همه‌ی خس و خاشاک را باخود به زباله‌دان تاریخ برد. در کدام شهر ایران دیده شده، برای استقبال از زندانیان سیاسی از مرکز شهر تا فرودگاه، مصمم و رزمنده و بدون واژه از تیراندازی دشمنان آزادی وساواک، از زندانیان این چنین باشکوه و عظمت استقبال گردد

جریانی فوندمانتال بود. این جریان توانسته بود طیفی از افراد خوش باور، ساده‌لوح و بی بضاعت از نظر سیاسی را دور خود جمع کند. مکتب قرآن در همکاری مستقیم با جمهوری اسلامی و مخالفت با خواسته‌های ملی-دمکراتیک خلق کرد فعال و کوشا بود. در برابر خواسته‌های عادلانه و مترقی و مدرن شهروندان کردستان، به فاز مخالفت و توطئه‌گری رسید. در پروسه‌ی مبارزات ملی-دمکراتیک کردستان بر علیه جمهوری اسلامی، مکتب قرآن رسماً از جمهوری اسلامی دفاع نمود و، بهمین علت، بیزاری وسیعی نصیبش گردید. روند همکاری و مواضعشان سلاسه سلاسه در مخالفت با خلق کرد و دفاع رسمی از کاج جماران برنامه ریزی و بصورت کنکرت در آمد و تبلور یافت. بیزاری مردم به اوج خود رسید. تحمل این جریان مذهبی که از قوانینی دفاع میکرد که با گلوبالیسم، تاریخ و مدرنیسم و خواسته‌های عادلانه‌ی خلق کرد همخوانی و انطباق نداشت، برای آزادیخواهان کردستان نیز امکان پذیر نبود. شهروندان سندج کج دار و مریز این جریان را تا مرحله‌ای که صفوفشان از صفوف خلق کرد جدا نشده بود، باری بهر جهت تحمل کردند و، سپس توان و صبوری مردم پایان رسید. سرانجام با خشم مردم روبرو شدند و مقر و کمیته‌ی نظامی آنها مورد یورش و حمله قرار گرفت و کنترل چنین افسری ناممکن و به آتش کشیده شد. شیرازه و محتوای سخنان آقای مفتی زاده نوعی حکومت "تیوکراسی" بود، که در ارزیابی‌های خوش باورانه و غیره منطقی خویش تلقی و ترجمه‌ای معکوس و عقب مانده از خواسته‌های انقلابی و عدالتخواهانه‌ی مردم کردستان داشت. ایشان در رویاها و پروازهای فکریش، خود را خمینی سنی‌ها فرض کرده بود. خمینی بر اساس و تکیه بر "توضیح المسائل شیوه‌ای از حکومت اسلامی و ولایت فقیه راترسیم و در ایران پیاده کرده بود. آقای مفتی زاده با تکیه بر وهابی‌گری، میخواست در دنیای گلوبال و انقلاب سرسام آور تکنولوژی در کردستان شیوه از حکومت توتالیتر دینی را پیاده کنند. در این راستا مکتب قرآن تدارک حمله‌ای به آزادیخواهان و انقلابیون شهر سندج را سازمان داد. این یورش و حمله با صلوات و ذکر و دایره زنی و پرچم‌های سبز شروع گردید و تا میدان اقبال پیشروی کرد. همزمان سازمان چریک‌های فدائی خلق ایران شاخه‌ی کردستان در اعلامیه‌ای صراحتاً نوشته بود که حمله به مقرشان را با رگبار گلوله و کلاشینکوف و تیربار جواب

میدهند. همین مواضع انقلابی و اولتیماتوم مستول چریک‌ها، زنده یاد "بهروز سلیمانی" آنها را ترساند و دیگر شهامت پیشروی و حمله به جمعیت دفاع از آزادی و انقلاب و سازمان چریک‌ها که مقرهایشان نزدیک بهم بود نداشتند. ماجراجویی و توطئه‌گری آنها در میدان اقبال پایان رسید. سرانجام در روند تاریخ جنبش انقلابی کردستان، پروژه‌ی مکتب قرآن بشیوه‌ای باور نکردنی و با سرعت زیادی برآشویی سقوط افتاد و شکست خورد.

کانون صنفی معلمان مبارز سندج!

سال‌های ۱۳۵۶ و ۱۳۵۷

اتمسفر سیاسی و فضای دمکراتیک که مانند روزنه‌ی امیدی، در شهرهای کردستان گسترده شده بود، گرایش و میل به تحزب در ارگان‌های صنفی سیر پویا و بالنده‌ای داشت. مردم برای دفاع از دمکراسی و آگاه کردن توده‌های رنجبر به‌منافع خویش، سمت و سوی وافر به‌تشکلهای دمکراتیک و از جمله اتحادیه‌ها و کانون‌ها داشتند. این تشکلهای اساساً از منافع صنفی دفاع میکرد. معلمان کردستان یکی از وسیع‌ترین و حیاتی‌ترین جبهه‌های نبرد را با ارتجاع مذهبی و حکومت فاشیسم اسلامی در سنگر مدارس پیش بردند. میتوان ادعا داشت که معلمان در سطوح دبستان، راهنمایی و دبیرستان در بسیج توده‌های بی پروا و سیال دانش آموزان در عرصه‌های دمکراتیک نقش‌گرانبها و تاریخی داشتند. معلمان گرایش‌های مختلف سیاسی داشته، اما در سطح بالایی در تشکل‌های صنفی و دمکراتیک و اتحادیه‌ها همکاری و فعالیت داشتند. دگر اندیشان مورد احترام همگی بودند. معلمان انقلابی مصمم بودند که به نگاه‌های معصومانه‌ی کودکان و جوانان پاسخی منطقی بدهند. چهره‌های فعال و کوشا و محبوب آن دوره که در کانون صنفی بطور پیگیرانه در تلاش و فعالیت بودند، و تعدادی از آنها در راه آزادی و دمکراسی جان باخته و، تا انجائیکه در آرشو مغزم پیاد می‌آورم عبارتند از: جمیل سجادی، ..... مدرسی، جمال نبوی، عطا خلقی، مظفر محمدی، رشاد مصطفی سلطانی، گلرخ قبادی، عطا خواری نسب، علی خلیقی، فریده‌ی قریشی، سید ایوب نبوی، وفا نصرت پور، وفا سهامی، فوزیه نصرت پور، عطیه معمار پور، شهین حیدری، حمید

داشت و در مدتی که در سنج بودند با نهایت احترام از ایشان استقبال گرم و صمیمانه‌ای گردید .

شورای معلمان سقز :

* در ابان ماه سال ۱۳۵۷ شورای معلمان سقز ، که هنوز شاه سقوط نکرده و فاشیسم اسلامی هژمونی سیاسی ایران را نقابیده بود ، به سنج تشریف آوردند و در خانه‌ی معلمان از آنها استقبال گرمی بعمل آمد . هیئت شورای معلمان شهر سقز هفت نفر بودند که اسامیشان بدین گونه بود : محمود کیوان ، مفیده مظهر ، پرویز شافعی ، فاروق کیخسروی ، حبیب الله بلوری ، عزیز رضائی ، فایق دباغی و عطا پناهنده (اهل سنج و در سقز معلم بود) . این شورا در گردهمائی وسیعی با شرکت نزدیک به پانصد ۵۰۰ معلم در دبیرستان خدمات شهر سقزو در پروسه‌ی رای گیری مخفی و دمکراتیک بعنوان شورای معلمان شهر سقز برگزیده و انتخاب شدند . دیدار این شورا از شهر سنج منظور اظهار همدردی و بیان درد مشترک با مردم سنج بود ، که چند انسان مبارز و انقلابی بدست نیروهای شاهنشاهی در سنج شهید گردیده بودند . آژیتاتور و سخنگو و سخنان شورای معلمان سقز آقای محمود کیوان بودند . آقای محمود کیوان در کانون معلمان سنج در باره‌ی تحولات سریع کردستان ، زندانیان سیاسی در زندان های رژیم شاه ، شرکت در تظاهرات ها و رادیکالیزه کردن شعار ها ، برخورد با روحانیت مرتجع ایران که در کمین قاپیدن هژمونی سیاسی بودند ، نقد ارزشمندی ایراد و بیان نمودند . خصوصاً در مورد سخنان شریعتمداری که مستقیماً به زنان بی حرمتی و توهین کرده بودو ، گفته بود توانائی های عقلی مردان بر زنان برتری دارد ، مواضع انسانی و دمکراتیک هیئت را تکرار نمود و گفته‌های شریعتمداری را نقد نمود . و به زنان سنجی حاضر در جلسه هشدار داد که در برابر مواضع خصمانه و عقب مانده‌ی مذهبی تسلیم نگردند . سپس جریان مکتب قرآن را نیز مورد ارزیابی قرار داد . در این جلسه و سخنرانی فضای سیاسی و اجتماعی و انقلابی کردستان را با بیانی شیوا و سنجیده بررسی و توضیح دادند . در حین سخنرانی آقای عبدالله مفتی زاده شدیداً به

فرشچی ، شمس الدین امانتی ، منصور رهسپار ، عباس حجت جلالی ، رشید شکرزاقی ، هوشنگ ختمی ، خلیل یوسف زمانی ، احمد بابا حاجیان ، صالح کیفی و دهها معلم شریف و آزاده‌ی دیگر که اسامیشان اکنون بیاد نمی آید ، شرکت داشتند . اسانامه‌ی کانون با شرکت جمعی از معلمان نامبرد تدوین و برشته‌ی تحریر در آمد و در مقیاس وسیعی در کردستان پخش گردید . کانون صنفی معلمان سنج بصورت ارگانی معتبر و صاحب اتوریته‌ی اجتماعی و سیاسی جا افتاده بود و بهمین علت کانون و اتحادیه های معلمان در شهرهای کرمانشاه ، مریوان و سقز با این کانون صنفی ارتباط تنگاتنگ ارگانیک و مستمر داشتند .

جلوه های جاویدان کانون صنفی معلمان سنج !

* ارتباط های کانون با تشکل های سیاسی سنج و خصوصاً با جمعیت دفاع از آزادی و انقلاب ، برهبری قاضی دادگستری آقای صدیق کهانگر و سازمان جرپک های فدائی خلق شاخه‌ی کردستان برهبری آقای بهروز سلیمانی ، وحدت کمونیستی ، سازمان پیکار ، اتحادیه کمونیست ها و سازمان رزمندگان و تشکل های چپ تنگاتنگ بود . کانون از آقای امیر حسن پور دعوت نمود تا زبان کردی را تدریس نمایند و کلاس های زبان کردی در این رهگذر پا گرفت و رونق شایانی داشت .

* کانون نمایشگاهی در دبیرستان دخترانه و پسرانه‌ی شاهپور باز کرد و در آن نقاشان ، خطاطان ، عکاسان و مجسمه‌سازان بدعت ها و نو آوری های هنری خویش را عرصه کرده و کتاب های شاعران از جمله قانع ، هیمن و آثار مارکسیستی (کتاب های جلد سفید) بنمایش گذاشتند که مورد استقبال بی نظیر شهروندان کردستان قرار گرفت . در آستانه‌ی نوروز ۵۸ سیمای تابناک خوزستان و چهره‌ی محبوب زندانیان سیاسی ایران آقای شکرالله پاک نژاد با اعضا کانون دیدار و نشستی داشت . آقای پاک نژاد با دفاعیاتش در زندان و بیدادگاه ساواک ، در سطح جنبش سیاسی چپ ایران شناخته شده بود و مورد احترام توده‌های وسیع ایرانی و جهانی بود . آقای پاک نژاد از تلاش های دمکراتیک و صنفی کانون بی نهایت راضی و خشنود بودند . همچنین دیداری با کادرهای جمعیت دفاع از آزادی و انقلاب

آقای کیوان اعتراض کردند و جلسه و سخنرانی را با مشکلاتی روبرو ساخت. اما فضای غالب در جلسه در اختیار نیروی رادیکال و سکولار و مترقی بود که مانع برخوردهای تند و تنش های ناخواسته گردید. حاضرین از آقای کیوان خواستند که به سخنرانیش ادامه دهد و ایشان هم کماکان به ارزیابی ها دقیق و منطقی ادامه دادند. در پایان سخنران یکی از اعضای کانون معلمان سنندج، بنمایندگی از طرف عموم شرکت کنندگان در جلسه از هیئت سقز سپاسگذاری کردند.

شورای معلمان کرمانشاه:

* دیدار شورای معلمان کرمانشاه، از کانون صنفی معلمان سنندج : آقایان گرجی بیانی، غلام علی گرگین، بهمن عزتی و اگر اشتباه نکنم آقای علی اشرف درویشیان به نمایندگی از طرف شورای معلمان کرمانشاه به سنندج تشریف آوردند و دیداری دوستانه با اعضای کانون معلمان سنندج داشتند. آنها از تجارب و دستاوردهای فرهنگی کانون معلمان سنندج خیلی خوشنود و راضی بودند و مرتباً یادداشت بر میداشتند. در همان حال از فضای رادیکال شهر، همزیستی احزاب، فعالیت سازمان های سیاسی مختلف و مردم عادی شهر با کامیبا عکس هائی گرفتند. از شورای معلمان کرمانشاه بگرمی استقبال و مهمان نوازی گردید.

کانون معلمان شهر میروان ۱۳۸۸، ۱۳۵۷

فضای سیاسی و اتمسفر مبارزت مردم میروان، در فاز بالائی بود که نمونهی آنرا در شهرهای دیگر کردستان کمتر میتوان مشاهده کرد. در این شهر بافت اجتماعی و نقس اقشار و طبقات، رادیکال تر و روندی سریع و پویا داشت. طبعاً هرگز نمیتوان فعالیت و مبارزات سنتی زحمتکشان دارسیران و افراد سیاسی و پیشرو را نادیده گرفت. ژنو پولیتیک شهر و موقعیت جغرافیائی میروان که در نزدیکی مرز های مصنوعی و ساختگی واقع شده بود و، پادگان بزرگ و مصرف کننده " موسک " که در نزدیک شهر اسکان یافته بودو، گاه و بیگاه زهر و پوتین هایشان بر قامت شهر سنگینی میکرد و، همه ی فعالیت های جاسوسی ایران بر علیه جنبش عظیم جنوب کردستان از این پادگان برنامه ریزی و تدارک و سازماندهی میگردد. سطح میلیتاریزم

و حضور نیروهای سرکوب رژیم شاهنشاهی بعیان مشهود بود و، پدیدهی دیکتاتوری را در فاز مطلق قرار داده بود. پیشروان و روشنفکران میروان از این همه ستم و سانسور و دیکتاتوری و بیعدالتی بستوه آمده بودند. بهمین علت فعالیت سیاسی بطور مخفی و پنهانی و تحزب در هسته های کوچک و کارتشیلاتی رونق چشم گیری داشت. این فنومن زمانی به اوج خویش رسید که عدهای تحصیل کرده و فارغ التحصیل دانشگاهی ایران، بعنوان افسر- وظیفه و برای تدریس در مدارس میروان حضور یافتند. جوانانی بی پروا و قاطع، که آموزش و پرورش را حقیقتاً متحول نمودند. کانون معلمان میروان ارگانی صنفی و در ارتباط با سازمان های سیاسی دیگر پیوندی مستمر و همیشگی داشت. کانون در وهلهی اول در مورد مکتب قرآن و معلمان ساواکی و آلوده که اکثراً زیر چتر مکتب قرآن خزیده بودند، افشاگری وسیعی نمود و، دخالت آنها را بسیار محدود و با انزوا روبرو ساخت. در جوار بالا بردن آگاهی سیاسی معلمان در سطوح شهر و روستا و دعوت قشر آموزگاران به تشکل، قاطعانه با توطئه گیری ها و همکاری " قیاده موقت " * با مکتب قرآن و پادگان و ارتش تازه اسلام شده برخورد کرد و در زمینه ای وسیع افشاگری نمود. این تشکل توانسته بود جوسپاسی شهر را وسیعاً دگرگون سازد. معلمانی که در کانون و در سطوح مختلف فعال بودند و متأسفانه تعداد زیادی از آنها در راه آزادی و دموکراسی و خدمت به مردم کردستان جان باختند و مابقی در قید حیات بوده و زندگی شرافتمندانه ای را در گوشه و کنار دنیا دارا هستند. در مجموع اسامی همگی آنها عبارتند از: حسین، امین، ملکه، عبدالله، ناصر و احمد (مصطفی سلطانی)، احمد مجلسی، عطا و ناصر (رستمی)، حسین پیر خضرائیان، علی ناصر آبادی، رئوف و عبدالله و علی (کهنه پوشی - که با نامهای دیگری مانند عبدالله شیخ عزیز و علی فایق که سخنگوی کانون بود نیز نامیده میشدند)، محمد مراد امینی، ناهید محمدی (بهمنی)، عبدالله دارابی، فراست، غلام و شرافت (قاسم نژاد)، جلال و سعیدیه (نسیمی)، عبدالله و اسد و نصرالله (نودینیان)، مهربی و همایون (گدازرگ)، مرضیه فریقی، فاتح و موسی (شیخ الاسلامی)، فرج و محمد امین (شهابی) مجید حسینی، صالح سرداری، احمد امیری، محمود سلیمانی، انور پویا، ستاره غزلی، غفار غلام نژاد، منصور و شهلا (قشقائی)، شمی حکیمی، رئوف

روحانی، حسن شعبانی، رضا حجت جلالی. اسامی معلمان سازمان جریک های فدائی: علیرضا کریمی، تیمور مصطفی سلطانی، رضا ناصری، غلام زنگنه، و تیمور ناصری.

معلمان انقلابی جامعه‌ی کردستان را، بسوی سکولاریزم هدایت میکردند، که هدیه‌ای گرانبها بود و خدمت بی‌پایانی به روح دموکراسی و آزادی بیان کرده است. زمانیکه بنیاد گرایان اسلامی هژمونی سیاسی را قاپیدند، کلتور و فرهنگ سکولاریزم در حرکتی اهسته و کند و پاورچین پاورچین کم‌رنگ شد و بسوی ساحل استبداد خیز بر آشت. در این رهگذر خرافات، تبحر مذهبی و فئاتیسم شکوفا شدند و هم اکنون فاشیسم اسلامی حرکتی بالنده بانها داده است. کانون دانش آموزان و دانشجویان مریوان نشریه‌ای بنام 'رزگاری' در هشت ورق بزرگ منتشر میکرد، که رویدادهای ایران و کردستان را بطور علمی و بشیوه‌ای تحلیلی و کونکریت تشریح و انتشار می یافت. در اولین شماره عنوان "تجربه‌ی جمهوری کردستان" مقاله ای وزین و غنی و تاریخی بود که کاک فواد مصطفی سلطانی شخصاً آنرا نوشته بود و در آن مقاله نقاط ضعف و نقاط قوت جمهوری کردستان، اوضاع سیاسی و آزادی‌های دوران جمهوری و تدریس زبان کردی مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفته بود. در شماره دوم این ارگان در باره‌ی کارگران سیال و مهاجر کردستان که بدنبال کار و امرار معاش آواره‌ی بنادر جنوب ایران، اطراف تهران و مزارع کشاورزی شمال ایران میشوند مقاله‌ی وزینی منتشر- گردید. در شماره‌ی سوم ارگان رزگاری در باره‌ی شیوه‌ی زندگی کول برها و کاروان چی‌های مناطق باصطلاح مرزی مقاله‌ای نوشته شده بود که در آن بطور شفاف و با آوردن فاکت‌های دقیق و رسا، زندگی و شیوه‌ی معیشت کم‌رشدکن و سخت و دشوار آنها تحلیل گردیده بود. برای تهیه و نگارش این مقاله آقای عارف نادری پیشقدم شده و چار چوب آنرا تهیه و نوشته و بنده نیز با ایشان همکاری نمودم و خوانندگان معتقد بودند مقاله‌ای وزین و جالب بود. در مجموع چهار شماره از نشریه‌ی رزگاری چاپ و منتشر گردید. عرصه فعالیت و کار آگاه‌گری کانون در سطح بالائی بود که مکان و چتری نیز برای فعالیت‌های اجتماعی و مبارزاتی دانش آموزان و دانشجویان در سطوح مختلف بود. اساساً دروازه‌ی کانون بر روی همه‌ی

آزادخواهان و انقلابیون گشوده و باز بود. در کانون معلمان مریوان مرزی برای شیفتگان راه آزادی و دموکراسی وجود نداشت و دروازه آن همیشه بر روی انقلابیون باز بود. زمانیکه کاک فواد مصطفی سلطانی بیشتر اوقاتش را در مریوان سپری مینمود، علاوه بر کانون و جامعه‌ی معلمان، چند ارگان صنفی و دموکراتیک دیگر از جمله "اتحادیه‌ی کارگران، شورای شهر مریوان، انتظامات مریوان، اتحادیه‌ی دهقانان، سندیکای کارگران بیکار و اتحادیه‌ی زنان تشکیل شدند. که هرکدام از این ارگان‌ها خدمات ارزشمندی به روستاها و شهر مریوان عرصه کردند. این ارگان‌های مردمی و دموکراتیک، که از طرف شهروندان پشتیبانی میگرددینند و همیشه این ارگان‌های دموکراتیک بوسیله افراد قیاده موقت که پایگاه و مقرشان در روستای دزلی بود، و توسط رهبریشان در کرج هدایت میگرددینند زیر فشار و تهدید قرار داشتند.

امکان ندارد سیمای انقلابی، محبوب و متواضع معلمین صادق، جسور و مصمم و انقلابیون دیگر شهر مریوان را از "خانه‌ی دل" بیرون کرد. اگر کومه‌له به جریانی اجتماعی تبدیل شد و در خاورمیانه مطرح گردید، بلاشک بخشی از آن مرهون زحمات و فداکاری بیدریغ و صادقانه‌ی معلمان و انقلابیون دیگر در میان تهیدستان کردستان بوده‌است. سخنی باغراق نرفته اگر ادعا شود که ستون فقرات کومه‌له بوسیله‌ی انقلابیون مریوان، نگهداری و حفاظت میگرددید. در مریوان انقلابیون بیشمار که اساساً معلم نبودند، اما در همه‌ی سطوح مبارزات شهروندان مریوان و روستاها شرکت داشتند. این انقلابیون نقش‌های رهبری و کلیدی مبارزات را احراز کرده که با لیاقت و شایستگی خویش کسب کرده‌بودند. نقش آنها در تاریخ جنبش انقلابی کردستان ثبت است.

بخش دوم :

** کومه‌له در حیات خویش دو ارگان آموزشی را بمنظور رشد و ارتقا آگاهی سیاسی و تعلیم و تربیت کودکان و جوانان و شهروندان

کردستان بنیان نهاد. ایندو ارگان در دو فاز مختلف و در دو مقطع سیاسی شکل گرفتند. تنها با همت و فداکاری "پیشمرگان" این دوارگان قادر بودند که سیستم آموزشی را بر اساس علمی پیاده کنند. اولین ارگان در شهر بوکان و دومین ارگان در مناطق آزاد شده سازمان داده شدند.

جمعیت مستقل معلمان مبارز (بوکان بهار ۵۹)

تابستان ۱۳۵۹ فاشیزم اسلامی مدارس کردستان را تعطیل کرد. نیروی پیشمرگ سرانجام تاکتیک هایش را عوض کرد و، در ارزیابی هایش پذیرفت که بایستی و منطقی است برای جلوگیری از ژنوساید و قتل عام مردم شهرهای کردستان، بسوی مناطق دیگر و پیمان زحمتکشان روستا روی آورد و با شهرها وداع گوید. بر اساس این تاکتیک و جمع بندی از فاز نبردها و پتانسیل و آمادگی توده‌های مردم، باروحیه و آبدیدگی و تجارب کافی، نیروی علنی و پیشمرگ شهرها را رها ساخت. در این هنگام تنها شهری که بوسیله‌ی پیشمرگان اداره و حاکمیت میگردد، بوکان بود. این شهر برآیند و محل تلاقی و پایگاه همه‌ی نیروهای آزادیخواه و مبارز گردید. حاکمیت مردمی بر قرار گردید و مردم در نهایت امنیت و آسایش زندگی میکردند. دموکراسی در این شهر لبریز و اعتبار کافی داشت و حتی نیروهای مذهبی که کم و بیش با فاشیزم اسلامی هم‌نوایی و همسوئی داشتند، میتوانستند اعلامیه‌ها و نشریات خویش را پخش نمایند و هیچ کسی خاطرشان را آزرده نمی ساخت. حزب دمکرات، ترجمه‌ی وارونه‌ای از پدیده‌ی دموکراسی داشت و احترامی برای دگر اندیشان قایل نبود و برای حل اختلافات از کانال‌های پلمیک، دیالوگ و مذاکره استفاده نمی کرد. و حرمت آزادی و دموکراسی را در حمله به سازمان پیکار و قتل عام چهار کادر برجسته‌ی آن سازمان، بنحو بارزی نشان داد. جوانان و پیشروان سایر نقاط ایران که توسط فاشیزم اسلامی تار و مار شده بودند و ماوایی برای کار سیاسی و مبارزاتی نداشتند، به تنها "سنگر باز مانده از قیام" یعنی سرزمین کردستان پناه آوردند. بوکان شهر احزاب چپ، ملی و رادیکال شده بود. مفرهای سیاسی مختلف در گوشه و کنار شهر بوکان دایر شدند و همه زیر چتر دموکراسی چند صباخی، دور از خشم و غضب نمایندگان قرون وسطی، برای آرزوهای بر باد رفته‌شان مبارزه میکردند. کومه‌له

سیل عظیمی از روشنفکران و تهیدستان پیشرو را زیر چتر خویش سازمان داده بود. این نیرو بصلاح نبود که همگی در بخش آشکار و علنی کار و فعالیت کنند. کومه‌له رسماً توصیه کرد که نباید همه‌ی نیرویش را در بخش نظامی و علنی سازمان دهد. لذا تاسیس ارگانی با پرنسب‌های دمکراتیک ضرورت کامل و حیاتی داشت. در یکی از مدارس بوکان معلمان در نشست و گردهمایی بزرگی جمع شدند که آقایان مهندس شعیب زکریائی و دکتر جعفر شفیع‌ی در این گردهمایی شرکت نمودند. اولین سخنران جلسه دکتر جعفر بود. از طرف حزب دمکرات آقای دکتر حسین خلیقی همراه دو معلم دیگر در این گردهمایی حضور داشتند. زمانیکه سخنران‌ها، دیدگاه‌ها و گرایشات سیاسی خویش را اظهارو بیان داشتند، جلسه متشنج گردید و بعلت دیالوگ تند و پلمیک مغرضانه و نبود اعتماد بهم‌دیگر و پدیده سکتاریزم حزبی، نمایندگان حزب دمکرات جلسه را ترک نمودند. ناگفته نماند که گرایش مسلط و غالب در جلسه در راستای استراتژی کومه‌له و پشتیبانی از سیاست‌های کومه‌له بود. در همین جلسه بعد از تبادل نظر و گفت و شنود کافی مرحله‌ی انتخابات شروع گردید و افرادی بعنوان کمی‌ه‌ی رهبری انتخاب شدند. طیف وسیعی از معلمان از جمله: رحیم امینی، فایق دباغی، سید حسن شمس‌ی، فاروق نقشی، مصلح شیخ‌الاسلامی، عطا خلقی، وفا نصرت پور، محمد امین مجیدیان، ناصر حسامی، برهان صادقی و چند نفر دیگر که اسامیشان را متاسفانه بخاطر نمی آورم فعالیتشان را با جمعیت مستقل معلمان مبارز بوکان شروع کردند. در جوار کار روتین و آموزشی جمعیت مستقل معلمان مبارز بوکان افراد دیگری از جمله: محمد امین رشیدی (دیاکو) انور شیرزاد، حسین به‌فرین (از جنوب کردستان)، رشاد مصطفی سلطانی، محمد حسن خالی، شهین حیدری، رزگار علی پناه، رحیم طلوعی فر، مصطفی حریری، خاور .....، کمال خالدی، فوزیه نصرت پور، خالد محمدی، فرح مصطفی سلطانی، پرویز شافعی، طاهر محمدی، ابراهیم شیخانی، شهلا حیدری، محمد مجیدیان، عزیز رضائی، حسن رستمی و احمد اسماعیلی به جمعیت مستقل معلمان مبارز بوکان پیوستند. بیش از صد‌ها معلم انقلابی و دلسوز برای خدمت به کودکان و نوجوانان

سرزمین کردستان در عرصه آموزش و پرورش زیر چتر جمعیت، خود رایافته و جمع شده و فعال بودند .

آقای رحیم امینی مسئول بخش ابتدائی و رئیس مدرسه‌ی سعدی بود . یکی از مدارس بوکان بنام مدرسه‌ی طروق که به حزب دمکرات سپرده شده بود، بعد از مدتی مدرسه را رها کرده و آنرا تحویل جمعیت دادند . مسئول مدرسه‌ی پسرانه‌ی ادب بعهدہ‌ی آقای محمد امین رشیدی بود ، که در بستر سازمان دادن و تشکیل شورای اولیا کاملاً موفق بودند. مسئولیت نقاشی و تصویر درون کتاب های جمعیت به عهده‌ی آقایان محمد حسن خالی و زرگار علی پناه بود. کتاب هائی برای تدریس که محتوی علمی آنها جالب بود برای تدریس انتخاب شدند . اما هنوز نیاز به بازبینی مجدد داشتند . ماتریال خامی که بعدها متون کتاب های نفیس کومه‌له را بارمغان آورد ، در شهر بوکان نوشته شدند . بیگمان کتاب هائی که تهیه و چاپ شدند ،یکی از دیکومینت های جاویدان کومه‌له و جنبش رادیکال و چپ کردستان بودند .

* بستر فعالیت های کلتوری و آموزشی جمعیت مستقل معلمان مبارز در بوکان :

۱- * جمعیت اساسنامه‌ی را تدوین کرد و بر اساس بندهایش جمعیت کانونی کاملاً دمکرتیک بود و سکتاریزم ، محفل بازی و حزب گرایی در بافت فعالیت هایش مکانی نداشت . این اساسنامه در عمل و پراکتیک تا چه سطحی پیاده میشد ، قضاوت آنرا به به عهده‌ی تاریخ می گذاریم . اما برخوردهای ناهنجار ، سکتاریزم ، تمایلات سانسور و چپ روی به شیوه‌هائی در کردار و فعالیت روتین افراد عیان و آشکار بود .

۲- * جمعیت مستقل معلمان مبارز در تدارک تهیه‌ی کتاب هائی به زبان مردم کردستان بود ، که در مدارس مناطق آزاد شده مورد استفاده قرار گیرند . این اقدام بطور جدی در مناتق آزاد شده پیگیری شد . در این رهگذر کتاب های اول، دوم و سوم به زبان کردی آماده و متون خام آنها نوشته شد و در اختیار کومه‌له قرار گرفت .

۳- * جمعیت جزوهای در زمینه‌ی گراماتیک و دستور زبان کردی ، باهمکاری مصلح شیخ الاسلامی ، رحیم امینی ، رشاد مصطفی سلطانی و حسین به‌فرین و شمار دیگری از اشخاص توانا تهیه و به چاپ رساند. اگرچه بدون اشکال نبود و نارسائی‌هایی داشت اما ، قدم اول بود و راه و کانال این عرصه از زبان کردی را هموار نمود .

۴- * اسامی معلمینی که در دبیرستان های بوکان بکار تدریس و آموزش جوانان و دانش آموزان مشغول بودند بدین ترتیب بود : رحیم امینی ، احمد عبدی ، عمر مهتدی ، رشاد مصطفی سلطانی ، محمود کرمی ، مصطفی حریری ، محمد مهتدی و شمار دیگری از معلمین دلسوز بود .

۵- * بابتکار جمعیت ، آموزش زبان کردی برای معلمینی که زبان مادری را یاد نگرفته بودند ، در مدرسه‌ی دخترانه‌ی سعدی شروع گردید . آموزش زبان مادری در آن مقطع بصورت دستاورد مهمی ارزیابی گردید .

آقای حسین به‌فرین در این راستا زبان کردی و گراماتیکش را تدریس می نمودند . مشاقت یادگیری زبان مادری ، کم نبودند و زبان کردی را یاد گرفته و غنا بخشیدند .

۶- * میدان فعالیت آموزشی جمعیت تنها به شهر بوکان محدود نمی گردید ، بلکه شهر های ربط و اشنویه و روستاهای آزاد شده را در بر میگرفت . آقای فاروق نقشی مسئول مناطق اشنویه و ربط و آقای محمد مجیدیان مسئولیت نواحی بانه را بعهدہ گرفتند.

۷- * جمعیت معلمان مبارز بعد از اشغال بوکان ، در روستاهای قهره‌گوئز، گولولان و سلاهدت کماکان برنامه‌هایش را پیش برد و گسستی در انجام فعالیت هایش پیش نیامد.

با سقوط بوکان و یورش فاشیزم اسلامی به شهرهای کردستان، سازمان ها و احزاب مستقر در بوکان به نواحی سردشت نقل مکان کردند و به مبارزات خویش و جنگ مسلحانه با فاشیزم اسلامی ادامه دادند. شرایط حاکم و اتمسفر و فضای جدید تاریخی ، سازماندهی و آرایش دیگری را می طلبید . لذا کومه‌له در نشست های خود و ارزیابی بر اساس تحلیل کنکرت اوضاع جدید ، ارگان

داشت می انداختند . و با طنز و ناخشنودی پیشنهاد دهنده را مورد انتقاد قرار میداند . میتوان گفت چپ روی ها ، مخالفت های غیره اصولی و سماجت ها هرگز سازنده و خلاق نبودند و با تمام تفصیلات روند کار روتین و پیاده کردن تراواشات فکری سالم و سیکولار ، برتری مطلق داشت . و توفقی در حرکت بسوی تدوین کتاب های علمی و غنی پیش نمی آورد.

دوره های آموزشی برای کادرها !

در مجموع کمیسیون سه دوره‌ی آموزشی را برای تربیت کادرها معلمین کومه‌له ترتیب داد و در آن دوره‌ها معلمین با متد و شیوه‌های جدید آموزشی آشنا میشدند و پس از بررسی ارزیابی های لازم و موفقیت در دوره‌ی آموزشی به مناطق آزاد شده اعزام میشدند و بکار تدریس کودکان و نوجوانان روستا مشغول میشدند . دوره‌ها در روستا های آجی که‌ند ، هاچی دهره ، و سیسیر برگذار شدند . مسئولیت این دوره‌ها بعهد‌ه‌ی رشاد مصطفی سلطانی و ناصر حسامی بود . حملات فاشیسم اسلامی به مناطق تحت کنترل پیشمرگان ، و ازدست دادن مناطق آزاد بر فعالیت های کمیسیون تاثیر مستقیم میگذاشت و میدان مانور و فعالیتش را محدود میکرد و ناچار به کوچ های ناخواسته میگرددید . سرانجام کمیسیون از روستای گولولان به روستاهای گه‌مان ، سیسیر و ییژوئی کوچ کرد . سپس از مرزهای مصنوعی و ساختگی در سرزمین کردستان عبور کرد و به اردوگاه های گه‌لاله ، شین کاوئی و مالومه در جنوب کردستان نقل مکان کرد . شاید بتوان ادعا داشت تلاش‌ها و پیکارهای خستگی ناپذیر کمیسیون در مقاطع مختلف سرانجام در اردوگاه مالومه واقع در جنوب کردستان به ثمر ننتیجه رسید . و کمیسیون آموزش و پرورش کومه‌له ، که زمانی جمعیت مستقل معلمان مبارز نام داشت ، بذری را که کاشته بود ، خرمش را در اردوگاه مالومه برداشت . و کتاب ها در مقیاس وسیعی و بشیوه‌ای رنگی در کشور المان و باهمت یکی از فعالین کومه‌له چاپ و منتشر گردید . یکی از سندها و دیکومینت های جاویدان ، در تاریخ جنبش انقلابی کردستان ، همین کتاب های نفیس و پر ارزش است . تلاش های کمیسیون قدمی بظاهر کوچک بود ، اما حقیقتاً در بعد سیاسی و اجتماعی انعکاس وسیعی داشت . این سنگر و کانال را کومه‌له بی محابا گشود و فتح نمود و نتایج مطلوب و ارزنده‌ای

جمعیت مستقل معلمان مبارز ، که مدتی جواب نیازهای جنبش و سیاست هایش را میداد ، در آن شریط دشوار و تاریخی می بایست قالب و فورم دیگری بخود بگیرد . در جواب به آن نیاز تاریخی ، کمیسیون آموزش و پرورش کومه‌له با بعرضه وجود نهاد .

کمیسیون آموزش و پرورش کومه‌له ، سال ۱۳۶۱

یکی از ارگان های که کومه‌له برای ارتقا آگاهی سیاسی و طبقاتی شهروندان مناطق کرد نشین و خصوصاً مناطق آزاد شده ، سازمان داد کمیسیون آموزش و پرورش بود . در بهار سال ۱۳۶۱ با دخالت و شرکت دکتر جعفر شفیعی و دکتر داریوش نویدی از تشکیلات کومه‌له و رحیم امینی و فایق دباغی از جمعیت مستقل معلمان مبارز ، نشست در زمینه‌ی آموزش و پرورش انجام گرفت . بعد از این گردهمائی و نشست ، ارگان کمیسیون در روستای گولولان متولد شد و در زمینه‌ی یاری به آموزش و پرورش مناطق آزاد شده شروع بفعالیت نمود . افرادی در روستای گولولان (منطقه‌ی سقر) در ارگان کمیسیون با متد و دیدگاه‌های و سبک کار نوین شروع به باز بینی ، اصلاح و هموار کردن کتاب ها و تدوین کتاب های جدید آموزشی کردند . اسامی آنها عبارتند از : محمد مصری ، فاروق نقشی ، ناصر حسامی ، رشاد مصطفی سلطانی ، شهلا دانش فر (در زمینه‌ی کتاب های فارسی) رحیم طلوعی فر ، آزاد قاضی ، عطا خلقی ، مصلح شیخ الاسلامی و افراد دیگری نیز بودند . در این ارگان بازیابی و هموار نمودن و تدوین کتاب های نو شروع گردید . و زحمات تک تک این عزیزان شایان قدردانی است . کمیسیون سمت و سوئی رادیکال و سیکولار داشت و اعضا کمیسیون از آن پیروی میکردند . لذا کمیسیون با تفکرات دینی و افکار مه آلود دهقانی (موژیکی) مرز بندی قاطع و آشکاری داشت . اما در بستر چنین فضا و مقطع تاریخی گاه گذاری تمایلات و تفکرات دگم و متحجر ، خود را نشان میداد . گوئی جویبار های کوچک در کوهستان و دشت ها ، می بایست راه سخت و پر اعوجاجی را طی نمایند تا بدریا برسند . که اکثریت مطلق اعضا با مخالفت‌های شدید و گاه چپ روانه و ناهنجار ، به مرز روانکاوی رسیده و چنگ در مغز کسیکه مواضع بینابینی و متزلزل

صادقانه و ارزنده‌ی بگروه ترجمه عرصه کردند. در مالومه زنده یاد آقای محمود سجادی قاضی دادگستری، در گروه ترجمه سازماندهی گردید و بدین وسیله این ارگان تقویت گردید. تراوشات فکری کاک محمود و تسلط ایشان به گراماتیک زبان های فارسی، کردی و عربی در زمینه‌های نگارش نمایشنامه‌ها، سرودن اشعار موزون و انقلابی و نثر های لطیف اجتماعی با محتوای ساتیر و طنز اختصاص داشت. فرهنگ لغتی را تهیه و آماده نمود که امیدوارم روزی شاهدچاپ این قاموس وزین، غنی و کامل، که یادگار جاودانه‌ی زنده یاد کاک محمود سجادی است باشیم. گروه ترجمه بعنوان ارگانی کارا و متشکل از: محمود سجادی، رحیم طلوعی فر، جمال، هیوا، آزاد قاضی، ناصر حسامی، رشاد مصطفی سلطانی وفاروق نقشی تحت نظارت مستقم دکتر جعفر شفیعی و سرپرستی ناصر حسامی سازمان یافت و بطور خستگی ناپذیر به ارگان های تبلیغی یعنی رادیوها، نشریات تیئوریک و ترجمه‌ی متون مختلف خدمت و سرویس میداد.

داشت. اکنون این کتاب ها علیرغم کاستی ها و نارسائی ها و اشکالات فنی هنوز در اروپا، کانادا، استرالیا و بطور رسمی در کشور سوید، مورد استفاده‌ی معلمین زبان مادری قرار میگیرند. کتاب شماره یک "تلف و بی" و کتاب های شماره دوم و سوم بنام "خویندنه‌هی کوردی" در دو جلد مجزا و هر سه ۳ زبان کردی و دو کتاب برای بزرگسالان زبان فارسی محصول کارها و تلاش های خستگی ناپذیر معلمانی بود که در زیر چتر کومه‌له، در ارگان کمیسیون سازمان یافته بودند. کمیسیون همچنان به حیات خویش ادامه داد، که در جوار آرایش های جدید و نیاز به تقویت ارگان های پروپاگانده و تبلیغی از جمله نشریات تیئوریک و رادیو، در ارگان گروه ترجمه اسیمبله و دگرگون شد.

کمیته و ارگان ترجمه!

این ارگان در اردوگاه مالومه در جنوب کردستان، شکل و قواره‌ی سیاسی پیدا کرد. پیشرو را به زبان کردی آماده و منتشر- میکرد و مطالب گوناگون را برای رادیوها و نشریات تیئوریک آماده و ترجمه می نمود. استقبال آزادیخواهان و انقلابیون در جنوب کردستان از پیشرو سرسام آور بود. پیشرو از چنان وزن و اعتبار سیاسی برخوردار بود، که خوانندگان بیشماری در جنوب کردستان داشت و به خانه‌هایشان راه یافته بود. حزب بعث عراق هنگام دستگیری انقلابیون کردستان، پیشرو کردی را بعنوان جرم سنگینی برایشان در نظر میگرفت. و حزب بعث در نشست هاو دیدارهایش با کومه‌له پیشرو کردی را بعنوان اهرم فشار بر علیه خود کومه‌له انتخاب میکرد و بخدمت میگرفت. پیشرو کردی باسانی همراه انقلابیون سر از زندان های مخوف سلیمانی، هه‌ولیر، کرکوک، خانقین و هه‌له‌نجه در میاورد. حضور انقلابیون بیشماری از بخش های مختلف کردستان، در تشکیلات کومه‌له که جان بر کف و با خلوص نیت برای رهائی بشریت و بر علیه ارتجاع خاورمیانه و تشکل های عشائری و مینظور استقرار دموکراسی و ایجاد جامعه‌ای دموکراتیک مبارزه میکردند چشم گیر بود. تعداد بیشماری از آنها در صفوف کومه‌له جان باختند و، بیگمان در تاریخ و افتخارات کومه‌له سهم شایسته‌ای بانها تعلق دارد. در این راستا دو انقلابی از شهر سلیمانی با نام های مستعار کاک جمال و کاک هیوا در ارگان ترجمه سازماندهی شدند. که خدمات

1

www.brwska.org
brwska2@gmail.com